

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU
V RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE VAVILLA PRESS
Madras.

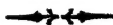
భేరిత్యక్తార్హనుష్ఠానస్య - యాని జలాని తేహం, బర్హిహం కశానాం, చోపనేత్రాన్
 శ్రీ సతీ, తస్య గిరిశస్య - శిరసి-చంద్రస్య - పాదైరత్తిభిః. ని. 'పాదా రక్షణః
 ర్యాంకాః' ఇత్యమరః. నియమితపథేదా నివర్తితపశ్చమాసత్యసాన్యమాని ప్రత్య
 ామ్. 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి.' ఇత్యాదినా నియతార్థేఽవ్యయాభావః.
 పుంసకాదన్యతరస్యామ్' ఇత్యచ్చిత్త్యయః. గిరిశముపచచార శుశ్రూషాశ్చక్రే.

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కీలాచల మల్లినాథసూరివిరచితయా
 సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః

శ్రీకాళిదాసకృతౌ కుమారసంభవే మహాకావ్యే - ఉమాశ్చత్తిర్నామ
 ప్రథమః సర్గః.

శ్రీ రస్తు కు మార సంభవము

ద్వితీయ సర్గము

తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివోకసః,

తురాసాహం పురోధాయ ధామ స్వాయమ్భువం యయుః. 1

టీ. తస్మిన్ కాలే = పార్వతీదేవి యీశ్వరుని సేవించుకాలమందు, తారకేణ = తారకాసురునిచే, విప్రకృతాః = పీడితు లగు, దివోకసః = దేవతలు, తురాసాహం = ఇంద్రుని, పురోధాయ = ముందుంచుకొని, స్వాయంభువంధామ = బ్రహ్మస్థానమగు సత్యలోకమునుగూర్చి, యయుః = పోయిరి.

తా. ఈశ్వరునికి పార్వతీదేవి సేవనయుకాలముననే తారకాసురునిచే నోడిపోయినదేవత లింద్రునితో సత్యలోకమునకుఁ బోయిరి.

వా. తస్మిన్నితి—తస్మిన్ కాలే పార్వతీశుక్రూపికాలే, తారకేణ తారక సాము వజ్రణభుప్రత్రేణ కేనచి దనురేణ, విప్రకృతా ఉపప్లుతా, దివమోకః స్థానం యేహం తే దివోకసో దేవాః. ని. 'దివం స్వర్గేఽస్తరితే చ' ఇతి విశ్వః. ద్యౌరోక ఇతి వత్సే పృథుదరాదిత్వాత్ సాధుః, తురం త్వరితం సాహాయ త్యభిభవతీతి తురాహట్ - సాహాయతేకైరాదికాత్ క్విప్ 'నహివృతివృషి.' ఇత్యాదిచా పూర్వపదస్య దీర్ఘః. ప్రకృతిగ్రహణే ప్రాతిపదికస్యాపి గ్రహణాత్ - ముగ్ధభోధకారస్తు తురాశబ్దః ప్రాజన్త ఇత్యాచక్షే - తం తురాసాహం దేవేంద్రమ్ అజాదిషు సాడ్ రూపత్వాభావాత్. 'సహే సాడః సః' ఇతి షత్సం న భవతి. పురోధాయ పురస్కృత్య, స్వాయంభువో బ్రహ్మణ ఇదం స్వాయంభువమ్ సంజ్ఞాపూర్వకవిధేరనిత్యత్వాత్. 'ఓర్గుణః' ఇతి గుణో న. ధామ స్థానం యయుః బ్రహ్మలోకం జగ్గురిత్యర్థః.

తేషామావిరభూద్భుక్తః పరిష్ఠానముఖశ్రియామ్,

సరసాం సుప్తపద్మానాం ప్రాతర్దిధితిమా నివ. 2

టీ. పరిష్ఠానముఖశ్రియాం = వాడినమోముకళ గల, తేషాం = ఆదేవతలకు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మదేవుడు, సుప్తపద్మానాం = ముకుళించినపద్మములు గల, సరసాం =

కొలఁకులకు, ప్రాతః = ఉదయకాలమున, దీధితిమానివ = సూర్యుఁడో యన, ఆవిరభూత్ = ప్రత్యక్ష మాయెను.

తా. ముకుళించిన పద్మములుగల కొలఁకుల కుదయకాలమున సూర్యుఁడువలె వాడినమోములు గలదేవతలకు బ్రహ్మ ప్రత్యక్ష మయ్యెను.

వ్యా. లేమిమితి.—పరిష్ఠానా పరిక్షీణా - ముఖశ్చిర్దుభికాన్తి ర్మేహం తథోక్తానాం లేహం దేవానాం, బ్రహ్మ, సుప్తపద్మానాం ముకుళితారవిద్వానాం, సరసాం ప్రాతః, దీధితిమానివ సూర్య ఇవ, ఆవిరభూత్ ప్రకాశోఽభూ చిత్కర్థః. ని. 'ప్రకాశే ప్రాదురావిః స్యాత్' ఇత్యమరః. సూర్యోపమానేన లేహం ఘానిహరణత్వం సూచితమ్. అత్రోపమాలంకారః. తల్లక్షణం తు. 'స్వతస్సిద్ధేన భిన్నేన సప్తతేన చ ధర్మతః, సామ్యమస్మేన వర్ణస్య వాచ్యం చేదేకదోషమా' ఇతి.

అథ సర్వస్య ధాతారం తే సర్వే సర్వతోముఖమ్,

వాగీశం వాగ్విరహ్ణాభిః ప్రణిపత్యోపతస్థిరే.

3

టీ. అథ = అగుపడినపిమ్మట, తేనర్వే = ఆదేవత లందరు, సర్వతోముఖం = నాలుగుదిశలయందును మోములు గలయట్టియు, వాగీశం=విద్యలకుదీరయును, సర్వస్య= లోకమునకు, ధాతారం = నిర్దాతయు నగుబ్రహ్మను, ప్రణిపత్య = నమస్కరించి, ఆర్థాభిః=ఆర్థయుక్తములగు, వాగ్భిః=పలుకులచే, ఉపతస్థిరే = నుతించిరి.

తా. సర్వవిద్యలకుఁ గారణుఁడై సమస్తలోకమునకు సృష్టికర్తయయి నాల్గుమోములు గలవాఁ డగువేల్పును ఆర్థయుక్తము లగు మాటలతో దేవతలు నుతించిరి. (బ్రహ్మను జూచి దేవతలు కొనియాడిరి)

వ్యా. అశేతి—ఆధావిర్భావానంతరం, సర్వే తే దేవాః. సర్వతః సమస్తతోముఖాని యస్య తం సర్వతోముఖమ్ - చతుర్దుభిమిత్కర్థః. వాచాం విద్యానా మిశం, సర్వస్య జగతో, ధాతారం స్రష్టారం బ్రహ్మణం, ప్రణిపత్య నమస్కృత్య, ఆర్థాదనపేతాభి ర్ధ్యాభిః. ఆర్థయుక్తాభి రిత్కర్థః. 'ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేతే' ఇతి యత్ప్రత్యయః. వాగ్భి రుపతస్థిరే - తుష్టు పురిత్కర్థః. 'ఉపాదేవ పూజా సంగతి కరణ మిత్తకరణ పథిష్యితి వక్తవ్యమ్' ఇత్యాత్మనేపదమ్.

నమ స్త్రిమూర్తయే తుభ్యం ప్రాకృప్తేః కేవలాత్మనే,

గుణాత్రియవిభాగాయ పశ్చాద్భేదముపేయుషే.

4

అవ. కుండ్రెండుజ్జోకములచే స్త్రీత్రము సేయుచున్నారు.

టీ. (హేభగవత్ = ఓభగవంతుడా!) సృష్టేః ప్రాక్ = (సృష్టికంటె) మొదట, కేవలాత్మనే = ఒకేస్వరూపము గలవాడవును, పశ్చాత్ = పిమ్మట, (సృష్టివేళ) గుణత్రయవిభాగాయ-గుణ = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, త్రయ=మూడనే, విభాగాయ = భేదకారణుడవై, భేదం = సృష్ట్యాచ్యుపాధిని, ఉపేయషే = పొందినవాడవును, త్రిమూర్తయే = బ్రహ్మ విష్ణు శివస్వరూపుడవు నగు, తుభ్యం = నీకొఱకు, నమః = నమస్కారము.

తా. సృష్టికిఁబూర్వము దొక్కడవై సృష్టిప్రసంగములో గుణత్రయమును విభజించి భేదముఁ బొందిన త్రిమూర్తిస్వరూప యగు నీకు నమస్కారము.

అవ. వ్యాదశభిః జ్ఞోతేః పునన్తి —

వ్యా. నమ ఇతి.—హే భగవ న్నిత్యధ్యాహార్య వ్యాఖ్యేయమ్ - సృష్టేః ప్రాక్. 'అన్యారాత్.' ఇత్యాదినాఽన్యూత్తరపదయోగే శబ్దమి, కేవలాత్మన ఏకరూపాయ. వి. 'ఆత్మా వా ఇద మేక ఏ వాగ్ర ఆసీత్' ఇతి శ్రుతేః. సి. 'నిర్ణీతే. కేవల మితి త్రిలింగం త్యేకకృష్ణయోః' ఇత్యమరః. పశ్చాత్ సృష్టిప్రవృత్తికాలే, విభజ్యతేఽనేనేతి విభాగః. గుణానాం సత్త్వాదీనాం - త్రయ మేవవిభాగో యస్య తస్యే. సి. 'గుణాః సత్త్వం రజస్తమః' ఇత్యమరః. భేద ముపాధిమ్ - సప్రవృత్త్యాదిక మిత్యర్థః. ఉపేయషే ప్రాప్తవతే. 'ఉపేయివా ననాత్వా ననూచాన శ్చ' ఇతి నిపాతః. ఆత ఏవ, త్రిమూర్తయే బ్రహ్మవిష్ణు రుద్రరూపిణీ, తుభ్యం నమః. 'నమః స్వస్తి' ఇత్యాదినా చతుర్థీ. ఉక్తం చ - 'నమో రజోజుషే సృష్టౌ, శ్రితో సత్త్వ మయాయ చ, తమోరూపాయ సంహారే త్రిరూపాయ స్వయంభువ' ఇతి.

యదమోఘమపామస్తరుక్షం బీజమజ త్వయా,

అతశ్చరాచరం విశ్వం ప్రభవస్తస్య గీయనే.

5

టీ. ఆజ=జన్మ రహితుడా! అపాం=నీళ్లయొక్క, అంతః = లోపున, త్వయా = నీచే, ఆమోఘం=సార్థకమగు, యత్ బీజం = ఏ విత్తు, ఉప్తం = వేయఁబడినదో, అతః = అబీజమునుండి, చరాచరం=జంగమస్థావరాత్మకంబగు, విశ్వం = ప్రపంచము. (జాతం = పుట్టెను.) తస్య=ఆప్రపంచమునకు, ప్రభవః = కారణమైనవాడవుగా, గీయనే = కొనియాడఁబడుచున్నావు.

తా. ఓ భగవంతుడా! నీచే జలములయం దుంచఁబడిన వీర్యముచే చరాచరాత్మకప్రపంచము కలిగెను. కావుననే ప్రపంచమునకుఁ గారణుడ వని జనులచే నుతింపఁబడుచుంటివి.

వ్యా. యదితి.—న కాయత ఇత్యజః - హే అజ, అపాం జలానామస్త
త్వయా యదమోఘమవస్థ్యం, బీజం వీర్యముత్తం సిక్తిప్తమ్. 'ముక్తమ్' ఇతి పాతే
విసృప్త మిశ్యర్థః. ని. 'శుక్రం లేజా' రేకనీ చ బీజ వీర్యేద్బియాణి చ' ఇత్యమరః.
అతస్తే బీజా చ్చరాచరం స్థావరజగ్దమాత్మకమ్, సమాహారే న్యం దైవకవద్భావః. విశ్వం
జగత్, ఉత్పన్న మితి శేషః. తస్య విశ్వస్య, ప్రసవత్యస్సాదితి ప్రభవః 'కారణం'
గీయనే. 'అదశ్చరాచరం విశ్వం ప్రసవస్తస్య గీయతే' ఇతి పాతే-అద ఇదం-చరాచరం
విశ్వం - తస్య బీజస్య - ప్రసవో గీయతే - లోతైరితి శేషః. అత్ర మరుః. 'అప ఏవ
సంజ్ఞాదౌ తాను ఏజమవాస్యజత్, తదణ్డమభవద్' హైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్
ఇతి.

తెస్సభిస్త్యమవస్థాభిర్వహిమాన ముదీరయత్.

ప్రళయస్థితిసర్గాణామేకః కారణతాం గతః.

6

టీ. ఏకః=(సృష్టికి పూర్వము) ఒక్కడవైన, త్వం=నీవు, తెస్సభిః ఆవస్థాభిః =
మూడు దశలచే, మహిమానం = (నీ) సామర్థ్యమును, ఉదీరయత్ = ప్రకటించుచు,
ప్రళయస్థితిసర్గాణాం=నాశస్థితి పృష్టలకు, కారణతాం=కారణమగుటకు, గతః = పొందిన
నాడవై (అసి=అయితివి.)

తా. మొదట నొంటరిగా నున్న నీవు సత్త్వరజస్తమోమయము
లగుహరి విధి హరులను నవస్థలచే స్థితిసృష్టి సంహారములకుఁ గారణుడ
వని కొనియాడఁబడుచున్నావు.

వ్యా. తెస్సభి రితి.—ఏకః సృష్టేః ప్రాకేవలత్త్వం తెస్సభిరవస్థాభిర్వైగుణ్య
మయాభిర్వైరిహరబ్రహ్మస్వరూపాభిర్వహిమానం నిజశక్తి ముదీరయత్ విజృంభయత్,
ప్రళయస్థితిసర్గాణా మస్తస్థిత్యుత్పత్తీనాం, కారణతాం గతః, ఇదం 'పశ్చాద్భేదము'పే
యుషే' ఇత్యస్య వివరణమతో న గతార్థత్వదోషః.

స్త్రీపుంసావాత్సభాగౌ తే భిన్నమూర్తేస్సీసృక్షయా,

ప్రసూతిభాజసర్గస్య తావేన పితరౌ స్మృతౌ.

7

అవ. భూతసృష్టికర్తృత్వముఁ జెప్పి మిథునసృష్టికైన బ్రహ్మమూర్తియొక్క
విభాగమును జెప్పుచున్నాడు.—

టీ. స్త్రీపుంసా=స్త్రీపురుషులు, సీసృక్షయా = సృష్టించుకొరికచే, భిన్నమూర్తేః=
రెండుగాఁజేయఁబడిన, మూర్తేః = స్వరూపము గలవాఁడవైన, తే = నీయొక్క, అత్స
భాగౌ=దేహమయొక్కపాళ్లు, తావేన=అవియే, ప్రసూతిభాజః = ఉత్పత్తినిఁబొందిన,
సర్గస్య=సృష్టికి, పితరౌ = తల్లిదండ్రులు (అని), స్మృతౌ = చెప్పఁబడినవి.

తా. మిథునసృష్టికై రెండుగాఁ జేయఁబడిన నీ దేహమే స్త్రీ పురుషులు, ఆ రెండుభాగములే ప్రాదుర్భవించుజుతువునకు పితృలనుగా పెద్దలు చెప్పుదురు.

ఆవ. భూతసృష్టికర్తృత్వముక్త్యా మిథునసృష్ట్యర్థం మూర్తిమతో బ్రహ్మణో ధేద మాహ. —

వా. స్త్రీపురావతి. — స్త్రీ చ పుమాంశ్చ స్త్రీపురాసా 'అచతుర' ఇత్యానినా ఒప్పుకృత్యమూర్తి రిచితః. సిన్ధుశయా స్రష్ట మిచ్ఛనూ, భిన్నమూర్తే ద్వివిధాకృత విగ్రహస్య, తే తవాత్తనో దేహస్య - భాగావాత్తభాగా. ని. 'అత్తా జీవే ధృశౌ దేహే స్వభావే చమాత్తని' ఇతి విశ్వః. తావేవ భాగా, ప్రమాదిభాజ ఉత్పత్తి భాజః. సృష్టక ఇతి సర్గస్తస్య - నిజసృష్టేర్మృత్యుః. మాతా చ పితా చ పితరా 'పితా మాత్రా' ఇత్యేకశేషః. స్తృతౌ - పృథ్వీరి శేషః. ఆశ్ర మనుః. 'ద్వివిధా కృత్వాఒత్తనో' దేహ మర్థేన పురుషోఒభవత్, అర్థేన నారీ తస్మాం స విరాజమసృజత్ ప్రభుః' ఇతి.

స్వకాలపరిమాణేన వ్యక్తరాత్రి నివస్య తే,

యా తు స్వప్నావబోధా తా భూతానాం ప్రళయోదయా. 8

టీ. స్వకాలపరిమాణేన = నీయొక్కకాలముయొక్కలెక్కచే, వ్యక్తరాత్రిం దివస్య = విభాగించఁబడినరాత్రియు పగలును గల, తే = నీకు, యాతు=విది, స్వప్నావబోధా = నిద్రయు మేల్కొనుటయుఁ గలవో, తావేవ = అవియే, భూతానాం=నీ సృష్టికి, ప్రళయోదయా=సంహారసృష్టలై (భవతః = అగుచున్నవి).

తా. 'చతుర్ముగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే' యన్నట్లు నీపరిమాణముచేత రాత్రి పగలుగా నేవి యగునో నీసృష్టిలోని కవియే ప్రళయము సృష్టి యగుచున్నవి

వా. స్వకాలేతి. — స్వస్వకాలస్య - పరిమాణేన 'చతుర్ముగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే' ఇత్యుక్తరూపేణ, వ్యక్తం విభక్తం - రాత్రినివం రాత్ర్యహనీ - యస్య తస్య, యస్యసి 'అచతుర' అనిసూత్రేణ రాత్రా చ దివా చ రాత్రినివ మితి సప్తమ్యర్థే వృత్తౌ ద్వైత్వ ఇత్యుక్తం. తథాఒపి 'దోషామస్య మహా' 'దివా మన్యారాత్రిః' ఇత్యాదౌ కర్తవ్యతాపి స్రాతిపదికార్థ పృతిత్వం కథంచిత్ ప్రయోగబలా దాశ్రయణీయమ్. తే తవ, యా తు స్వప్నావబోధా తావేవ భూతానాం, ప్రళయోదయా సంహారసృష్టి, యదాహుః. 'యదా స దేవో జాగర్తి తదైవ చేష్టతే

జగత్, యదా స్వపితి కాస్తాత్తా తదా సర్వం ప్రళీయతే' ఇతి. ఏతచ్చ దైవద్విరసృష్టి ప్రళయాభిప్రాయకం - మహాప్రళయస్య బ్రహ్మణో వర్తకతాస్తే భావిత్యాత్.

జగద్యోని రయోనిస్త్యం జగదన్తో నిరస్తకః,
జగదాది రనాదిస్త్యం జగదీశో నిరీశ్వరః.

9

టీ. భగవత్ = భగవంతుఁడా, త్వం = నీవు, జగద్యోనిః = జగమునకుఁ గారణంఁ దవు, ఆయోనిః = (నీ కితరులు) కారణము లేనివాఁడవు, త్వం = నీవు, జగదంతః = జగము లకు నాశకుఁడవు, నిరంతకః = (నీకు) సంహారకులు లేనివాఁడవు, త్వం = నీవు, జగదాదిః = లోకములకు మొదటివాఁడవు, అనాదిః = (నీవు) ఆది లేనివాఁడవు, త్వం = నీవు, జగదీశః = జగత్సృష్టువపు, నిరీశ్వరః = (నీకు) ప్రభువులు లేనివాఁడవు.

తా. జగములకు నీవు కారణుఁడవు నాశకుఁడవు దొరవు మొదటివాఁడవు నీకంటె యిట్టికారణుఁడు నీకు మరియొక్కఁడు లేఁడు.

వ్యా. జగదితి. — హే భగవత్, త్వం జగద్యోనిర్జగత్కారణం, స్వయమయోని రనాదిత్వాదకారణకస్త్యం. ఆప్తయతీత్యన్తః వచాద్యచ్. జగతోఽన్తో జగత్సంహారా, స్వయం, నిరస్తకో విశ్వత్వాదస్తరహితః. త్వం జగతామాదిర్జగదాదిః. సృష్టేః ప్రాపి సన్నిత్యర్థః. అత ఏవ త్వ మనాదిరాదిరహితః. త్వం, జగతామీశో నియస్తా, స్వయం నిరీశ్వరః. అనియన్య ఇత్యర్థః. వి. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత' ఇత్యాది శ్రుతి రేవాత్ప్రమాణమ్. అత్రాయోనిరిత్యాదౌ నజ్జీతత్పురుషాశ్రయణే విరోధః. బహుప్రీణా తు తత్పరిహార ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః. యథాశుః - 'విరోధాభాసత్వే విరోధః' ఇతి.

అత్తానమాత్తనా వేత్స్వి సృజస్యాత్తాన మాత్తనా,
ఆత్తనా కృతినా చ త్వ మాత్త న్యేవ ప్రళీయనే.

10

అవ. నీకు లోకమునకువలె పుట్టువు అప్రత్యక్షవస్తువు తెలుసుకొనుటలో పరాపేక్ష లేదనుచున్నాఁడు. —

టీ. (భగవత్ = దైవమా!) త్వం = నీవు, అత్తానం = నిన్ను, ఆత్తనా = నీచేతనే, వేత్స్వి = తెలిసికొనుచున్నావు. అత్తానం = నిన్నును, ఆత్తనా = నీచేతనే, సృజసి = సృష్టించుకొనుచున్నావు. కృతినా = సమర్థుఁడవగు, ఆత్తనా = నీచేతనే, ఆత్తన్యేవ = నీయందే, ప్రళీయనే = ప్రళయము నొందుదువు.

తా. ఓదేవా! నిన్నును నీవే సృజించుకొనెదవు. నిన్ను నీవే తెలిసికొనెదవు. నీలో నీవే లయ మగుదువు. పరావేక్ష నీ కిసు మంతయు లేదు.

అవ. తవ తు న ప్రజ్ఞాస్యేవ జన్మ తిరోధానజ్ఞానేషు పరాపేక్షేత్యాహ. —

వా. ఆత్మాన మితి. — హే భగవత్, త్వ మాత్మానం లోకానుగ్రహార్థం బ్రహ్మ రూపే జోత్విపాదయిషిశం స్వస్వరూపమాత్మనైవ, వేత్సి జానాసి-సర్వాఽపి క్రియా కర్తవ్యాన్మోక్షసమూహైకేతి భావః. తథాఽత్మానమాత్మనైవ - ఆత్మస్యేవేక్యత్రాపి సంబ ధ్యతే. స్వస్తిన్నేవ సృజసి - అభిష్టానమపి స్వయమేవేక్యర్థః. 'స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితం ఇతి శ్రుతేః. కృతినా చమథేన - ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే, ఆత్మనా స్వేనైవాత్మస్యేవ ప్రలియసే స్వస్తిన్నేవ ప్రలీనోభవసి. లీయతే చైవాదికాల్ కర్తరి లట్. 'ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' ఇతి వార్తికాల్. సర్వత్రాత్మనేతి తృతీయా; న హి తే ప్రజ్ఞాస్యేవ జ్ఞానోత్పత్తిలయేషు పరాపేక్షేతి ఫలితార్థః.

ద్రవస్వభూతకఠినః స్థూలసూక్ష్మో లఘుర్గురుః,
వ్యక్తో వ్యక్తేతరశ్చాసి ప్రాకామ్యం తే విభూతిషు.

11

టీ. (నీవు) ద్రవః=ద్రవస్వరూపుఁడవు, సంఘాతకఠినః = దళమైనకలయికచే కఠినమైనవాఁడవు, స్థూలః = లావైనవాఁడవు, సూక్ష్మః = ఇంద్రియాగోచరుఁడవు, లఘుః = తేలికయినవాఁడవు, గురుః = బరువైనవాఁడవు, వ్యక్తః = కార్యస్వరూపుఁడవు, వ్యక్తేతరశ్చ = కారణరూపుఁడవు, అసి = అగుచున్నావు. విభూతిషు = అణిమాదిరూపములయందు, తే=నీకు, ప్రాకామ్యం = యథేచ్ఛ, అస్తి = కలదు.

తా. నీవు ద్రవము, కఠినము, స్థూలము, సూక్ష్మము, లఘువు, గురువు, కార్యము, కారణము అయి యుంటివి. అణిమాద్యాకారములలో నీకు యథేచ్ఛ యున్నది.

వా. ద్రవ ఇతి. — త్వమిక్యనుషజ్యతే - హే భగవత్ త్వం, ద్రవః సరి త్వముద్రావినద్రసాత్మకోఽసి, సంఘాతేన నిబిడసంయోగేన - కఠినో మహిభరాదివత్, స్థూల, ఇద్రియగ్రహణయోగ్యో ఘటాదివత్, సూక్ష్మోఽతీద్రియః పరమాత్వాదివత్, లఘురుత్పతనయోగ్యః స్థూలాదివత్, గురుర్వేమాదివదలనీయః, వ్యక్తః కార్యరూపోఽసి, వ్యక్తేతరః కారణరూపశ్చాసి; ఏవం విభూతివ్యణిమాదిషు, తే తవ, ప్రకామ్య భావే ప్రాకామ్యం యథాకామత్వమ్.

ఉద్ధాతః ప్రణవో యాసాం న్యాయైస్త్రిభిరుదీరణమ్,
కర్తయజ్ఞః ఫలం స్వర్గస్తాసాం త్వం ప్రభవో గిరామ్.

12

టీ. (విరికా) యాసాం గిరాం=విమాటలకు, ఉద్ధాతః = ఆరంభము, ప్రణవః=
ఓంకారమో, త్రిభిఃన్యాయైః = ఉదాత్తానుదాత్తస్వరికములతో, ఉదీరణం = ఉచ్చా
రణమో, కర్త=పని, యజ్ఞః=యజ్ఞమో, ఫలం=ఫలము, స్వర్గః = స్వర్గమో, తాసాం
గిరాం=అట్టివేదములకు. త్వం = నీవు, ప్రభవః = కారణమవు, అసి=అయితివి.

తా. ఏవేదములకు మొదట ఓంకార ముండునో, ఉదాత్తాను
దాత్తస్వరితము లుచ్చారణమో, పని యజ్ఞమో, ఫలము స్వర్గమో
అట్టివేదములకే నీవు కారణమవు (అనగా గొప్పప్రసిద్ధ మగు స్వర్గాది
సౌఖ్యముల నుచ్చరించుమాత్రమునకే కర్తమాత్రమునకే యిచ్చెడు
వేదములుకూడా పుట్టుటకు నీవు కారణుడవనుట.)

న్యాయైః ఉద్ధాత ఇతి.—హే భగవన్, యాసాం, గిరాం వాచాముద్ధాత ఉప
క్రమః. ప్రణవ ఓంకారాత్తక్. ని. 'ఓంకారప్రణవో సమా' ఇతి. 'స్యాదభ్యాదాన
ముద్ధాత ఆరంభః' ఇతి చామరః. ఇదముసంహారస్యాప్యవలక్షణమ్ వి. 'బ్రహ్మణః
ప్రణవం కుర్యాదాదావస్తే చ సర్వతః. దహత్యేనః కృతం పూర్వం పరస్తా చ
విశేషతః' ఇతి నిరుక్తపరిశిష్టయోగ్యాన్యైః. నీయస్త విభిరర్థవిశేషా ఇతి న్యాయాః
స్వరాః - ఉత్తంఽ. వి. 'స్వరవిశేషాదర్థప్రతిపత్తిః. 'యథేవ్యోశత్రుః స్వరతోఽపరా
ధాత్' ఇతి-యాసాం గిరాం - త్రిభిర్న్యాయైః ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితైః స్వరై
రుదీరణముచ్చారణమ్, యాసాం కర్త ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. యజ్ఞో జ్యోతిష్టో
మాదిః-న తుచైత్యవస్తనాది రితిభావః ఫలం స్వర్గః. కర్తవ్యారేతి శేషః. కర్తస్వర్గా
బ్రహ్మసవర్గయోరప్యవలక్షణే, త్వం, తాసాం గిరామ్, వేదానామిత్యర్థః. ప్రభవ
త్వస్మాదితి ప్రభవః కారణమ్ - ప్రణేతా స్వర్గా వా మతభేదేన.

త్వామామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీమ్,
తద్దగ్ధిరముదాసీనం త్వమేన పురుషం విదుః.

13

అవ. సాంఖ్యమతరీత్యా స్తోత్రము నేను చున్నాను.—

టీ. త్వాం = గిన్ను, పురుషార్థప్రవర్తినీం- పురుష = ఆత్మమయొక్క, అర్థ =
ఇహపరప్రయోజనమునకై, ప్రవర్తినీం = ప్రవర్తించునట్టి, ప్రకృతిం = మూలకారణ
ముగా, అమనన్తి = చెప్పుచున్నారు. త్వమేన = నిన్నే, తద్దగ్ధినం- తత్=ఆప్రకృతిన,

దక్షిణం = చూచుచున్న, ఉదాసీనం = నిర్వికారుడవగు, పురుషం = పురుషునిగా,
 ఓమః = రెలునుకొందుడు.

తా. దేవా నీవే సత్పరజ స్తమోగుణాత్మకమయినపురుషునికి
 భోగమోక్షములను సమకూర్చుప్రకృతిగాఁ జెప్పుదురు నీవే ఆప్ర
 కృతిని నుదాసీనభావముచే చూచు నాత్మ వని తలంతురు.

అవ. సాంఖ్యమతేన వ్రువన్తి.—

వ్యా. తామితి.—హే భగవన్ - త్వాం పురుషస్యార్థో భోగావర్తరూప-
 స్తదర్థం ప్రవర్తత ఇతి పురుషార్థప్రవర్తసి - తాం, ప్రకృతిం త్రైగుణ్యాత్మకం మూల
 కారణమ్. ని. 'ప్రకృతిః పంచభూతేషు ప్రధానే మూలకారణే' ఇతి యాదవః. అను
 నన్తి 'మృ ఆభ్యాసే' ఇతి ధాతోర్లట 'పా ప్రా ధ్ధాస్థా మ్' ఇత్యాదినా మనా
 దేశః. ప్రకృతిపురుషభేదాగ్రహణాత్ ప్రకృతిపురుష భేదవ్యవదేశః. త్వామేవ,
 తాం ప్రకృతిం సాక్షిత్వేన పశ్యతీతి తద్వ్యస ముదాసీనం కూటస్థం, పురుషం, విదు
 ర్విదన్తి. 'విదో లటో చా' ఇతి యేర్లుప్రసాదేశః. వి. 'అజామేకాం లోహితశుక్ల
 శృష్ణా' ఇతి శ్రుతి రత్ర ప్రమాణం.

త్వం పితౄణామపి పితా దేవానామపి దేవతా,
 పరతోఽపి పరశ్చాసి విధాతా వేధసామపి.

14

టీ. త్వం = నీవు, పితౄణామపి = పితృదేవతలకుఁగూడ, పితా = తండ్రివి,
 దేవానామపి=దేవతలకుఁగూడ, దేవతా=దేవతవు, పరతః=పరమునకంటె, పరశ్చాపి=
 పరమైనవాడవును, అపి = అయితేవి. వేధసామపి = బ్రహ్మలకును, విధాతా = సృష్టి
 కర్తవు.

తా. దేవా ! పితృలకు పితవు, దేవతలకు దేవతవు, పరమునకంటెఁ
 బరుడవు. బ్రహ్మలకును బ్రహ్మవు.

వ్యా. తామితి.—హే భగవన్, త్వం, పితౄణామపి మ్విత్తాదినామపి,
 పితా లేమామపి తర్పణీయ ఇ త్యర్థః. దేవానామిన్ద్రాదీనా మపి దేవతా లేమా మపి
 యజ్ఞసీయ ఇ త్యర్థః. పరతోఽపి పర శ్చాసి సర్వోత్తరోఽసీ త్యర్థః. 'ఇన్ద్రియేభ్యః
 పరా వ్యాధౌ, అర్థేభ్య శ్చ పరం మనః. మనస శ్చ పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహం
 స్తతః, మహతః పరమస్య క్రమవ్యక్తాత్ పురుషః పరః. పురుషాన్న పరం కిచ్ఛిత్ సా
 కాష్టా సా పరాగతిః' ఇతి సర్వోత్తరత్వాన్నిధానాత్. వేధసాం దక్షాదీనామపి,
 విధాతా స్రష్టాఽసి.

త్వమేవ హవ్యం హోతా చ భోజ్యం భోక్తా చ కాశ్వతః,
వేద్యం చ వేదితా చాసి ధ్యాతా ధ్యేయం చ యత్పరమ్ 15

టీ. కాశ్వతః = ఎల్లప్పుడు నుండు, త్వమేవ = నీవే, హవ్యం = ఆహుతివి.
హోతాచ=హోనుము సేయువాడవును, భోజ్యం=ఆహరమున్ను, భోక్తా చ = భుజించు
వాడవును, వేద్యం = ఎఱుంగదగువాడవును, వేదితా చ = తెలుసుకొనువాడవును,
అసి=అయితివి. య త్వరం ధ్యేయం=ఎద్ది ముఖ్యముగా ధ్యానింపఁదగినదియో, ధ్యాతా =
ధ్యానముచేయువాడో, తచ్చ = అదియు, అసి = అయితివి.

తా ముఖ్యముగా ధ్యానించువాఁడు ధ్యానింపఁదగురది,
హోమము చేయఁదగినది, హోత భోక్తా భోజ్యము, వేత్తా వేద్యము
సర్వమును నీవే అయితివి. (నీకంటె వేరె లేదనుట)

వ్యా. త్వమేవేతి.—కాశ్వత్విద్ధః శ్రేష్ఠికోఽఞ్చిత్వయః. యద్యపి 'కాలా
ట్టిష్ఠా' ఇతి తథాపవాదః. అత ఏవ సూత్రకార స్వాపి ప్రయోగః. "యేహం
చ విరోధః కాశ్వతికః" ఇతి. తథాఽసి. ప్రయోగవశాత్ సాధురితి వాచన ఇతి
కాశ్వతః ప్రయుక్తః-కాశ్వతస్త్వమేవ, హూయత్ ఇతి హవ్యం హవి రాజ్యాదికమ్,
జుహో తీతిహోతా యజుహవశ్చాసి, భోజ్యమభ్యవహార్యమన్నమ్ 'భోజ్యం భక్ష్యే'
ఇతి నిపాతనాత్ కుత్వాభావః. భోక్తాఽన్నాదశ్చాసి, వేద్యం సాక్షాత్కార్యం
ఽస్తు, వేదితా సాక్షాత్కర్తా చాసి, ధ్యాతా శ్చర్తా చ, యత్పరం వస్తు ధ్యేయం
తచ్ఛాసి, సాక్షాత్కారసాధనభూతప్రత్యయవిశేషప్రవాహో ధ్యానమ్.

ఇతి తేభ్యస్తుతీశ్చ్రుత్వా యథార్థా హృదయంగమాః,
ప్రసాదాభిముఖో వేధాః ప్రత్యువాచ దివోకనః. 16

టీ. వేధాః = బ్రహ్మ, ఇతి = ఇట్లు, తేభ్యః = ఆదేవతలరలన, యథార్థాః =
సత్యములైనవిగనుకనే, హృదయంజమా=మనోహరములగు, స్తుతీః=నుతులను, శ్రుత్వా =
విని, ప్రసాదాభిముఖః = అనుగ్రహభిముఖుడై, దివోకనః = దేవతలఁగూర్చి
ప్రత్యువాచ = ప్రత్యుత్తరము నిచ్చెను.

తా. దేవతలు యథార్థములైన నుతులఁ జేయఁగా విని బ్రహ్మ
వారికి బదులుమాట పలికెను.

వ్యా. ఇతితి.—వేధా బ్రహ్మేతి, తేభ్యోదేవేభ్యః. 'అఖ్యా తోపయోగే' ఇత్య
పాదానత్వాత్ యజ్ఞమీ. యథార్థాః సత్యా అత ఏవ హృదయం గచ్ఛ స్తీతి హృద
యంజమా మనోహరాః ఖచ్చికరణే 'గమేః సుప్రసంఖ్యానమ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః.

‘అపర్వీషదజస్తస్య ము’ ఇతి ముమాగనుః, నైః స్తోత్రాణి శ్రుత్వా, ప్రసాదాభి
ముఖోఽనుగ్రహప్రసాదః పఠే, దివోకపోజీవాన్ శ్రుత్వాచ.

పురాణస్య కవేస్తస్య చతుర్ముఖసమీరితా,
ప్రచ్ఛత్తిగానీ చ్ఛబ్దానాం చరితార్థా చతుష్టయా.

17

టీ. చతుష్టయా = ద్రవ్యగుణక్రియాశాతిభేదముచే నా ల్గవయవములు గల,
శబ్దానాం = శబ్దములయొక్క, ప్రచ్ఛత్తి = వ్యాపారము, పురాణస్య = ప్రాచీనఁడగు
సత్తీము, కవేః = (బుధిమాతుఁడు) కవియగుఁడట్టి, తస్య = ఆ బ్రహ్మయొక్క, చతుర్ముఖ
సమీరితా = నాల్గుమోములచేః బంకఃబడినదై, చరితార్థా = సార్థకనామము గలది,
ఆసీత్ = ఆయెను.

తా. కవి చెప్పుచున్నాఁడు. చతుర్ముఖునిచే నుచ్చరింపఁబడినది
గావున చతుర్ముఖసమీరితమై, జాత్యాదులచేతను, పరా వశ్యస్తీ
మధ్యమా వైఖరులచేతను నాల్గువిధములగుభాష నాల్గుమోములచే
నుచ్చరింపఁబడి సార్థకత్వ మందెను.

వ్యా. అథ కవిరాహ-పురాణస్మృతి.—ద్రవ్యగుణక్రియాశాతిభేదేన చత్వారో
ఽవయవా అస్యా ఇతి చతుష్టయా చతుర్విధా ‘సంఖ్యాయా అనయవే తయన్’ ఇతి
తయన్. ‘టిడ్ధాణ్జ్వయసచే’ ఇత్యానినా జీవ, శబ్దానాం ప్రవృత్తిరైవభిరీ ప్రముఖా
వాగ్యృత్తిః - ఉక్తంచ. ‘వైఖరీ శబ్దనిష్పత్తిర్మధ్యమా శ్రుతిగోచరా, ద్యోతితార్థా
చ వశ్యస్తీ, నూత్నా వాగనపాయినీ’ ఇతి పురాణస్య పురాతనస్య వృహదరాదిత్వాత్
సాధుః. కవేః కవయతు స్తస్య బ్రహ్మజ శ్చతుర్విరుద్ధైః సమీరితా సతీ ‘తద్దితార్థా
ఇత్యాది నోక్తరపదసమాసః-సమాహారే చతుర్ముఖీతి స్మృత్, చరితార్థాఽఽసీత్. చతు
ర్ముఖోచ్చారణాచ్చాతుర్విధ్యం సఫలమాసీ దిత్వర్థః.

స్వాగతం స్వానధీకారాః ప్రభావైరవలంబ్య వః,
యుగపద్యుగబాహుభ్యః ప్రాప్తేభ్యః ప్రాజ్యవిక్రమాః.

18

టీ. ప్రాజ్యవిక్రమాః = ప్రసిద్ధపరాక్రమతాటరగు దేవతలారా, స్వాత్ =
స్వీయమగు, అధీకారాః = అధికారములను, ప్రభావైః = సామర్థ్యములచే, అవలంబ్య =
బొంది, యుగపత్ = ఒక్కసారి, ప్రాప్తేభ్యః = వచ్చినట్టి, యుగబాహుభ్యః = ఆజాను
భాహులరగు, వః = మీకు, స్వాగతం = క్షేమము. (బాగా వచ్చినారా యమలు.)

తా. ప్రసిద్ధిగల పరాక్రమశాలురగు మీరందఱు నొక్కప్పుడి మీమీయధికారము లొసరించుచు వచ్చిన యాజానుబాహులు గల దేవతలారా! మీ రందఱు ఊమముగా వచ్చినారా?

వ్యా. స్వాగతమితి.—హే ప్రాజ్యవిక్రమాః ప్రభుకపరాక్రమా దేవాః. ని. 'ప్రాజ్యం భూరి ప్రభుతం చ' ఇతి యాదవః. స్వాక్ స్వకీయా 'సథీకారాన్ని యోగాక్ ఉచనర్దస్య ఘోషి' ఇతి నా దీర్ఘః. ప్రభావైః, సామర్థైరపలమ్బ్య స్థాయ - యథాధికారం స్థిత్యాపీ త్యర్థః. యుగపత్నమకాలం, ప్రాప్తేభ్యః యుగ పత్యాప్త్యా మహత్కార్య మనుమిత ఇతి భావః. యుగబాహుభ్యః దీర్ఘ బాహుభ్య ఇత్యర్థః. ఆజానుబాహుత్వం భాగ్యులక్షణమ్. వో యుష్మభ్యమ్ 'బహు వచనస్య వస్తుసా' ఇతి వసాదేశః. 'కర్తృణా య మభివ్రైతి' ఇత్యుక్త కర్తృవదేన క్రియాగ్రహణాల్ సంప్రదానత్వమ్. స్వాగతం శోభమానమాగమనమ్, కాకుర త్తానుసంభేదా.

కిమిదం ద్యుతిమాత్మీయాం న బిభ్రతి యథా పురా,
హిమక్షిప్తప్రకాశాని జ్యోతీంషీన ముఖాని వః.

19

టీ. (వత్సాః=బిడ్డలారా!) హిమక్షిప్తప్రకాశాని - హిమ=మంచుచే, క్షిప్తప్రకా శాని=చెదిన కాంతులుగల, జ్యోతీంషీన = నక్షత్రములవలె, వః=మీయొక్క, ముఖాని= ముఖములు, పురాయథా = మునుపటివలె, ఆత్మీయాం = స్వీయమగు, ద్యుతిం=కాంతిని, నబిభ్రతి=ధరింపవు. కిం ఇదం=ఏమి యిది ?

తా. మంచుచే కాంతి యడగిన నక్షత్రములువలె మీమోము లేలకో తొల్లిటి లేజముదాల్చవు.

వ్యా. కిమితి.—'వత్సాః' ఇత్యుక్తరక్షోకీయం సంబోధనమత్రాప్యనుషజ్ఞనీయమ్. హే వత్సాః పుత్రకాః. హిమేన నీహారేణ-క్షిప్తప్రకాశాని మన్దప్రభాణి, జ్యోతీంషీ నక్షత్రాణీవ. ని. 'దీప్తితారాహుతాశేష జ్యోతిః' ఇతి కాశ్వతః. వో యుష్మాకం, ముఖాని, పురా యథా పూర్వ మి వాత్మీయాం ద్యుతిం, న బిభ్రతి, ఇదం కిమ్ కిం నిబద్ధన మిత్యర్థః. కిమితిత్యనేన కావ్యార్థః పరామృశ్యతే.

ప్రశమాదర్పిషామేతదనుద్గీర్ణసురాయథమ్,
వృత్రస్య హస్తః కులిశం కుంతితాశ్రివ లక్ష్మ్యతే.

20

కు మార స ం భ వ ము

అవ. చెప్పినమాటనే మఱి యేడువ్వుకములతో విస్తరించుచున్నాడు. —

టీ. అచ్చిషాం = లేజస్సులయొక్క, ప్రశమాత్ = అడగుటవలన, అనుగీర్ణసురా యుధం-అనుగీర్ణ = ప్రకటముకాని, సురాయుధం = ఇంద్రధనుస్సువంటి కాంతులు గల, పృతస్య=పృత్రాచురునియొక్క, హస్తః=పనించిన యింద్రునియొక్క, వీతల్ కులిశం = వక్త్రాయుధము, కుంతితాశ్రీవ - కుంతిత = మొరవోయిన, అశ్రీవ=మొనలు గలదివలె, లక్ష్మ్యలే=మాడబడుచున్నది.

తా. ఏలకో యింద్రధనుస్సుమాడ్కి కాంతి వెడలించు నింద్రుని యాయుధము మొరవోయినట్లు కాంతి లేకున్నది.

వ్యా. ప్రశమావతి. — అచ్చిషాం లేజసాం, ప్రశమాన్నిర్వాణాదనుగీర్ణసురాయుధమ్ అనువీతచిత్రప్రసి మిశ్నర్థః. వీత ద్వైతస్య హస్తవిస్త్రస్య, కులిశం వజ్రమ్, కుంతితా అశ్రయో యస్య కత్ కుంతితాశ్చ కుంతితోటీవ, లక్ష్మ్యలే దృశ్యతే.

కిం చాయమరిదుర్వారః పాణౌ పాశః ప్రచేతసః,

మస్త్రేణ హతవీర్యస్య ఫణినో దైన్యమాశ్రితః.

21

టీ. కించ=మఱియు, అరిదుర్వారః = పగవారికి వారింపరాని, ప్రచేతసః = వరుణునియొక్క, పాణౌ=చేతియందు, అయంపాశః = ఈత్రాడు, మస్త్రేణ=గరుడమస్త్రముచే, హతవీర్యస్య = కట్టబడినసామర్థ్యముగల, ఫణినః=పాముయొక్క, దైన్యం = దీనత్వమును, అశ్రితః=అశ్రయించి యుండెను.

తా. పగవారోర్వ నలవికాని యీవరుణునిచేతిపాశము గరుడ మంత్రముచే శక్తిఁ గోల్పోయిన పాముయొక్క దీనత్వము నాశ్రయించి యుండెను.

వ్యా. కిం చేతి. — కిం చాయ మరిదుర్వారో రిపుదుష్పృథర్షః. ప్రచేతసః వరుణస్య. సి. 'ప్రచేతా వరుణః పాశః' ఇత్యమరః. పాణౌ, పాశోరజ్ఞారాయుధవిశేషః. మస్త్రేణ గారుడేన, హతవీర్యస్య ప్రతిబద్ధశక్తేః, ఫణినః సర్పస్య, దైన్యం శోచ్యత్వం, అశ్రితః. అశ్ర ఫణినిష్ఠదైన్యస్య పాశేనసంభవాత్ దైన్య మివ దైన్య మితి కల్పనా దసంభవద్వస్తుసంజ్ఞో నిదర్శనాలంకారః.

కుబేరస్య మనశ్శల్యం శంసతీవ పరాభవమ్,

అవవిధగదో బాహుశ్చగ్నశాఖ ఇవ ద్రుమః.

22

టీ. అవవిధగదః - అవవిధ = విడిచిపెట్టబడిన, గదః = గదకలది గనుకనే, భగ్నశాఖః = విడిగిన కొమ్మగలదియగు, ద్రుమఇవ = చెట్టువలె, స్థితః = ఉన్న, మదే

రస్య=కుబేరునియొక్క, బాహుః=భుజము, మనశ్శల్కం=మనస్సునకు బాణమువలె నున్న, పరాభవం=అవమానమును, శంసతీవ=చెప్పచున్నదివలె నుండెను.

తా. గదలేని కుబేరుని చేయి 'విజిగిస్తాః' కొమ్మలుగల వృక్షమువలె నుండి యాతని పరాభవమును చెప్పుచున్నది.

వ్యా. కుబేరస్యేతి.—అపవిధా త్యక్తా - గదా యేన సోఽపవిధగదః. అతపివ, భగ్నశాఖో ద్రుమ ఇవ స్థితః. కుబేరస్య బాహుర్న నః శల్కం - దుఃఖహేతుత్వాత్ మనసః శల్కప్రాయ మిత్యర్థః. పరాభవం, శత్రుకృతమితి శేషః. శంసతీవ కథయతీవ, లక్షణయాఽనుమాపయతీత్యర్థః. బాహూ ముఖ్యకథన స్యాసంభవాత్. ఇవ శబ్దోఽప్యత ఏవ.

యమోఽసి విలిఖన్ భూమిం దండేనాస్తమితత్విహ,
కురుతేఽస్మిన్న మోఘేఽసి నిర్వాణాలాతలాఘవమ్.

23

టీ. అస్తమితత్విహ-అస్తం = నాశమును, ఇతఃపాండిన, త్విహ = కాంతిగల, దండేన=కాదండ మను నాయుధముతో, యమోఽసి=యమధర్మరాజును, (భూమిం= నేలను, విలిఖన్=ఁగిటుచు, అమోఘేఽసి = వ్యర్థముకానిదైనను, అస్మిన్=దీనియందు, నిర్వాణాలాతలాఘవం - నిర్వాణ = అతీన, అలాత=కొఱవయొక్క, లాఘవం=దీనత్వమును, కురుతే=చేయుచున్నాడు. (లేక అలాత మనఃగా భూమినిత్రవ్వకట్ట.)

తా. యమధర్మరాజు పోయిన కాంతిగల యమదండమును భూమినిత్రవ్వ కట్టమాడ్కి చూచెను.

వ్యా. యమఇతి.—అస్తం నాశమితాః ప్రాప్తాః అస్తమితి మకారాస్తమవ్యయం. తస్య 'ద్వితీయా శ్రితా' తితపతితగతాశ్చస్తప్రాప్తావన్నైః' ఇతి సమాసః. అస్తమితాస్త్యిహో యస్య లేన నిష్టేజస్మీన, దణ్డేన, యమోఽసి భూమిం, విలిఖన్మమోఘేఽసి ప్రాగితి భావః. అస్మిన్ దణ్డే, నిర్వాణాలాతస్య కాన్తోల్లకస్య - అలాతం నామ భూలేఖనశలాకా తస్య - యల్లాఘవం యైబ్యం, తతో కురుతే. ని. 'అలాతముల్లకం జ్ఞేయం' ఇతి హలాయుధః. 'నిర్వాణోఽవాతే' ఇతి సిపాతనాన్నిష్ఠాన త్వం. అత్రాసి లాఘవ మివ లాఘవమితి కల్పనా నిదర్శనాలంకారః.

అమీచ కథమాదిత్యాః ప్రతాపక్షులిశీతలాః,

చిత్రనన్యస్తా ఇవ గతాః ప్రకామాలోకనీయతామ్.

24

టీ. ప్రతాపక్షతిశీతలాః - ప్రతాపక్షతి = తేజోనాశనముచే, శీతలాః=చల్లగా నున్న, అమీ ఆదిత్యాశ్చ=ఈ మండ్రెండుగురు సూర్యులు, కథం=ఎందుచేత, చిత్రస్యస్తా ఇవ=చిత్రయపుకం దుండవలనవచ్చిమాడ్కి, ప్రకామం = మిక్కిలి, అలోకసియతాం = చూడఁదగి యుండుటచు, గతాః=పొందిరి.

తా. ఈద్వాదకాచిత్తులు కాంతిని బాసినవా రగుటచే జిత్తరువులో వ్రాయఁబడినవారిమాడ్కి దృష్టిప్రతిబంధకము లేకయే చూడఁబడుచున్నవారు.

వ్యా. అమీఇతి.—ప్రతాపక్షత్యా తేజసా త్తయేణ-శీతలా, అమీ ఆదిత్యాశ్చ ద్వాదశేతిశేషః. కథం కేవలేషునేత్యర్థః. చిత్రస్యస్తా శ్చిత్రలిఖితాఇవ, ప్రకామ ట్యస్త మాలోకసియతాం దృశ్యతాం, గతాః ప్రాప్తాః.

పర్యాకులత్వా స్మరుతాం వేగభంగోఽనుమీయతే,

అంభసామోఘసంరోధః ప్రతీపగమనాదివ.

25

టీ. మరుతాం = వాయువులయొక్క, (నలువదితొమ్మిదివాయువులు) పర్యాకులత్వాత్=తొట్టుపాటు గల సంచారమువలన, వేగభంగః=వేగ=వేగముయొక్క, భంగః=నాశము, అంభసాం=నీళ్లయొక్క, ప్రతీపగమనాత్ = వెనుకకుఁ దిరుగుటవలన, ఓఘ సంరోధః=ప్రవాహముయొక్క ప్రతిబంధకమువలన, అనుమీయతే = ఊహింపఁబడుచున్నది.

తా. నీరు వెనుకకు మరలుటచే నడ్డమున్నవస్తు పూహింపఁబడ నట్లు వాయువులయొక్క తడబాటు వీరివేగమునకు ప్రతిబంధకమగు వస్తువు నూహింపఁ జేయుచున్నది.

వ్యా. పర్యాకులేతి.—మరుతాం వాయూనాం-సత్తనస్తానామితి శేషః. పర్యాకులత్వాత్ స్థలికగతిత్వా ఛేతో ర్వేగస్య భిక్షోఽమృసాం జలీనాం, ప్రతీపగమనాత్ ఉత్తానావరోధా దిత్కర్థః. ఓఘస్య సంరోధః ప్రవాహ ప్రతిబంధ, ఇవానుమీయతే.

ఆవర్జితజటామాళివిలంబితశశికోటయః.

రుద్రాణామపి మూర్ధానగి శ్చతహంకారశంసినః.

26

టీ. ఆవర్జితజటామాళివిలంబితశశికోటయః - ఆవర్జిత = (పరాభవదుఃఖము వలన) వంగిన, జటామాళి = జటాజూటములయందు విలంబి = నేలఁబడియున్న శశికోటయః = చంద్రరేఖలు గల, రుద్రాణామపి = ప్రకాదశరు ద్రులయొక్కయు

మూర్ధానః = శిరస్సులు, ఊతహుంకారశంఖినః - ఊత - కొట్టబడిన, హుంకార = హుమ్మనుధ్వనిని, శంఖినః = ప్రశంసించుచున్నవి.

తా. ఏకాదశరద్రులును తలలు వ్రేలవేసికొని చంద్రకళలు జాటునట్లుగా తమ హుంకారమును మాని దీనముతో నుండి రేలనో?

వ్యా. ఆవర్ణితేతి.—ఆవర్ణితేఘ పరిభవముఃఖావనప్రేఘ - జటానాం మాళిఘ జటాజాటేఘ - విలమ్బిన్యః స్రంసిన్యః. శశికోటయశ్చద్వారేఖా యేషాం తే తథోక్తాః. రుద్రాణామపి - ఏకాదశానామితి శేషః. మూర్ధానః ఊతం హుంకారం శంసంతీతి తథోక్తాః - హుంకారక్షత్వసమాపకా ఇత్యర్థః. హుంకారశస్త్రా హి రుద్రా ఇతి భావః.

లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః,

అపవాదైరివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః.

27

టీ. ప్రథమం = పూర్వమందు, లబ్ధప్రతిష్ఠాః=పొందబడిన యునికి గలవారు, (అన్యత్ర చరితార్థము లగు ఆనియర్థాంతరము.) యూయం=మీరు, బలవత్తరైః=బల ధ్యుల రగు, (నిరవకాశము గల యని యర్థాంతరము). పరైః=శత్రులచే, ఉత్సర్గాః = సామాన్యకాస్త్రములు, అపవాదైరివ = విశేషకాస్త్రను లచేతనువలె, కృతవ్యావృత్తయః కిం = చేయబడిన ప్రతిష్ఠాభంగముగలవారైతిరా? (విషయసంకోచము కలవి యని యర్థాంతరము.)

తా. సామాన్యకాస్త్రవిధి విశేషకాస్త్రవిధిచేతను సంకోచము చేయబడినట్లు శత్రులచే పరాభవము నొందితిరా? గోవును చంపకు. సామాన్యకాస్త్రము. గోయాగమున గోవును చంపుము, విశేషకాస్త్రము. ఇప్పుడు యజ్ఞస్థలములో సామాన్యకాస్త్రము సంకోచింపబడినది.

వ్యా. లభేతి.—ప్రథమం పూర్వం, లబ్ధప్రతిష్ఠా లభిణితయః. లభావకాకా ఇత్యన్యత్ర. యూయం, బలవత్తరైః పారమితీరేకాత్ ప్రబలకరైః. నిరవకాశైరిత్య పరత్ర. పరైః శత్రుభి రుత్సర్గాః సామాన్యకాస్త్రాణి 'మాహింస్యాత్' ఇత్యేవమాదీని, ఆపాద్యస్త ఏభిరిత్యవపాదైః - 'గామాలభేత' ఇత్యాదిభిర్విశేషకాస్త్రైరివ కింకృత వ్యావృత్తయః కృతప్రతిష్ఠాభక్తాః - కృత విషయ సంకోచరూపబాధా ఇత్యన్యత్ర. 'విషయసంకోచ ఏవ బాధః' ఇత్యాచార్యాః. నిషేధకాస్త్రస్య వైదికహింసాపరిహారేణ తాకికమాత్రే వ్యవస్థాపనాద్విషయసంకోచ ఇత్యలమతిగమా నావగాహనేన.

కు-వ్యాఖ్య—5

తద్బ్రూత వత్సాః కిమితః ప్రార్థయధ్వం సమాగతాః,
మయి సృష్టిస్తి లోకానాం రక్షాయుష్టాస్వపథితా.

28

టీ. తత్ = ఆకారణమువలన, వత్సాః = బిడ్డలారా ! సమాగతాః = కూడుకొని వచ్చిన మీరు, ఇతః = నానుండి, కిం ప్రార్థయధ్వం = ఏమికోరెదను, బ్రూతః = చెప్పుడు. సా = ఏకారణమువలన, మయి = నాయందు, లోకానాం = లోకములయొక్క, సృష్టిః = సృష్టియు, రక్షా = (లోకములయొక్క) రక్షణము, యుష్టాసు = మీయందు, అపథితా = ఉన్నది.

తా. బిడ్డలారా ! నావలన కోరే సహాయ మేదో చెప్పుడు సృష్టి నాచేతిలోనిది రక్షణము మీచేతిలోనిదే అయియున్నది.

వ్యా. తదితి—తత్తస్మాల్ కారణాత్, హే వత్సాః పుత్రకాః ని. 'పతన్ వ్యర్థకపుత్రాద్యోర్వై వత్సం తు వక్షసి' ఇతి విశ్వః. స్వయం పితామహత్వాద్వత్సా ఇత్యావస్త్రయతే, సంభూయాగతాః సమాగతా, ఇతో మత్తః. కిం ప్రార్థయధ్వం కిమిచ్ఛతేత్యర్థః బ్రూత లోకరక్షణే యాయ మేవ కర్తార ఇత్యాహ—మయి లోకానాం సృష్టి, రక్షా యుష్టాస్వపథితా, ఆతస్తదర్థమసి నాస్తి మదపేక్షేత్యర్థః.

తతో మందానిలోద్ధాతకమలాకరశోభినా,

గురుం నేత్రసహస్రేణ చోదయామాస వాసవః.

29

టీ. తతః = భగవత్ప్రకృత్ మైవపిమ్మట, వాసవః = ఇంద్రుడు, గురుం = బృహస్పతిని, మందానిలోద్ధాత కమలాకరశోభినా - మందానిల = మందవాయువుచే, ఉద్ధాత = కదల్చుబడిన, కమలాకర = పద్మసరస్సుయొక్క, శోభినా = శోభవంటి శోభగల, నేత్రసహస్రేణ = వెయ్యి కండ్లచేత, చోదయామాస = ప్రేరణ చేసెను.

తా. మందవాయువుచే కొలనిలోని పద్మములు కదలినట్లుగా దేవేంద్రుడు తననేత్రకమలములుకదలునట్లు బృహస్పతిని కనునై గంజేసి చెప్పబోవుదానినిఁగూర్చి ప్రేరేపణముఁ జేసెను.

వ్యా. తత ఇతి.—తతో భగవత్ప్రకృత్వనస్తరం, వాసవ ఇన్ద్రో, గురుం బృహస్పతిమ్ ని. 'గురూ గీష్వతి పిత్రాద్యో' ఇ త్యమరః మహానిలోద్ధాతో యః కమలాకరః స ఇవ శోభత ఇతి తేన తథోక్తేన, నేత్రాణాం సహస్రేణ చోదయామాస ప్రేరయామాస. సహస్రగ్రహణ మాస్థాతిశయాత్ - అనిమిషాణామపిప్రయత్న వశాదక్షిస్సుక్తో న విరుధ్యతే.

స ద్వి నేత్రం హరేశ్వతుస్సహస్రనయనాధికమ్,
వాచస్పతిరువాచేదం ప్రాంజలిర్జలజాసనమ్.

30

టీ. హరేశః = ఇంద్రునికీ, సహస్రనయనాధికం = వేయికన్నులకంటె యెక్కువయిన, ద్వి నేత్రం = రెండుకన్నులు గలది యగు, చక్షుః = కన్నుగా నున్న, సః = ఆబ్రహ్మహస్పతి, ప్రాంజలిః = నమస్కారము గలవాడై, జలజాసనం = బ్రహ్మహగూర్చి, ప్రాహ = వలెకను

తా. వేయికండ్లచేత నింద్రుఁడు తెలుసుకొలేని సంగతులను రెండుకన్నులతో తెలుసుకొనుచున్నట్టియు నింద్రునికి రెండవకన్ను వలె నున్న బ్రహ్మహస్పతి బ్రహ్మను నమస్కరించి యిట్లనియె.

వ్యా. స ఇతి.—హరే రిద్దోన్య. ని. 'ఇద్దో' దుశ్శ్యవనో హరిః' ఇతి హలాయుధః సహస్రాననోభ్యైఽధికం సహస్రనయనాధికమ్ - తదగోచరదర్శిత్యా దితి భావః. ద్వేనేత్రే యస్య తద్వి నేత్రమ్ - ప్రసిద్ధాచ్చక్షుషోఽయం విశేషఇత్యర్థః చక్షుః చక్షుర్భూతః, చక్షుష్ట్యరోఽస్య ప్రకృతోఽయోగాత్ పఃణామాలంకారః. స వాచస్పతిః కస్మాదిత్వాదలక్ష్మణ్యే 'షష్ఠ్యాః పతిత్రు' ఇత్యాదినా సత్కమితి స్వామీ - తన్న - ఇద్దోవిషయత్వాత్, ప్రాజ్ఞః సక, జలజాసనం బ్రహ్మణమిద మువాచ.

ఏవం యదాత్థ భగవన్నామృష్టం నః పరైః పదమ్,

ప్రత్యేకం వినియుక్తాత్మా కథం న జ్ఞాన్యసి ప్రభో.

31

టీ. హేభగవత్ = ఓపద్మజైశ్వర్యసంపన్నుడా! యదాత్థ = ఏమిచెప్పితివో (ఓడిపోయినవారైతిరా? అని) అది, ఏవం = నిజమే. నః = నాయొక్క, పదం = అధికారము, పరైః = శత్రువులచే, ఆమృష్టం = హరింబడిసినది. హేప్రభో = ఓప్రభూ, ప్రత్యేకం = (ప్రతివ్యక్తియందు) భిన్నముగా, వినియుక్తాత్మా = ప్రవేశపెట్టబడిన స్వరూపముగల (నీవు), కథం = ఎట్లు, నజ్ఞాన్యసి = ఎఱుంగవు.

తా. భగవంతుడా! నీవు చెప్పినది సీక్రము. మాయధికారములను శత్రువు లాక్రమించికొనిరి. సర్వాంతర్యామి వగునీకుఁ దెలియనిదే మున్నది?

వ్యా. ఏవమితి.—హే భగవత్ పద్మజైశ్వర్యసంపన్న - యదాత్థ 'కృతవ్యావృత్తః పరైః' ఇతి యద్యపిసి 'బ్రహ్మ పశ్యానామ్' - ఇత్యాదినాఽఽహోదేశః. 'పర్తమానసామీప్యే పర్తమాన పద్వా' ఇతి పర్తమాన ప్రయోగః వామనస్తు బ్రాహ్మోఽయం

ప్రయోగ ఇత్యాహ 'ఆహేతి భూతేణ న ప్రభుమసి' తి. ఆహేత్యుపలక్షణమ్, తదేవమ్, సత్యమ్, నోఽస్మాకమ్. పదముధికారః పరః శత్రుభిరామృష్టమాక్షిప్తమ్. హే ప్రభో, ప్రత్యేకం ప్రతిపురుషం, వినియక్తాత్మా ప్రవేశితస్వరూపః. సర్వాన్తర్యామిత్యర్థః. కథం, స జ్ఞాన్యసి నవేత్సి వర్తమానేఽసి వచనభక్త్యా భవిష్యన్నిర్దేశః ప్రసిద్ధః 'అపహ్నవే జ్ఞః' 'అకర్తకాచ్చ' ఇత్యాత్మ నేపదవికల్పః.

భవల్లభివరోద్ధిస్తారకాభ్యో మహాసురః,

ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతురివోత్థితః.

32

అవ. వెప్పినదానినె విస్తించుచున్నాడు.—

టీ. భవత్=నీయొద్దనుడి, ల్లభివరోద్ధిష్ఠః=పొందఁబడినవరముచే గర్వించిన, తారకాభ్యః=తారకుడనే, మహాసురః=గొప్పరక్కనుడు, లోకానాం=లోకములయొక్క, ఉపప్లవాయ = నాశముకొఱచు, ధూమకేతురివ = తోకచుక్కమాడ్కి, ఉత్థితః = లేచి యున్నాడు.

తా. నీచే వరములఁ జొంది గర్వించిన తారకాసురుడు లోక నాశమునకుఁ దోకచుక్కవలె లేచి యున్నాడు.

అవ. ఉక్త మేవ ప్రవక్తయతి.—

వ్యా. భవదితి.—భవత స్వత్తో - లభ్యేన వరేణోద్ధిష్ఠ ఉద్ధతః తారకఇత్యాఖ్యానామధేయం యన్య స తారకాభ్యః. మహాసురో మహాసురః, 'సక మహత్పుర మోక్తమోక్తృప్తాః పూజ్యమానై' ఇతి తత్పురుషః. ధూమకేతురుత్పాతనిశేష ఇవ, లోకానాముపప్లవాయోపద్రవాయోత్థిత ఉత్పన్నః.

పురే తావన్తమేవాస్య తనోతి రవిరాతపమ్,

దీర్ఘికాకమలోన్దేహో యావన్తాల్లేన సాధ్యతే.

33

టీ. ఆస్య=ఈతారకునియొక్క, పురే = పురమున, రవిః=సూర్యుడు, యావన్తాల్లేన=ఎంతమాత్రముచేతను, దీర్ఘికాకమలోన్దేహః = బొడ్డన బావులయందలి కమలములువికసించడము, సాధ్యతే = సాధించఁబడుచున్నదో, తావన్తమేవ అతపః=అంతటి యెండనే, తనోతి=చేయుచున్నాడు.

తా. సూర్యుడు భయముచే తారకుని పట్టణములయందలి బావులు మున్నగువానియందలి పద్మములు వికసించుట కెంతవేడిమి కావలయునో అంతకుండప్ప అధికముగా వేడిమిఁ జూపఁ డనుట.

వ్యా. పురఇతి.—అస్య తారకస్య, పురే రవిః సూర్యస్తావస్తం తావస్తాత్ర మేవాతపం తనోతి. యావస్తాత్రేణ యావత్తేన - యావతీ మాత్రా మితిర్యస్య యావ స్తాత్రం - తేన వా - అల్పపరిమాణేనేత్యర్థః. ని. 'మాత్రా పరిచ్ఛజే - అల్పేచ పరి మాణే సా మాత్రం కాన్వేన్యైవధారణే' ఇత్యమరు. దీర్ఘికాను క్రీడావాపీషు - కమలానామున్నేపి వికాసః. సాధ్యతే నిష్పాద్యతే, కతోరకిరణోఽపి మన్వోష్ఠః సన్నేప తద్భీత్యా పురే ప్రకాశత ఇత్యభిప్రాయః.

సర్వాభిస్సర్వదా చన్ద్రీస్తం కళాభి ర్నిషేవతే,
నాదత్తే కేవలాం లేఖాం హరమాదామణీకృతామ్. 34

టీ. చంద్రః=చంద్రుడు, తం=ఆతారకాసురుని, సర్వదా=కృష్ణపక్షమునందును, సర్వాభిః కళాభిః = అన్నికళలతో, నిషేవతే = నేవించుచున్నాడు, కేవలాం హర చూడామణీకృతాం లేఖాం = ఈశ్వరుడు శిరోభూషణముగాఁ జేసినన్న కళను మాత్రము, నాదత్తే = స్వీకరించుడు.

తా. చంద్రుడు శుక్లకృష్ణపక్షములయం దాతారకాసురుని ఈశ్వరమకాళిఘటితముకాని కళలన్నిటితోడను నేవించుచున్నాడు.

వ్యా. సర్వాభిరితి.—చన్ద్రీస్తం తారకం, సర్వదా కృష్ణపక్షేఽపీత్యర్థః. సర్వాభిః కలాభిర్నిషేవతే. ని. 'కలా తు షోడశో భాగః' ఇత్యమరు. కేవలాం, హరమాదా మణీకృతాం శివశిరోమణీకృతాం లేఖాం, నాదత్తే న గృహ్ణతి.

వ్యావృత్తగతిరుద్యానే కుసుమ స్తేయసాధ్వసాత్,
న వాతి వానుస్తత్పార్శ్వే తాళవృన్తానిలాధికమ్. 35

టీ. వాయుః = వాయుమూర్తి, కుసుమ స్తేయసాధ్వసాత్ - కుసుమ = పూల యొక్క, స్తేయ=దొంగతనమువలని, సాధ్వసాత్ = భయమువలన, ఉద్యానే = పూల లోఁటయందు, వ్యావృత్తగతిః = సంచారములేనివాడై, తత్పార్శ్వే = ఆతారకుని ప్రక్కను, తాళవృంతానిలాధికం = వినసకట్టు పీచుటవలనవచ్చిన గాలికంటె నెక్కువగా, న వాతి=విసరఁడు.

తా. ఉద్యానపుష్పముల దొంగతనపుభయమువలన గాలి తారకాసురు నెడబాయక ప్రక్కనె యుండి వినసకట్టుతో విసరినదాని కంటె నెక్కువగా విసరక నేవించును.

వ్యా. వ్యావృత్తేతి.—వాయుః, ప్రేనస్య భావః కర్తృ వా ప్రేయం చార్యుక్ 'ప్రేనా ద్య న్మలావశ్చ' ఇతి యత్పితృయో నలోపశ్చ. కుసుమానాం ప్రేయం -

కస్తాత్ ప్రేమాభిగాఢ్ఘా ద్యా-సాధ్యసా భయ-కస్తాఢ్ఘేతోరుద్యానే, వ్యావృత్త-
గతిః సివృత్తోద్వ్యావరూచారః సన్నిత్యర్థః. సాపేక్ష త్వేపి గమకత్వాత్ సమాసః.
కస్తాత్వే తత్సమీపే, తాలస్య వృన్తై రున్ద్ర్యతే - తాలస్యేవ వృన్తమస్యేతి వా
తాలవృన్తం - కస్తాత్వేఽద్వైజనసంచారపపచాదధికం యథా తథా న వాతి. ని
'వ్యజనం తాలవృన్తమ్' ఇత్యుచరః.

పర్యాయసేవాముత్సృజ్య పుష్పసమ్భారతత్పరాః,

ఉద్యానపాలసామాన్యమృతవస్తముపాసతే.

36

టీ. ఋకవః = వసంతాదిఋతువు లాఱును, పర్యాయసేవం = ఒకరైన పిమ్మట
చుటియొక్కరు సేయుచికి, ఉత్సృజ్య=విడిచి, పుష్పసంభారతత్పరాః = పూలఁగూర్చు
టయ దానక్తి కలవై, ఉద్యానపాలసామాన్యం = తోటమాలీలతో సరిగా, తం=ఆ
తారకానుచు, ఉపాసతే = సేవించుచున్నవి.

తా. ఆఱుఋతువులును ఒకరైన పిమ్మట మరియొకరివంతున విడచి
పూల నిచ్చుటలో మాలీవారితో సరిగా సేవించుచున్నవి. (అనఁగా
నన్నిఋతువులు తారకని పట్టణమున నెల్లకాలమున నుండునట్లు శిక్షించి
నాఁ డనుట).

వ్యా. కర్యాయేతి.— ఋకవః పద్వినస్తాదయః, పర్యాయసేవం క్రమ
సేవాముత్సృజ్య, పుష్పాణాం-సంభారే సంగ్రహే - తత్పరాః ఆసక్తాః సస్త ఇత్యర్థః.
ని. 'తస్మిన్ ప్రసితానక్తా' ఇత్యుచరః. ఉద్యానపాలై రుద్యానాధిక్యతైః - సామాన్యం
సాధారణం యథా భవతి తథా, తం తారకముపాసతే సేవస్తే; శిరోష్ఠాదిదోష ప్రకా
శనం తు దూరాపాస్త మిత్యర్థః.

తస్యోపాయనయోగ్యాని రత్నాని సరితాం పతిః,

కథమస్యమృతామస్తరానివృత్తేః ప్రతీక్షతే.

37

టీ. సరితాం పతిః=నముద్రుఁడు, తస్య=ఆతారకానురునికి, ఉపాయనానాం=
కానుకలకు, యోగ్యాని = అర్హములగు, రత్నాని = రత్నములను, అంభసాం అంతః=
నిశ్చల, ఆనివృత్తేః = పరివర్తమునొందువఱకు, కథమసి = అతివృత్తుచే, ప్రతీక్షతే=
నిరీక్షించుచున్నాఁడు.

తా. సముద్రుఁడు మంచితమములు పుట్టి పూర్ణముగా ముదిరి
కాంతి గలవి యెప్పు డగును, తారకుని కెప్పుడు కాంక్షపట్టిదయ సంపా
దింతు నని యెదురు చూచును.

వ్యా. తస్యేతి.— సరితాం పతిః సముద్రస్తస్య తారకస్యోపాయనానాం ప్రాభృతానాం-యోగ్యాని. ని. 'ప్రభృతం తు ప్రదేశనమ్, ఉపాయనమ్' ఇత్యమరః. రక్షాన్యమ్భసామస్తరానివృత్తేః పరిపాకపర్వవృత్త వికల్పాదసమాసః. కథమపిమహతాయత్నేన, ప్రతీక్షతే కదా వా పరిపచ్చ్యేరన్నిత్యైకాగ్ర్యేణ పాలయతీత్యర్థః.

జ్వలన్తణిశిఖా శైచనం వాసుకిప్రముఖా నిశి,
స్థిరప్రదీపతామేత్వ భుజంగాః పర్యుపాసతే.

33

టీ. చ=ఇంతేకాదు, జ్వలన్తణిశిఖాః=ప్రకాశించుచున్న మాణిక్యజ్వాలలుగల, వాసుకిప్రముఖాః = వాసుకిమున్నగు, భుజంగాః=సర్పములు, నిశి=రాత్రియందు, స్థిరప్రదీపతాం=అఱిని దీపము లగుటను, ఏత్వ=పొంది, వినం=ఈతారకాసురుని, పర్యుపాసతే=పోలుచుచున్నారు.

తా. జీవరత్నములగు నాగమణులను ధరించువాసుకి మున్నగు సర్పములు అరిపోని దీపములుగా వానియింటియందు దీపస్థానములనుండి తారకుని నేమించుచున్నవి.

వ్యా. జ్వలదితి.—కిం చేతిచార్థః. జ్వలన్త్యో - మాణిసాం శిరోరత్నానాం - శిఖా జ్వాలా-యేషాం తే, వాసుకిప్రముఖా, భుజక్లాః సర్పాః - సిద్ధాశ్చ ధ్వన్యస్తే. ని. 'భుజక్లాః సిద్ధసర్పయోః' ఇత్యమరః. నిశి, 'స్థిరప్రదీపతామనిర్వాణదీపత్వమేత్యైవం తారకం, పర్యుపాసతే పరివృత్య సేవస్తే.

తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ తం ముహుర్దూతహరితైః,
అనుకూలయతీన్ద్రోఽపి కల్పద్రుమవిభూషణైః.

34

టీ. ఇంద్రోఽపి = ఇంద్రుఁడును, తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ - తత్ = ఆతారకునిచే, కృత=చేయఁబడిన, అనుగ్రహ = దయను, అపేక్షీ = కోరుచున్నవాఁడై, ముహుః=మాటికి, దూతహరితైః = దూతలచే నంపఁబడిన, కల్పద్రుమవిభూషణైః=కల్పవృక్షముల నుండి పుట్టిన నగలతో, తం=ఆతారకుని, అనుకూలయతి=ఇష్టునిగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడు.

తా. దేవేంద్రుఁడును ఆతారకాసురునికి కల్పవృక్షజాతములగు రత్నములతో కానుకలఁ బెట్టి వానిదయను కోరుచున్నాఁడు.

వ్యా. తత్కృతేతి.—ఇన్ద్రోఽపి, తేన తారకేణ కృతం తత్కృతమనుగ్రహం సాద మపేక్షత ఇతి తథోక్తః సత్, ముహు ర్దూతహరితై ర్దూతప్రాసీతైః, కల్ప

ద్రుమాణాం విభూషణైః కర్పూరైశ్చైత్యర్థః. తం తారక మనుకూలయత్యనుకూలం కరోతి.

ఇత్థమారాధ్యమానోఽపి క్షిత్వాతి భువనత్రయమ్,
శామ్యేత్ప్రత్యపకారేణ నోఽకారేణ దుర్జనః.

40

టీ. ఇత్థం=ఇట్లు, ఆరాధ్యమానోఽపి = పూజించబడుచున్నవాడైనను, భువన
త్రయం=మూడులోకములను, క్షిత్వాతి = భేదపెట్టుచున్నాడు, దుర్జనః=దుష్టుడు,
ప్రత్యపకారేణ = మారుమీదు సేయుటచే, శామ్యేత్=శమించును. ఉపకారేణ = మేలు
చేయుటచే, నశామ్యేత్=శమించుడు.

తా. ఇట్లు పూజించబడుచు ముల్లోకములను దుఃఖపెట్టుచు
న్నాడు. దుష్టుఁ డుపకారముచేయఁగా శాంతిఁ బొందఁడు. అపకారమే
చేయవలయును.

వ్యా. ఇథమితి.—ఇథముక్తప్రకారేణ, రవి శశి పవనోదధి భుజిజ్ఞ సురేంద్రై
రారాధ్యమానోఽపి, భువనత్రయం, క్షిత్వాతి పీడయతి; తథాహి - దుర్జనః, ప్రత్యప
కారేణ ప్రతీకారేణైవ, శామ్యేచ్ఛన్తో ధవేత్, ఉపకారేణ తు న శామ్యేత్ -
ప్రత్యుత ప్రకృతీతి భావః.

తేనామరవధూహనైః సదయాలూనపల్లవాః,

అభిజ్ఞా శ్చేదపాతానాం క్రియస్తే నన్దనద్రుమాః.

41

టీ. తేన=ఆతారకునిచే, అమరవధూహనైః=చురాంగరాహస్తములచే, సదయా
లూనపల్లవాః = దయతోఁగోయఁబడినచిగుళ్లుగల, నందనద్రుమాః = నందనవృక్షములు,
చ్ఛేదపాతానాం=నలుకు పాటులకు, అభిజ్ఞాః=ఎఱుఁగునట్టివిగా, క్రియంతే=చేయఁ
బడుచున్నవి.

తా. దేవతాస్త్రీల మృదువగుహస్తములతో దయతోఁ గోయఁ
బడు చిగుళ్లుగల నందనవనవృక్షములు నలుకులకు దెబ్బలకు నలవాటు
పడినవి

వ్యా. తేనేతి.—తేన తారకేనామరవధూహనైః సుకుమారైరితిభావః. తైరసి
సదయం - ఆలూనా అవతంసార్థం చిన్నాః-పల్లవా యేహం తే, నన్దనద్రుమాః. ఛేదాశ్చ
పాతాశ్చ ఛేదపాతాస్తేహి, అభిజ్ఞానస్త్రీత్యభిజ్ఞాః, కృద్యోగాత్ కర్షణి వస్త్రీ,
క్రియస్తే.

వీజ్యతే స హి సంసుప్త శ్వాససాధారణానిలైః,

చామరైస్సురబద్ధినాం బాష్పశీకరవర్షి భిః.

42

టీ. హి=ఏకారణమువలన, సః=ఆతారకుఁడు, సంసుప్తస్య = నిద్రితుఁడైనను, శ్వాససాధారణానిలైః - శ్వాససాధారణ = ఊర్వుతో సమానమగు, అనిలైః=గాలిగల యట్టియు, బాష్పశీకరవర్షి భిః - బాష్ప = కన్నీళ్లయొక్క, శీకర = తుంచరలను, వర్షి భిః=కురియుచున్న, సురబదీనాం=చెఱపెట్టబడిన దేవతాస్త్రీలయొక్క, చామరైః= వింజామరలచే, వీజ్యతే=విసరఁబడుచున్నాఁడు.

తా. వాఁడు నిద్రించునప్పుడు చెఱపెట్టబడిన దేవాంగనలు కన్నీళ్లతో, వీచుచుండు చామరములనుండి పుట్టినగాలిని శీకరయుక్తముగాఁజేసి యూపిరి గాలికంటె నెక్కువలేనట్లు విసరుచున్నారు. వాఁడు నిద్రించునప్పుడె వీరు దుగ్ధశాంతి కేడ్చుట యని భావము.

వ్యా. వీజ్యత ఇతి — హి యస్తాత్ కారణాత్, స తారకః. సంసుప్తః సః శ్వాససాధారణో నిశ్వాససమానోఽనిలో యేషాం తైః. 'తతోఽప్యాధిక్యే నిద్రాభక్త భూమితి భావః బాష్పశీకరవర్షి భిః - తాసాం స్త్రీణాం రోదనస్యాయమవసరఇతి భావః. సురబద్ధినాం సురప్రగహస్త్రీణాం సంబద్ధిభిః. ని, 'ప్రగహఃప్రగహా బద్ధ్యామ్' ఇత్యురః. చామరైర్వీజ్యతే.

ఉత్పాట్య మేరుశృక్లాణి తుణ్ణాని హరితాం ఖరైః,

ఆక్రీడపర్వతాస్తేన కల్పితాః స్వేష వేత్తసు.

43

టీ. తేన=ఆతారకునిచే, హరితాం = సూర్యాశ్వములయొక్క, ఖరైః = గొరిజలచే, తుణ్ణాని=చూర్ణములైన, మేరుశృంగాణి=మేరుపర్వతశిఖరములను, ఉత్పాట్య=పెట్టించి, స్వేషవేత్తసు=తన యింద్రియమును, ఆక్రీడపర్వతాః = క్రీడాపర్వతములుగా, కల్పితాః=చేయఁబడినవి.

తా. సూర్యాశ్వములచే నలగకొట్టబడిన మేరుపర్వత శృంగములను ఆతారకుఁడు తనయింద్రియందు క్రీడాశైలములుగాఁ బెట్టుకొన్నాఁడు.

వ్యా. ఉత్పాట్యతి.— తేన తారకేణ హరితాం సూర్యాశ్వనామ్. ని, 'హరిత్ సూర్యే చ సూర్యాశ్వే వర్ణే చ హరితే దిశి' ఇతి విశ్వః. ఖరైః శవైః, తుణ్ణాని చూర్ణితాని, ఏతేన తేషామత్యోన్నత్యం సూచితం మేరుశృక్లాణ్యుత్పాట్య స్వేష వేత్తసు-వేత్త స్వీతి బహువచనేనాస్య భువనశ్రయనివాసః సూచితః, ఆక్రీడత ఏష్యిత్యాక్రీడా-తే చ తే పర్వతాః, కల్పితాః కృతాః.

మహాకిన్యాః పయశ్చేషం దిగ్వారణమదావిలమ్,

హేమామ్బారుహసస్యానాం తద్వాప్యో ధామ సాంప్రతమ్. 44

టీ. సాంప్రతం=ఇప్పుడు, మహాకిన్యాః = వియద్గంగకు, దిగ్వారణమదావిలం-
దిగ్వారణ=దిగ్గజములయొక్క, మద=మదముచే, ఆవిలం = కలుషముగు, పయః = నీరే,
శేషం=అవశిష్టమైయున్నది. (బంగారపుకమలము లెచ్చట నున్న వనఁగా) హేమాం
భారుహసస్యానాం - హేమాంభారుహ = బంగారుపద్మము లనెడు, సస్యానాం=వైరు
లకు, తద్వాప్యః=ఆతారకుని దిగుడుభావులు, ధామ=తావు.

తా. ఇప్పు డాకాశగంగానదిలో మదమెక్కిన దిగ్గజముల
యొక్క మదముచే కలకల చేయుబడిన నీరె యున్నది. బంగారపు కమ
లము లన్ననో ఆతారకాసురుని దిగుడుభావులలో నున్నవి.

వ్యా. మహాకిన్యా ఇతి.— సాంప్రతం, సంప్రతి, మహాకిన్యా భాగీరథ్యా,
దిగ్వారణానాం దిగ్గజానాం - మదై రావిలం కలుషం, పయో జలమేవ, శిష్యత ఇతి
శేషం శిష్టమ్, కర్తవ్యబ్ధిశ్చయః. 'త్రివ్యవ్యత్రోపయుజ్యతే' ఇతి సపుంసకత్వమ్,
తర్హి కనకకమలాని క్వ గతానీత్యాహ-హేమేతి.— హేమామ్బారుహశ్చేష సస్యాని
లేషాం తు, తస్య వాప్యస్తద్వాప్య. ఏవ ధామ స్థానమ్, సర్వాణ్యపుత్రాపృత్య స్వదీర్ఘ
కాస్యే, ప్రతిరోపితవానిత్యర్థః.

భువనాలోకసప్రీతిస్సర్వధిభిర్నానుభూయతే,
ఖలీభూతే విమానానాం తదాపాతభయాత్పథి.

45

టీ. తదాపాతభయాత్ - తత్ = ఆతారకునియొక్క, ఆపాత=తాడుటవలని
భయాత్ = భయమువలన, విమానానాం = విమానములయొక్క, పథి = మార్గము, ఖలీ
భూతేనతి=పాడైనదగుచుండఁగా, స్వర్గిభిః = దేవతలచే, భువనాలోకసప్రీతిః-భువన=
లోకములయొక్క, ఆలోకన=చూచుటయందలి, ప్రీతిః=ప్రేమ, నానుభూయతే=అనుభ
వింపబడలేదు.

తా. దేవతలు తొల్లిటిసలె లోకములఁ జూచుటకు విమానము
లెక్కి చరించునపుడు తారకుఁ డగవడి తాడనఁ జేయు ననుభీతిచే ఆ
మార్గమునే విడిచిరి.

వ్యా. భువనేతి.—తస్య తారకస్యాపాతాత్ సమావర్తేర్భయాద్విమానానాం
పథి, ఖలీభూతేఽప్రహతీభూతే సతి. వి. 'ద్వేభిలా ప్రహతే సమే' ఇత్యమరః. స్వర్గిభి
ర్దైవైర్భువనానామలోకనే ప్రీతిర్నానుభూయతే.

యజ్ఞభిస్సంభృతం హవ్యం వితలేష్వధ్వరేషు సః,

జాతవేదోముఖాన్తాయా మిషతామాచ్ఛినత్తి సః.

46

టీక. యజ్ఞభిః=విధిగా యజ్ఞముచేసినవారిచే, వితలేషు అధ్వరేషు = చేయః బడినయాగములయందు, సంభృతం = ఈయఃబడిన, హవ్యం = హవిస్సును, మాయా = మాయుగల, సః=ఆతారకుడు, సః=మేము, మిషతాం = చూచుచున్నవారల మగుచుండగా, జాతవేదోముఖాల్ = అగ్ని యనుముఖమునుండి, ఆచ్ఛినత్తి = బలవంతముగా లాగికొనుచున్నాడు.

తా. ఈమాయావంతుడు యజ్ఞకర్తలు మాకొఱకై మాముఖ మగు నగ్నియందువ్రేల్చిన హోమద్రవ్యమును బలవంతముగా తాను లాగికొని తీసుకొనుచున్నాడు.

వ్యా. యజ్ఞభిరితి.—యజ్ఞభిర్విధివదిష్టవద్భిః. ని. 'యజ్ఞా తు విధినేష్టవాన్' ఇత్యుపరః 'సుహవజోర్జ్వరేవ' ఇతి ఋవిష్మిత్వయః. వితలేష్వధ్వరేషు యజ్ఞేషు, సంభృతం దత్తం హవ్యం హవిర్తాయా నూనానీ వీహ్యదిత్వాదినిప్రత్యయః. తారో నోఽస్తాకం, మిషతాం షశ్యతామ్ - షశ్యత్సు సత్ప్రిత్యర్థః. 'షష్ఠీచానాదరే' ఇతి షష్ఠీ, జాతవేదా వహ్నిరేవ ముఖం తస్మా జ్ఞాతవేదోముఖాదాచ్ఛినత్తి-ఆక్షిప్య గృహ్ణతీత్యర్థః.

ఉచ్చైరుచ్చైశ్శ్రీవాస్తేన హయరత్నమహారి చ,

దేహబద్ధ మివేంద్రస్య చిరకాలార్జితం యశః.

47

టీ. కించ=మరియు, లేన=ఆతారకునిచే, ఉచ్చైః=ఉన్నతమైన, ఉచ్చైశ్రవాః= అపేరుగల, హయరత్నం = అశ్వశ్రేష్ఠము, దేహబద్ధం = రూపు దాల్చిన, చిరకాలార్జితం = చాలకాలమునుంపాదించిన, ఇంద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క, యశః=కీర్తియో యనునట్లు, అహరి=వారింపబడెను.

తా. మరియు దేవేంద్రుని గొప్పకీర్తిని హరించునట్లుగా నుచ్చైశ్రవ మనుగుఱుము అపహరింపబడెను.

వ్యా. ఉచ్చైరితి.—కించేతి చార్థః, లేన తారకేణోచ్చైరున్నత ఉచ్చైశ్రవా నామ, హయో రత్నమివ హయరత్నమశ్వశ్రేష్ఠః. ని. 'రత్నంశ్రేష్ఠే మణా వసి' ఇతి విశ్వః. అస్య శుభ్రత్వాదుల్లేఖితే - దేహబద్ధం బద్ధదేహమ్ మూర్తిమ దిత్యర్థః. అహితాగ్నాదిత్వాన్నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, చిరకాలార్జితమిద్ధ్యస్య యశః ఇవాహర్యవహృతమ్.

తస్మిన్నుపాయాస్సర్వే నః శ్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,
వీర్యచన్ద్ర్యషధానీవ వికారే సాన్నిపాతికే.

48

అవ. అష్టైవ సామాదియుపాయముల నేల మావరా దన చెప్పుచున్నారు.—

టీ. శ్రూరే=శ్రూరుండగు, తస్మిన్=ఆరక్షకునియందు, నః=మాయొక్క, సర్వే ఉపాయాః = అన్నియుపాయములును, సాన్నిపాతికే = సాన్నిపాతకరోగమందు, (సన్నిపాత మనఁగా: వాతపిత్తశ్లేష్మముల మూటయొక్కసమానముగా నగు నాధిక్యత.) వీర్యవన్దిబౌషధానీవ = సారవంతము లగుమందులవలె, ప్రతిహతక్రియాః = నిష్ఫల ప్రయోగము లయినవి.

తా. సన్నిపాతజ్వరమందు మందులు గుణ మీయనట్లు మా సామాదు లచ్చట సుప్రయోగము లైనవి కావు.

వ్యా. తస్మిన్నితి.—శ్రూరే ఘాతుకే. ని. 'సృశంసో ఘాతుకః శ్రూరః' ఇత్యమరః. తస్మిన్నుచరే, నోఽస్తాకం. సర్వ ఉపాయాః, సన్నిపాతస్య దోషత్రయస్య ప్రకోపజే సాన్నిపాతికే-వికారే జ్వరాదౌ 'సన్నిపాతా చ్చ' ఇతి వక్తవ్యాటక్, వీర్యవన్ది సారవన్ద్యౌషధానీవ, ప్రతిహతక్రియా విఫలప్రయోగా భవన్తి.

జయాశా యత్ర చాస్తాకం ప్రతిఘాతోత్థితార్పిషా,
హరిచక్రేణ తేనాస్య కణ్ఠే నిష్కమివార్పితమ్.

49

అవ. తాము చేసినక్రియల ప్రతిహతత్వమునే చెప్పుచున్నారు.—

టీ. చ=ఇంతేకాదు, యత్ర = (నిజముగా మేముగెలిచెద మని) విహరిచక్రము నందు, అస్తాకం=మాకు, జయాశా=జయాశ (అసీత్ = ఆయెనో), ప్రతిఘాతోత్థితార్పిషా-ప్రతిఘాతకొట్టుటచే, ఉత్థిత=వెడలిన, అర్పిషా=జ్వాలగల, తేన హరిచక్రేణ=ఆహరిచక్రముచే, అస్య=ఈతారవనియొక్క, కంఠే=కంఠమున, నిష్కం=వక్షస్థలాలంకారము, అర్పితమివ = అర్పించబడినదివలె (అసీత్ = ఆయెను), తానే వానివక్షస్థలమునకు పతకమువలె నాయెను.

తా. మాకు హరిచక్రము సాధించు ననునమ్మక ముండెనుగాని అదియు వానికి ప్రతిక్రియ చేయలేదు.

అవ. తదేవ ప్రతిహతక్రియత్వమాహ.—

వ్యా. జయాశేతి.—కిం చేతి చార్థః, నూనమనేన హరిచక్రేణ, వయంజేష్వామ ఇతి యత్ర హరిచక్రేఽస్తాకం, జయాశా విజయాశంసా - అసీదితి శేషః. ప్రతి

సూత్రేన ప్రతిహత్యా - ఉత్థితార్హిహోదతలేజసా, లేన, హరిచక్రేణ విష్ణుః మదర్శనే
నాస్య తారకస్య కణ్ఠే, నిష్కమురోభూషణమృతమివే త్యుత్పేక్షా, స్వయ మేవ
నిష్కమివ స్థితమిత్యర్థః. తారకశిరశ్చేదాయ హరిణా చక్రం త్యక్తం తదపి నవ్తకక్తి
జాతమితి భావః. ని. 'సాష్టేశ తే నువర్ణానాం హేమ్మురోభూషణే వలే, దీనాకో
ఽపి చ నిష్కఽస్త్రీ' ఇత్యుచురః.

తదీయాస్తోయదేష్వద్య పుష్కరావర్తకాదిషు,

అభ్యస్యన్తి తటాఘాతం నిర్జితైరావతా గజాః.

50

టీ. అద్య=ఇప్పుడు, నిర్జితైరావతాః=జయించబడిన యైరావతముగల, తదీయాః
గజాః=వానియేనుగులు, పుష్కరావర్తకాదిషు = పుష్కరము అవర్తకము మున్నగు;
తోయదేషు=మేఘములయందు, తటాఘాతం=వప్రక్రీడను, (అనగా దంతములదురద
పోవుట కొద్దలనడ్డముగా కొట్టుట.) అభ్యస్యంతి=నేర్చుకొనుచున్నవి.

తా. ఐరావతము మున్నగు నేనుగుల గెల్చిన తారకునియేనుగులు
పుష్కరావర్తకమేఘములయందు వప్రక్రీడ నలవాటు చేసి
కొనుచున్నవి.

వ్యా. తదీయా ఇతి.—అద్య సంప్రతి, నిర్జితః ఐరావతో యైస్తే తథోక్తాః.
తస్య తారకస్యేమే తదీయా, గజాః, పుష్కరాశ్చావర్తకా శ్చ నామాదయో యేషాం
లేషు, తోయదేషు మేఘేషు, తటాఘాతం వప్రక్రీడామభ్యస్యన్తి.

తదిచ్చామో విభో స్రప్తం సేనాన్యం తస్య శాన్తయే,

కర్త బంధచ్ఛిదం ధర్మం భవస్యేవ ముముక్షువః.

51

టీ. తత్=కాబట్టి, విభో=ప్రభువా! ముముక్షువః = మోక్షముఁ గోరువారు,
భవస్య=సంసారముయొక్క, శాంతయే=నివృత్తికొఱుట, కర్త బంధచ్ఛిదం=కర్త యనెడు
కట్టును ద్రుంచెడు, ధర్మమివ = పరమాత్మజ్ఞానకారణహేతువగు జ్ఞానమునువలెను, తస్య=
అతారకునియొక్క, శాంతయే=వాశముకొఱుట, సేనాన్యం=సేనానాయకుని, స్రప్తం=
స్పృశించుటకొఱుట, ఇచ్చామః = కోరుచున్నాము.

తా. కావున ప్రభువా! సంసారబంధమును ద్రెంచువారు దానికి
కారణమగుధర్మము నెట్లు కోరుదురో దుర్మార్గుఁ డగు తారకుని వధకై
సేనానాయకుని మేము కోరుచున్నాము.

వా. తదితి.—తత్ తస్మాత్ కారణాత్, హేవిభో స్వామిక్, మోక్షం
భవం త్యక్తమిచ్ఛవో ముముక్షువో విరక్తా, భవస్య సంసారస్య, శాన్తయే నివృత్తయే,

కర్తవ్య బద్ధస్తం భిన్నతీతి కర్త బద్ధచ్ఛిత్ తం, భర్తమివ - ఆత్మజ్ఞానహేతుభూతమితి శేషః. 'తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి' ఇతి జ్ఞానాదేవముక్తిః-తస్య తారకస్య శాస్త్రయే నాకాయ, సేనాం నయతీతి సేనాసీత్పరమావతిః. 'సత్సన్న్విష-' ఇత్యాదినా క్విప్. తం సేనాస్యం కఇచ్ఛిత్, స్రష్టు మిచ్ఛామః - వయ మితి శేషః.

గోప్తారం సురనైన్యానాం యం పురస్కృత్య గోత్రభిత్,

ప్రత్యానేవ్యతి శత్రుభ్యో బద్ధిమివ జయశ్చియమ్.

52

టీ. సురనైన్యానాం = దేవతాసేవలయొక్క, గోప్తారం = రక్షకుడగు, యం = విసేనానాయకుని, పురస్కృత్య = ముం చెమకొని, గోత్రభిత్ = ఇంద్రుడు, జయశ్చియం = జయలక్ష్మిని, బుద్ధిం ఇవ = బుద్ధికానాగాః జేయబడిన స్త్రీనివలెను, శత్రుభ్యః = పగ వారి నుండి, ప్రత్యానేవ్యతి = తిరిగి తీసుకొనివచ్చును. కావున సేనానాయకుని స్పృశింపు మని యన్వయము.

తా. సేనానాయకుఁ డుండిన, పోయినసంపద నింద్రుఁడు చెఱి పెట్టబడిన స్త్రీనివలె పగవానినుండి తీసికొని వచ్చును.

వ్యా. గోప్తారమితి.—సురనైన్యానాం దేవతాసేనానాం, గోప్తారం రక్షితారం, యం సేనాస్యం, పురస్కృత్య పురోధాయ 'పురోఽవ్యయమ్' ఇతి గతిత్వాత్ 'నమస్తురసోర్ధ్వోః' ఇతి సకారిః. గాం పృథ్వీం త్రాయంత ఇతి గోత్రాస్తాన్నినతీతి గోత్రభిద్ధిః, జయశ్చియం. బద్ధిమివ బద్ధికృతాం స్త్రీయమివ, శత్రుభ్యః సకాకాత్ ప్రత్యానేవ్యత్రతి, త్యాహరివ్యతి. తం స్రష్టు మితి పూర్వేణ సంబంధః.

వచస్యవసితే తస్మిన్ ససర్జ గిరమాత్తభూః,

గర్జితానంతరాం వృష్టిం సౌభాగ్యేన జిగాయ యా.

53

టీ. తస్మిన్ వచసి ఆవసితే = ఆబ్రహ్మస్థిమాట ముగిసినదికాఁగా, ఆత్మభూః = బ్రహ్మ, గిరిం = మాటను, ససర్జ = పలికెను. యా = విమాట, సౌభాగ్యేన = మనోహరత్వముచే, గర్జితానంతరాం = గర్జనయొక్క యనంతరమునఁ బుట్టిన, వృష్టిం = వర్షమును, జిగాయ = జయించెనో ? (గర్జనకు ఫలము వర్ష మెట్లో వీరివిన్నపమునకు ఫలము బ్రహ్మ మాట యనుట.)

తా. బ్రహ్మస్థితి మాట నిలిచేవఱకు బ్రహ్మ మాటలాడెను. ఎట్లుండె ననఁగా నామాటలాడుట గర్జనానంతరమున వర్షము కురిసిన

నెట్లు సార్థకమో గర్జనకు వీరివిన్నపమునకు సార్థకత్వముచెచ్చిన బ్రహ్మ మాటట్లుండె ననుట. (అనఁగా వీరిమొఱవిని యేమొ బ్రహ్మ చెప్పుచున్నాఁడనుట.)

వ్యా. వచసీతి.—కస్మిన్ బార్హస్పత్యే, వచస్యవసీతే హసమాప్తే సత్వాత్సభూ ర్భ్రష్టః గిరం వాచం, సస్వర్ణ జగాదేత్యర్థః. యా గీః, సాభాగ్యేన మనోహరత్వేన 'హృద్భగసిన్ధవస్తే పూర్వపదస్యచ' ఇత్యుభయపదవృద్ధిః. గర్జితాద్గర్జితస్యవా - అనన్తరం ప్రవృత్తాం. వృష్టిం, జిగాయ జితవతీ, గర్జితఫలత్వాద్వృష్టేరివ తద్విజ్ఞానఫలత్వా ద్గిరః సుభగత్వమితి భావః.

సంపత్స్యతే వః కామోఽయం కశ్చిత్కాలః ప్రతీక్ష్యతామ్,
స త్వస్య సిద్ధౌ యాస్యామి సర్గవ్యాపారమాత్మనా. 54

టీ. వః=మీయొక్క, ఆయం=కామః = ఈకోర్కె, సంపత్స్యతే = కాఁగలను. కశ్చిత్ కాలః=కొంతకాలము, ప్రతీక్ష్యతాం = నిరీక్షింపఁబడుఁగాక, తు=మరేచున్నను, అస్య=ఈసేనానాయకునియొక్క, సిద్ధౌ = అయ్యేవిషయములో, ఆత్మనా=నాచే, సర్గ వ్యాపారం=సృష్టిచేయుటనుగూరిచి, నయాస్యామి=పొందేవాఁడనుగాను.

తా. మీకోర్కె యగును. కొద్దికాలము నిరీక్షింపవలెను. ఈ సృష్టిని నేను చేయను.

వ్యా. సంపత్స్యత ఇతి.—ఆయం, వోయుష్మాకం, కామో మనోర్థః. సేనా సీమావః, సంపత్స్యతే సేత్స్యతి, కశ్చిత్కియానపి, కాలః ప్రతీక్ష్యతామ్. తు కిం తు, తస్య సేనాన్యః, సిద్ధౌ విషయ, ఆత్మనా స్వయం, సర్గః సృష్టి రేవ-వ్యాపారస్తం, న యాస్యామి, నాహం స్రక్ష్యామిత్యర్థః.

ఇతస్స దైత్యః ప్రాప్తశ్రీర్నేతవవార్హతి శ్చయమ్,
విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసామృతమ్. 55

అవ. ఎందుచేత ననఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. ఇతః=నావలననే, ప్రాప్తశ్రీః=పొందఁబడిన వృద్ధి గలవాఁడగు, సః=దైత్యః= ఆరక్కనుఁడు, ఇతః విష=నావలననే, శ్చయం = నాశనముగూర్చి, వార్హతి=తగఁడు. విషవృక్షోపి=విషపుఁడైట్టునునను, సంవర్ధ్య=పెంచి, స్వయం=తాచే, ఛేత్తుం = వఱుకుటకు, అసాంప్రతం=యుక్తము కాదు.

తా. ఆరాక్షసుఁడు నావలననే ధైర్యవ్యధివృద్ధిపొందిన వాఁడు. నావలననే వాఁడు నాశనమున కర్హుఁడుగాఁడు. (కారణ మేమ

నఁగా, విషవృక్షమునైనను తానే పెంచి తానే నలుగుట యుక్తము కానేరదు.)

అప. కుత ఇత్యాశక్యోహా.—

వ్యా. ఇత ఇతి.—ఇతో మత్తవీవ, ప్రాప్తశ్రీర్ణభోదయః, సజైత్య స్తారకాసుర, ఇతో మత్త వీవ, క్షయం చాశః, నార్హతి. తథాపి, అన్యో వృక్షస్తావదాస్తావ, విషస్య వృక్షో విషవృక్షోఽపి. సువర్ధ్య కుతశ్చిత్రాకాశ్చమ్యుగ్ధర్థయిత్వా, స్వయం ఛేత్తుమసామ్రత మనర్హః. అసామ్రత మిత్యనేన నిపాతేనాభిహితత్వాద్వృక్ష ఇతి ద్వితీయాన్తో న భవతి - అనభిహితే కర్తణి ద్వితీయాసభిధానాత్ - యథాఽఽనా వాచుః—'నిపాతేనావ్యభిహితే కర్తణి న విభక్తిః పరిగణనస్య ప్రాయశ్చత్' ఇతి.

వృతం తేనేదమేవ ప్రాజ్ఞయా చాస్తై ప్రతిశ్రుతమ్,

వరేణ శమితం లోకానలం దధుం హి తత్తపః.

56

టీ. ప్రాక్=పూర్వము, తేన=వానిచే, ఇదమేవ = దేవతలచే చావకుండుటయే, వృతం=కోరబడినది. మయా=నాచే, అస్తై=ఇతనికిఁజూతై, ప్రతిశ్రుతం=ప్రతిజ్ఞ నేయఁ బడినది. లోకాన్ = లోకములను, దధుం=కాలుటకు, అలం=తగిన, తత్తపః=వాని తము, వరేణ=వరమిచ్చుటచే, మయా=నాచే, శమితం=అర్పించినది.

తా. తొల్లి యీవరమే వాఁ డడిగెను. దానినే వాని కిచ్చి లోక ములఁ గాలుటకుఁ జాలిన వానితపోగ్నిని యీ స్వల్పమాత్రముచే నార్పి వేసితిని.

వ్యా. వృతమితి.—ప్రాక్పూర్వం, తేనానురేణేదమేవ దేవైరవభ్యక్తవ మేవ, వృతం ప్రాధికమ్, మయా, చాస్తై తారకాయ, ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాకం 'ప్రత్యాజ్ఞాభ్యాం శ్రుః పూర్వస్యకర్తా' ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి, కర్తవ్యం చైతదిత్యాహ-లోకా న్దధుమలం శక్తం 'పర్యాప్త వచనేవ్వలమర్థేహ' ఇతి తుమున్ప్రత్యయః. తస్య తపస్త త్తపా, వరేణ వరదానేన, శమితం హి - మయేతిశేషః.

సంయుగే సాంయుగీనం తముద్యంతం ప్రసహేత కః,

అంశాదృతే నిషిక్తస్య నీలలోహితరేతసః.

57

టీ. సంయుగే = యుద్ధమందు, ఉద్యంతం = పూనికదాల్చినట్టియు, సాంయుగీ నం=రణకుశలుడగు, తం = వానిని, నిషిక్తస్య = (ఓకానొకత్రయమున) ప్రపించ

బడిన, నీలలాహితరేతః అంకాత్ ఋతే = శివునియొక్క రేతోభాగముకంటె, (ఇతరుడు) కః=ఎవడు, ప్రసహేత=నహించును. (ఓడించగలఁ డనుట.)

తా. యుద్ధకుశలుఁ డగుతారకుని యీశ్వరరేతోంశభవం డెవఁ డైన నోడించవలయుఁగాని యితరుడు చాలఁడు.

వ్యా. సంయుగ ఇతి.—సంయుగే యుద్ధ ఉద్యంతం వ్యాప్రియమాణమ్, సం యుగేసాధుం సాంయుగీనమ్ 'ప్రతిజనాదిభ్యః భిక్షో' ఇతి భిక్షుత్వమ్. తం తారకం నిషిక్షస్య క్వచిత్ క్షేత్రే క్షరితస్య. వి. 'నీలః కణ్ఠే లాహితశ్చ కేశేష్వి'తి నీలలాహిత ఇతి పురాణమ్, ఇతి స్వామి. తస్య నీలలాహితస్య ధూర్జటే, రేతః శుక్రస్యాంకాద్వ తేఽంశం వినాఽన్యః కః, ప్రసహేతాభిభవేత్ 'ప్రసహనమభిభవే' ఇతి వృత్తికారః.

స హి దేవః పరంజ్యోతిస్తమః పారే వ్యవస్థితమ్,

పరిచ్ఛిన్నప్రభావధిర్న మయా న చ విష్ణునా.

58

అవ. ఎ ట్టిశ్వరుఁ డింతటి శక్తిగలవాఁ డనఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

టీ. సః దేవః = పరమేశ్వరుడు, తమసః = తమోగుణముయొక్క, పారే=పరము నందు, వ్యవస్థితం=ఉన్నట్టి, పరంజ్యోతిర్హి=పరమాత్మగదా, (కనుకనే) విష్ణునా = విష్ణు మూర్తిచేతను, పరిచ్ఛిన్నప్రభావధిః = పొందఁదగిన ప్రభావాతిశయము గలవాఁడు, న=కాఁడు. మయా = నాచేతను, (పొందఁదగిన ప్రభావాతిశయముగలవాఁడు) న= కాఁడు.

తా. ఆయన తమోగుణమున కావల నున్నాఁడు. (తమో గుణము లేదనుట.) ఆయన శక్తి నేను విష్ణువును తెలిసికొనలేకపోయి నాము.

కథమసానీదృక్ శక్తిరిత్యాహ.—

వ్యా. స ఇతి.—స దేవో నీలలాహితస్తమసః-పారే పరతో వ్యవస్థితం తమో గుణాతీతం, పరం జ్యోతిః పరమాత్మాహి. అత ఏవ మయా పరిచ్ఛిన్నప్రభావధిరవ గాఢమహిమాతిశయో, న భవతి. తథా విష్ణునా చ న; అతస్తస్యాసాధ్యం నాస్తీత్యర్థః.

ఉమారూపేణ తే యూయం సంయమస్తిమితం మనః,

శంభోర్యతధ్వమాక్రష్టుమయస్కాంతేన లోహవత్.

59

అవ. ఇప్పుడాయనయంశతోనుత్పత్తినిఁగూర్చి యుపాయముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

కు-వ్యాఖ్య—6

టీ. తేయూయం=ఆకార్యాధుల రగుమారు, సంయమ స్తిమితం = సమాధినిశ్చల మైన, శంభోః = హరునియొక్క, మనః = మనస్సును, ఉమాహుపేణ = పార్వతీదేవి సౌందర్యముచే, ఆయస్కాంతేన = సూదంటుతాతిచే, లోహవత్ = ఇనుమునుబోలె, ఆక్రష్టం=లాగుటకు, యతః=యత్నింపుడు.

తా. తపోనియమములో నున్న యీశ్వరునిమనస్సును పార్వతీ సౌందర్యముతో ఇనుము సూదంటుతాతితోనుబోలె యాకర్షింపుడు.

సంప్రతి తదంగోత్పత్తావృతాయం దర్శయతి.—

వ్యా. ఉమేతి.—తే కార్యాధినో యూయం, సంయమ స్తిమితం సమాధి నిశ్చలం, శంభోర్తన, ఉమాహుపేణోమాసౌందర్యేణ, ని. 'రూపం నృభావే సౌందర్యే నాణకే పశుశబ్దయోః, గ్రన్థావృత్తే నాటకాదావాకారశ్లోకయోరపి' ఇతి ఛిశ్వః. ఆయస్కాంతేన మణివిశేషేణ 'కస్కాదిష చ' ఇతి సకారః. లోహవ దయోధాఢిమివ 'తేన కుల్యం క్రియా చేద్యతే' ఇతి పలిప్రత్యయో మృగ్యః. ఆక్రష్టమాహర్తుం యత ధ్వముద్యక్తా భవత.

ఉభే వ స త్మే వోధుముభయోర్భీజమాహితమ్,

సా వా శంభోః స్తదీయా వా మూర్తిర్జలమయీ మమ.

(0

అవ. ఇంతకంటె వేరేగతి లే దనుచున్నాడు.—

టీ. ఉభయోః=(బ్రహ్మరుద్రలమగు) మాయరువురియొక్క, ఆహితం=ఉంచః బజిన, భీజం = లేజస్సును, వోధుం = తాల్చుటకు (ధరించుటకు), సా ఉమావా = ఆపార్వతీదేవి, శంభోః=ఈశ్వరపీఠ్యమునుదాల్చుటకును, తదీయా=ఆయప్తమూర్తిదగు, జలమయీ = నీటిరూపముననున్న, మూర్తిర్వా = రూపమయినను, మమ = నాయొక్క పీఠ్యమును దాల్చుటకు, ఉభేవ=ఇరువురే, త్మే=సమర్థులు.

తా. మా యిరువురియొక్క పీఠ్యముల ధరించుట కిరువురే సమర్థులు. హరపీఠ్యమునుధరించుట కుమయు నాపీఠ్యము ధరించుట కీశ్వరుని యప్తమూర్తులలో నొక్కమూర్తి యగుజలమును సమర్థము లైన వనుట.

న చ గత్యన్తరమస్తీత్యాహ.—

వ్యా. ఉభే ఇతి.—ఉభయోః శంభోర్తమ, చాహితం నిషిక్తం, భీజం లేజో, వోధుం సోధుం, సావోమా, శంభోర్వప్తమూర్తేవ్రస్థ్యయం తదీయా, జలమయీ

మూర్తిర్వా మను, ఉభే ఏన త్మ మే, న తృప్తీయత్కర్థః. వా శబ్దో ద్వంద్వాశ్చే నత్వ
న్యాశ్చే ఏతచేవోదాహృత్యేత్థమేవ వ్యాఖ్యాతం గణవ్యాఖ్యానే. అత్ర దీపకాలం
కారః ప్రాకరణికయోరుమామహేశ్వరయోరప్రాకరణికయోర్భిన్నజలమూర్త్యోశ్చైవ
మ్యస్య గమ్యత్వాత్. యథాహ భోజరాజః—‘ప్రస్తుతానామప్రస్తుతానాం చౌప
మ్యస్య గమ్యత్వే దీపకమ్’ ఇతి; న చేయం తుల్యయోగితా తస్యాః కేవలప్రస్తుతవిషయ
త్వేన కేవలాప్రస్తుతవిషయత్వేన చోతానానితి.

తస్మాత్తా శితికణ్ఠస్య నై నాపత్యమువేత్వ వః,
మోక్ష్యతే సురబద్ధినాం వేణీరీర్వవిభూతిభిః.

61

టీ. తస్య శితికంఠస్య = ఆయాశ్వరునియొక్క, అత్తా=పుత్రుడు, వః=మీకు.
నై నాపత్యం=సేనాధిపత్యమును, ఉపేత్వ=పొంది, వీర్యవిభూతిభిః = శౌర్యసంపదలచే,
సురబరదీనాం=చెఱి పెట్టఁబడిన దేవతాంగనలయొక్క, వేణీ=జడలను, మోక్ష్యతే=విడువ
చున్నాడు.

తా. ఆ యాశ్వరసుతుఁడు మీకు సేనానాయకత్వమునంది తన
బలముచే రక్కసుం దునిమి చెఱిలోనున్న సురాంగనల సంస్కార
హీనములగు జడలను విప్పఁగలఁడు.

వ్యా. తస్యేతి.—తస్య, శితికణ్ఠస్యాష్టమార్తేరాత్తా, పుత్ర ఇత్యర్థః. వి. ‘అత్తా
వైపుత్రనామాఽసి’ ఇతి శ్రుతేః. వో యిష్టకం, సేనాపతేర్భావః నై నాపత్యమ్.
‘ఇత్యస్తపరోహితాదిభ్యో యక్’ ఇతి యక్ప్రీత్యయః. ఉపేత్వ ప్రాప్య, వీర్యవిభూ
తిభిః శౌర్యసంపత్తిభిః, సురబద్ధినాం వేణీర్తోక్ష్యతే విప్రసంయిష్యతి, తారకాసురం
హనిష్యతీతి భావః.

ఇతి వ్యాహృత్య విబుధాన్విశ్వయోనిస్తిరోదధే,
మనస్యాహితకర్తవ్యాః తేఽపి దేవా దివం యయుః.

62

టీ. విశ్వయోనిః = బ్రహ్మ, విబుధాన్ = దేవుళ్లనుఁగూర్చి, ఇతి=ఇట్లు, వ్యా
హృత్య=చెప్పి, తిరోదధే = కనుమరంగెను. తే దేవా అపి=ఆదేవతలును, మనసి=మన
సులూ, అహితకర్తవ్యాః = ఉంచఁబడిన చేయఁదగుపనులగలవారై, దివం=స్వర్గమును
గూర్చి, యయుః=పోయిరి.

తా. ఇట్లు చెప్పి బ్రహ్మ కనుమరంగెను. చేయఁదగుపనులకై
సురలు స్వర్గమున కేగిరి.

వ్యా. ఇతితి.—విశ్వస్య-యోనిః కారణమ్. ని. 'యోనిః స్త్రీణాం భగస్థానే కారణే తామ్రికే వణి' ఇతి వైజయన్తి. బుధాన్ సురానితి, వ్యాహృత్యాభిధాయ, తిరోవధేఽన్తర్నితవాన్. తే దేవా అపి, మనస్సహితం కర్తవ్యం యైస్తే తథోక్తాః సన్తే, దివం స్వర్గం, యయుః ప్రాప్తుః.

**తత్ర నిశ్చిత్య కర్తవ్యమగమత్పాకశాసనః,
మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.**

63

టీ. పాకశాసనః = ఇంద్రుడు, తత్ర = హరస్వాధీనకార్యములో, కందర్పం = మారుని, నిశ్చిత్య = నిశ్చయించి, (సాధకనిగా ననుట) కార్యసంసిద్ధౌ = పని నెఱవేఱుటలో, త్వరా ద్విగుణరంహసా-త్వర = తొందరచే, ద్విగుణ = రెండురెట్లుగు, రంహసా = వేగముగల, మనసా = మనస్సుతో, అగమత్ = సోయెను.

తా. ఇంద్రుడు మారునిమనస్సును స్వాధీనపఱచుటలో మారుని నిశ్చయించి మనస్సులో తొందరపాటుతో మున్తథుని తలచుకొనెను.

వ్యా. తత్రేతి.—పాకోనామ కల్పిదమరస్తస్య శాసన ఇన్ద్రీస్తత్ర హరచిత్రా కర్తవ్యత్వే, కందర్పం నిశ్చిత్య - సాధకత్వేనేతి శేషః. కార్యసంసిద్ధౌ, త్వరయాత్సు క్షేప - ద్వా గుణో యస్య తద్విగుణం ద్విరావృత్తం - రంహా వేగో-యస్య తేన తథోక్తేన. ని. 'గుణస్తా వృత్తికల్పాః జ్యేష్ఠియాముఖ్య తస్తుభి' ఇతి వైజయన్తి, మనసా-గమత్ సన్తారేత్కర్థః. గమేర్లుజ్, ఇతిత్వాష్టేరకాదేశః.

**అథ స లలితయోషిద్భూలతాచారుశృంగం
రతివలయపదాజ్ఞే చాపమాసజ్య కణ్ఠే,
సహచరమధుహస్తస్యస్తమాతాంకురాస్త్ర
శృతమఖముపతథే స్రాజ్జాలిః పుష్పధన్వా.**

64

టీ. అథ = తలచినపిమ్మట, సః = తలంచబడిన, పుష్పధన్వా = పుష్ప-
స్త్రుడు, లలిత యోషిద్భూలతా చారుశృంగం - లలిత = సుందరులగు, యోషిత్ =
స్త్రీలయొక్క, భూలతా = తీగవంటికనుబొమలవలె, చారు = సుందరమగు,
శృంగం = కొనలుగల, చాపం = ధనుస్సును, రతివలయపదాంశే - రతి = రతీదేవియొక్క,
వలయపద = కంకణస్థానములు, అంశే = గుఱుతులుగల, కంఠే = కంఠమువందు,
అసజ్య = తగిలించి, (అనగా రతీదేవి కొంగిలించుకొనినప్పుడు కంకణములు నొక్కిన
నొక్కులు కంఠప్రదేశమునందు గలవు. అట్టి కంఠమునం దనగా భుజమునకు
దగిలించినవిట్లు కంఠమునే చేరియుండును గాన కంఠ మని చెప్పబడినది.) సహచర

మధుహస్తస్య స్తమాతాంకురాస్త్రః - సహచరః మిత్రుడగు, మధుః వసుతునియొక్క, హస్తః చేతియందు, న్యస్తః కంచబడిన, మాతాంకురః మావిమొలకయనెడు, అస్త్రః బాణముగలవాడై, ప్రాంజలిం = చేతులు మోడ్చి, శతమఖం = సురేంద్రుని, ఉపతస్థే = కలసికొనెను.

తా. ఇంద్రుఁ డిట్లు తలఁపఁగా స్త్రీలకనుబొమలవలె సుందరము లగు కొంగలుగలధనుస్సును రతీదేవి కంఠము లొత్తుటచే గుఱుతులు గల కంఠప్రదేశమున (అనఁగా భుజమునకు) బాణముఁ దగిలించి, మిత్రుడగు వసుతునిచేతియందు మావిమొగ్గను బాణముగలవాడై మోడ్చినచేతులుకలవాడై ఇంద్రునిఁ గలసికొనెను.

ఇది కుమారసంభవమహాకావ్యమున
రెండవసర్గము ముగిసెను.

వ్యా. అథేతి.—అథ స్వరణాన స్వరమ్, సస్పృత ఇత్యర్థః. పుష్పం ధనుర్వస్య స పుష్పధన్వా కామః. 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇత్యవశే. ని. 'లలితం త్రిపు సుందరమ్' ఇత్యమరః. లలితాయాః సుందర్యా-యోషితో-భ్రువా లతే ఇవ-చారుణీ-శృక్లే శోటి యస్య తత్తథోక్తం చాపమ్, రతిః స్వరస్త్రియా. ని. 'రతిః స్వరస్త్రియా' ఇత్యమరః. తస్యా - వలయపదాని కచ్చుఱస్థానాన్యచ్చుచ్చిహ్నం యస్య స తథోక్తే కంఠ, అసజ్య లగయిత్వా, చాపకంఠవిశేషణాభ్యాం శృంగారైకనిధేస్త్రీభువనైకవీరస్య శృంగారవీరోపకరణేషు తుల్యరసత్వం వ్యజ్యతే. సహచరస్య సఖ్యుర్నభోర్వస్తస్య హస్తే న్యస్తం చూతాఙ్కురమేవాస్త్రం యస్య స తథోక్తః. ప్రాజ్ఞానిః కృతాజ్ఞానిః సత్, శతమఖ మిష్ట్రీముపతస్థే సంగతవాన్, సంగతికరణార్థాదాత్మ సేవదమ్.

అత్ర స్వభావోక్తిః. 'స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమ్' ఇతి. మాలినీపుత్రమేకత్ - 'ససమయయ యు తేయం మాలినీ భోగిలౌకైః' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి క్రిమనామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరివరచితయా

సంజీవినమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః క్రికాలిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్యే బ్రహ్మసాక్షాత్కారోనామ

ద్వితీయః సర్గః.

శ్రీ రస్తు కు మార సంభవము తృతీయ సర్గము

తస్మిన్ మఘోనస్త్రిదశా విహాయ
సహస్రమత్థ్యం యుగపత్ పపాత,
ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం
ప్రాయశ్చలం గౌరవమాశ్రితేషు.

1

టీ. మఘోనః=ఇంద్రనియొక్క, అత్థ్యం = కసులయొక్క, సహస్రం = వేయి, త్రిదశా = సురలను, విహాయ=వదలి, తస్మిన్ = ఆమన్నభునియందు, యుగపత్=ఒకే సారి, పపాత=పడెను. ప్రాయః=కఠినుగా, ప్రభూణాం=ప్రభువులకు, ఆశ్రితేషు = సేవకులయందు, గౌరవం=ఆదరము, ప్రయోజనాపేక్షితయా - ప్రయోజన = కావ్యమును, అపేక్షితయా = శోరుటచే, చలం=చంచలమైనది.

తా. కార్యప్రధానులు గావున ప్రభువులు కార్యావసరమును బట్టి యితర దేవతలున్నను వేయికండ్లతో నింద్రుడు మన్నభునిఁజూచెను.

వా. తస్మిన్నితి.—మఘోన ఇంద్రస్యాత్థ్యం సహస్రం, త్రిరావృత్తా దశపరిమాణమేషామితి త్రిదశా దేవా. ‘సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాః సంఖ్యేయే’ ఇతి బహువీహిః. ‘బహువీహా సంఖ్యేయే’ ఇతి డచ్చుత్యయః, ఉక్తార్థత్వాత్ సుచోనివృత్తిః. విహాయ త్యక్త్వా, తస్మిన్ కామే, యుగపత్ పపాత, సహస్రేణాపేక్షితయా త్యాదరాశియోక్తిః. నను సుచిరపరిచితానేకసురపరిత్యాగేన భగవతో మహేష్వస్య కళమకాణ్డే తస్మిన్నేకస్మిన్ పక్షపాత ఇత్యాశంకా శ్రద్ధాన్తరం న్యస్యతి. ప్రాయా భూమ్న ప్రభూణామాశ్రితేషు సేవకేషు విషయే. గౌరవమాదరః. ప్రయోజనాపేక్షితయా కార్యాధిత్వేన హేతునా, చలం చఙ్ఘులమ్. ఫలతన్త్రాః ప్రభవో న తు గుణతన్త్రా ఇతి భావః.

స వాసవేనాసనసన్నికృష్ట
మితో నిషీదేతి విసృష్టభూమిః,

భర్తుః ప్రసాదం ప్రతిగృహ్య మూర్ధ్నా
వక్త్రం మిథః ప్రాక్రమతైవమేనమ్.

2

టీ. సః=అమదనుడు, వాసవేన=ఇంద్రునిచే, ఆననసన్నికృష్టం=ఆనన=సింహాసన మునకు, సన్నికృష్టం=దగ్గరగా, ఇతః=ఇచ్చట, నిషీద = కూరుచుండుము, ఇలి=ఇట్లు, విసృష్టభూమిః - విసృష్ట = (మారుడు కూరుచుండుటకుఁగా) విడువఁబడిన, భూమిః= ప్రదేశముగలవాఁడై, భర్తుః = ఏలికయగు నింద్రునియొక్క, ప్రసాదం = దయను, మూర్ధ్నా=శిరస్సుచే, ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి, (ప్రతిసంద్య=గౌరవించి, పాతాంతరం) మిథః=రహస్యమున, వినం = ఈయింద్రునిఁగూర్చి, ఏవం = చెప్పఁబోవుభంగిని, వక్త్రం= మాటలాడుటకు, ప్రాక్రమత = ప్రారంభించెను.

తా. మన్తభునికి తనసింహాసనముదగ్గరనే కూర్చుండుటకుఁ దావునిడ దాని కింద్రునియందుఁ దన కున్నభక్తి ప్రకటమగునట్లాయన యాజ్ఞాప్రకారముగాఁ గూర్చుండి యేకాంతమున మన్తభుఁడు చెప్పఁ బోవుభంగిని మాటలాడుటకు మొదలిడెను.

వ్యా. సఇతి.—స కామో, వాసవేనేంద్రాననసస్య సింహాసనస్య - సన్నికృష్టం సన్నిహితమాసనసన్నికృష్టం యథా తథా శేషపిష్టాఽయం సమాసః. కృద్యోగలక్షణ యా తు న 'స లోకావ్యయనిష్ఠాఖలర్థపునామ్' ఇతి వృషీనిషేధాత్, ఇతో'నిషీదేహో పవిశేతి, విసృష్టభూమిర్దత్తావకాశః సక్, భర్తుః స్వామినః, ప్రసాదమనుగ్రహం మూర్ధ్నా ప్రతిసంద్య సంభాష్య మిథో రహసి. ని. 'మిథో'న్యోన్యం రహస్యసి' ఇత్య మరః. వినమిష్టమేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వక్త్రం, ప్రాక్రమతో'పక్రాంతవాక్ * 'ప్రా'పాభ్యాం సమర్థాభ్యామ్' ఇత్యాత్త నేపదమ్.

ఆజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశేష పుంసాం
లోకేషు యత్ తే కరణీయమస్తి,
అనుగ్రహం సంస్తరణప్రవృత్త
మిచ్ఛామి సంవర్ధితమాజ్ఞాయా తే.

3

టీ. పుంసాం=పురుషులయొక్క, జ్ఞాతవిశేష - జ్ఞాత = తెలియఁబడిన, విశేష= సామర్థ్యముకలవాఁడా ! లోకేషు = లోకములయందు, తే=నీకు, కరణీయం=చేయఁ దగినది, యత్=ఏదో, (తత్=దానిని,) ఆజ్ఞాపయ = నెలవిప్పు. సంస్తరణప్రవృత్తం - సంస్తరణ = స్తరించుటచే, ప్రవృత్తం=పుట్టిన, తే=నీయొక్క, అనుగ్రహం=దయను, ఆజ్ఞాయా=ఆజ్ఞచే, సంవర్ధితం = వృద్ధి నొందినదానినిగా చేయుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరు చున్నాను.

తా. పురుషుల శక్తి నెఱుగు ప్రభువా! లోకములలో నీకుఁ జేయవలసినపని యేమున్నదో దానిని నెలవిచ్చి స్మరించుటచే నీకు నాయందున్నదయ నభివృద్ధిబలుచుటకుఁ బ్రార్థించుచున్నాను. (నీవు కోరిన కార్యము నేఁ జేయుటచే నీకు నాయం దున్నదయకుఁ దార్కాణము కావున పనిగొనుమనుట).

వ్యా. ఆజ్ఞాపయేతి.—హే పుంసా, జ్ఞాతవిశేష జ్ఞాతసార - జ్ఞాతపుంవిశేషే త్యర్థః. సాపేక్ష త్వేషి గమకత్వాత్ సమాసః. ఆజ్ఞాపయ-తదితిశేషః. ఉత్తరవాక్యే యచ్ఛబ్దప్రయోగాన్న పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగనిర్వృత్తః. కిం తదిత్యాహ = లోకేషు, తే తవ, యత్, కరణీయం కర్తవ్యమస్తి; సంస్కరణే - ప్రవృత్తముత్పన్నం తే తవానుగ్రహం ప్రసాదమాజ్ఞాయా నియోగేన, సంపత్తితం వృద్ధిం గమితమిచ్ఛామి-సంస్కరణకృతమనుగ్రహం కేనచిన్నియోగేన వర్ధయ-త్వచిత్ కర్తవ్య నియుజ్జ్వల్యర్థః. ఆస్యథా మే నాస్తి పరితోష ఇతి భావః. తుమున్నప్రపాతే జిజ్ఞాసే యత్నః కార్యః.

కేనాభ్యసూయా పదకాంతీణా తే నితాంతదీర్ఘనితా తపోభిః,

యావద్భవత్కాహితసాయకస్య మత్కార్తకస్యాస్య నిదేశవర్తి. 4

అవ. లోకములో నాకు సాధ్యముకానిదే లేదని చెప్పుచున్నాడు.

టీ. పదకాంతీణా=(ఇంద్ర) పదివినిగోరుచున్న, కేన=ఎవనిచే, నితాంతదీర్ఘః= మిక్కిలి గొప్పవియగు, తపోభిః = తపస్సులచే, తే=నీకు, అభ్యసూయా = ఆసూయ, జరితా=పుట్టింపఁబడెను, (వానినిఁ జెప్పుము) యావత్ = ఏకారణమువలన, సః=వాడు (నీవుగవాడు), ఆహితసాయకస్య.- ఆహిత = సంధానము చేయఁబడిన, సాయకస్య = బాణముగల, ఆస్య మత్కార్తకస్య=ఈ నామిటికి, నిదేశవర్తి=ఆజ్ఞకు లోబడినవాడు, భవతి=అగుచున్నాడు.

తా. ఇంద్రపదము నెవ్వఁడేని గోరుచుండెనేమో ఘోరతపం బుల వానిఁ జేర్కొనుము. గుటివెట్టినబాణముచే బాణమునకు స్వాధీనుఁ జేసెదను. (అనఁగా మన్మథబాణపీడితులఁ జేసెదను, స్త్రీలకు లొంగినవారనుట.)

అవ. న చ మే కిష్కిదసాభ్యమస్తీత్యాహ.—

వ్యా. కేనేతి.—పదకాజ్ఞానా స్వారాజ్యకామేన, కేన పుంసా, నితాంతదీర్ఘై రతిప్రభుత్వైస్తపోభిక్తే తవాభ్యసూయేర్హ్య, జరితా - తం బ్రూహితి శేషః. కిమర్థమ్.

యావద్యతః స భవత్స్వైర్యాహితసాయకస్య సంహితబాణస్యాస్య మత్కార్షకస్య, నిదేశే వర్తత ఇతి నిదేశవర్త్యాజ్ఞాపశో, భవతి. అవిలమ్పేనైవ భవిష్యతీత్యర్థః. 'వర్త మానవద్వా' ఇతి లబ్.

అసమృతః క స్తవ ము క్తిమార్గం పునర్భవక్లేశభయాత్ప్రసన్నః,
బద్ధశ్చిరం తిష్ఠతు సుస్థరీణామారేచితభూచతురైః కటాక్షైః. 5

అవ. ఇప్పుడు ధర్మాదిచతుర్వర్గమున మోక్షమునుద్దేశించి చెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. తవ=నీకు, అసమృతః = ఇష్టుఁడుకాని, కః=ఎవఁడు, పునర్భవ క్లేశభయాత్ - పునర్భవ = తిరిగి పుట్టువుయొక్క, క్లేశ = దుఃఖమువలని, భయాత్ = భయమువలన (సంసారసంబంధ మగు జరామరణాదిభయమువలన), ముక్తిమార్గం = మోక్షపుదారిని, ప్రపన్నః = పొందెనో, తం=వానిని, వద=చెప్పుము, (ఎందు కనఁగా?) నః=వాఁడును, ఆరేచిత భూ) చతురైః - ఆరేచిత = ఒక్కొక్కటిగాః ద్రిష్టుఁబడిన, భూ)=కను బొమలచే, చతురైః = అందముగల, సుందరీణాం = అందగత్తెలయొక్క, కటాక్షైః = క్రేగంటిచూపులచే, బద్ధః = కట్టఁబడినవాడై, చిరం=చాలకాలము, తిష్ఠతు = ఊండుఁ గాక.

తా. నీ కిష్టములేక యెవ్వఁడేని మోక్షమును బొందఁదలంచి సంసారమార్గమును రోసెనా? వానిఁ జెప్పుము. వానినిప్పుడే సుంద రాంగనల కడగంటిచూపులచే చిరకాలము కట్టఁబడువానినిగాఁ జేసెదను.

అవ. సంప్రతి చతుర్వర్గే మోక్షమధిక్యత్యాహ.—

వ్యా. అసమృతఇతి.—తవాసమృతః కః పునర్భవః పునరుత్పత్తిః - సంసార ఇతి యావత్. తత్ర యే క్లేశా జన్తజరామరణావయస్తేభ్యో భయాత్, ముక్తిమార్గం ప్రపన్నస్తం వద. యతః సోఽప్యారేచితాభిరేకైకశో వివర్తితాభిర్భూభిశ్చతురైః సుస్థరీణాం కటాక్షైర్బద్ధశ్చిరం తిష్ఠతు; ఆరేచితలక్షణం తు. వి. 'స్యాద్భూవోర్జలితాక్షే పాదేశకస్యా వివ రేచితమ్, తయోర్ద్వాలసముత్క్షేపం కౌటిల్యాద్భూకుటిం విమః.' ఇతి.

అధ్యాపితస్యోశనసాఽపి నీతిం ప్రాయుక్తరాగప్రణిధిర్ద్విషస్తే,
కస్యార్థధర్మౌ వద వీడయామి సిన్ధోస్తటావోఘ ఇవ ప్రవృద్ధః. 6

అవ. ధర్మార్థముల నుద్దేశించి చెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. ఉశనసా=శుక్రనిచే, నీతిం = నీతికాస్త్రమును, అధ్యాపితస్యాపి = చదువఁ బడినవాడైనప్పటికి, తే=నీయొక్క, ద్విషః=వగవాడైన, కస్య = ఎవనియొక్క, అర్థ

భక్తాః అర్థధర్మ చులను, ప్రయుక్తరాగ ప్రణిధిః = ప్రయోగింపఁబడిన విషయాభిలాష యను దూతగలవాడనై, ప్రవృద్ధః పృథ్వి నొందిన, ఓఘుః = ప్రవాహము, సింహాః = నదియొక్క, తటాదివః పిండ్యుచవలెను, పీడయామి = బాధించెదను, వదః = చెప్పుము.

తా. నీపగవాఁ డసురుఁ డగు రాక్షసుండేని వాఁడు సాక్షాత్తుక్రళివృద్ధుడైనను నాసామర్థ్యముచే వానియెడలో విషయాభిలాషఁ బుట్టించెదను. అది నదీప్రవాహము ఒడ్డులనుఁ గూల్చినట్లు వాని యర్థధర్మములను గూల్చి వానిని నశింపఁజేయును.

అవ. ధర్మార్థావధిక్రత్యాహ. —

వ్యా. అధ్యాపికస్యేతి. — ఉశనసా శుక్రేణ, నీతిం నీతికాస్త్రమధ్యాపితస్యాపి - అపిశబ్దాచ్ఛక్రళివృద్ధామప్రభువ్యుత్పన్నం గమ్యతే 'గతిబుద్ధి.' ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకా దిజ్ఞాధాతోర్వ్యవ్రాత్ ప్రధానే కర్తృణి క్తః. 'అప్రధానే దుహాదీనాం జ్యోతే కర్తృశ్చ కర్తృణి' ఇతి వచనాత్. తే ద్విషస్తవ శత్రోః కస్యార్థధర్మ, ప్రయుక్తః ప్రహితో రాగో విషయాభిలాష విష ప్రణిధిర్దూతో - యేన సోఽహమ్. ని. 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చకే' ఇతి యాదవః. ప్రవృద్ధ, ఓఘుః ప్రవాహాః, సింహోర్నద్యాస్తటాదివ పీడయామి వద.

కామేఽపత్నీవ్రతదుఃఖశీలాం లోలం మనశ్చారుతయా ప్రవిష్టామ్,
నితమ్బినీమిచ్ఛసి ముక్తలజ్జాం కణ్ఠే స్వయం గ్రాహసిష త్తబాహుమ్. 7

అవ. కామము నుద్దేశించి చెప్పుచున్నాఁడు. —

టీ. ఏకపత్నీవ్రతదుఃఖశీలాం - ఏకపత్నీవ్రత = పాతివ్రత్యనియమముచే, దుఃఖ శీలాం = దుఃఖస్వభావముగలదియు, చారుతయా = సుందరత్వముచే, లోలం = ఆనందగల, మనః = (నీయొక్క) మనస్సును, ప్రవిష్టామ్ = ప్రవేశించినట్టి, కాం నితంబినీం = ఏనుండర పతిని, ముక్తలజ్జాం = విడువఁబడినసిగ్గుగలదియై, కంఠే = (నీయొక్క) కంఠమునందు, స్వయం గ్రాహసిష త్తబాహుం - స్వయం గ్రాహ = స్వయముగా గ్రహింపఁదగిన, నిషక్త = కలుసుకొనిన, బాహుం = భుజములుగలదానినిగాను, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా. పతివ్రతాత్వనియమముగల సుందరిని కోరితివా? ఓ కామాదరము గలప్రభువా? అట్లున అదియే నిన్ను స్వయముగా గోరునట్లు చేసెదను. విస్తారముగాఁ జెప్పనేల? నీకొఱకై పతివ్రతనైన నావ్రతమునుండి తప్పింతును.

అవ. కామమధికృత్యాహ. —

వ్యా. కామితి. — ఏకః పతిర్మస్యాః సై కపత్నీ పతివ్రతా. 'నిత్యం సపత్నాన్ విభు' ఇతి జీవ్. తస్యా వ్రతం పతివ్రత్యం లేన - దుఃఖశీలాం దుఃఖస్వభావామ్ - దృఢవ్రతామిత్యర్థః. ని. 'శీలం స్వభావే నద్వృత్తే' ఇత్యుక్తం. చాదుతయా సుందర త్వేన హేతునా లాలం మనస్తప్తచిత్తం. ప్రవిష్టా కాం నితమ్సిని నారీం, ముక్త లజ్జాం సతీం కణ్ఠే, స్వయం గ్రాహనిష్ క్తబాహుమ్ - స్వయం గృహ్లాంతీతి స్వయంగ్రాహ. 'విభాషా గ్రహః' ఇతి జప్రత్యయః. న చ జలచర ఏవ గ్రాహ ఇతి నియమః. జల చరే గ్రాహ ఏవేతి నియమాదితి - స్వయంగ్రాహ చ సా నిష్ క్తబాహుశ్చ తాం తథాభూతామిచ్ఛసి - త్వదగ్రే పతివ్రతామపి వ్రతాద్భ్రంశయిష్యామిత్యర్థః. ఏత చ్ఛేవ్రస్య పారదారికత్వాద్వనక్తమ్ - తథా చ శ్రుతిః — 'అహల్యాద్యై చారః' ఇతి.

కయాఽసి కామిన్ సురతాపరాధాత్

పాదానతః కోపనయాఽనధూతః,

తస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం

ప్రవాళశయ్యాశరణం శరీరమ్.

8

అవ. స్వీయ పరకీయ సాధారణలను కాంతలలో పరకీయంజెప్పి మిగిలినవారిని గూర్చి చెప్పుచున్నాడు. —

టీ. కామిన్ = కాముకుడవగు తేడా! సురతాపరాధాత్ = పరస్త్రీని పొందుటను తప్పిదముచే, పాదానతః = నమస్కరించియు, కోపనయా = కోపస్వభావురాలగు, కయాఽవిస్త్రీచే, అనధూతః అసి = తిరస్కరింపఁబడితివి, తస్యాః = ఆస్త్రీయొక్క, శరీరం = దేహమును, దృఢానుతాపం = దృఢమైనపశ్చాత్తాపముఁ గలదిగాను, ప్రవాళశయ్యాశరణం = చివురుపానుపే రక్షకమైనదిగాను, కరిష్యామి = చేయుచున్నాను.

తా. ఓ కాముకుడా! పరస్త్రీని బొందితి వను కోపముచే బ్రాధించినను పోని కోపముగలదై యెవలెయుండెనో జేర్కొనుము. ఆస్త్రీశరీరము చివురు నెజ్జయై శరణమగునట్లుగా తపింపఁజేసెదను.

అవ. త్రివిధా నాయికా-స్వకీయా పరకీయా సాధారణీ చేతి-తత్ర పరకీయాం ప్రత్యుక్తమ్-ఇతరే ప్రత్యాహ. —

వ్యా. కయేతి. — హేకామిన్ కామక, సురతాపరాధాత్ అన్యసజ్ఞా దిత్యర్థః. పాదానతః ప్రణతః సక్, కోపనయా కోపశీలయా, కయాస్త్రీయాఽనధూత

ప్రీతస్కృతోఽసి, తస్యాః శరీరం, దృఢానుతాపం గాఢపశ్చాత్తాపమత ఏవ, ప్రవాళ శయ్యాశరణం కరిష్యమితి.

ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వజ్రం
శరైర్దదీయైః కతమస్సురారిః,
బిభేతు మోఘేకృతబాహువీర్యః
స్త్రీభ్యోఽపి కోపస్ఫురితాధరాభ్యః.

9

టీ. వీరః=వరాక్రమవతుఁడా ! ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము, వజ్రం = వజ్రాయుధము, విశ్రామ్యతు = విశ్రమించుఁగాక, మదీయైఃశరైః=నా బాణములచే, మోఘేకృతబాహువీర్యః - మోఘేకృత = వ్యర్థముచేయఁబడిన, బాహువీర్యః = భుజశక్తిగలవాడై, కతమః సురారిః = ఏదేవతావగుఁడు, కోపస్ఫురితాధరాభ్యః - కోపఃకోపముచే, స్ఫురిత = కదలుచున్న, అధరాభ్యః = క్రిందుపెదవులుగల, స్త్రీభ్యోఽపి=స్త్రీలనుండియు, బిభేతు=భయపడుఁగాక.

తా. ఓ వీరుఁడా ! వజ్రాయుధము విశ్రాంతివుచ్చుకొననిప్పు. నీపగతుఁడెవఁడు దైత్యదానవాదులయం దుండెనో పేర్కొనుము. నా బాణములచే దూలించి నీకుఁ గాదు కోపముచే జలించు పెదవులుగల స్త్రీలకును భయపడఁజేసెదను.

వ్యా. ప్రసీదేతి.—హే వీర, ప్రసీద ప్రసన్నోభవ, వజ్రం కులిశం, విశ్రామ్యతు - ఉదాస్తామిత్యర్థః. మదీయైః శరైర్దోఘేకృతబాహువీర్యో విఫలీకృత భుజశక్తిః. కతమో దైత్యదానవాదిభి యః కత్వన-సురారిః. 'వా బహూనాం జాతిపరిప్రక్షేదకమచే' ఇతి డతమచ్చిత్యయః. కోపేన స్ఫురితాధరాభ్యః స్త్రీభ్యోఽపి బిభేతు - కిము వక్షవ్యం పుష్కరి ఇత్యర్థః. సకృద్భీతః సర్వతో బిభేతీతి భావః. 'భీతార్థానాం భయపాతుః' ఇత్యపాదానత్వాత్ పశ్యమి.

తవ ప్రసాదాత్ కుసుమాయుధోఽపి

సహాయమేకం మధుమేవ లభ్యా,

కుర్యాం హరస్యాపి పినాశపాణేః

దైర్యచ్యుతిం కేమమధన్వినోఽనేయే.

10

టీ. (మిక్కిలి చెట్టులచే కేమి?) తవ=నీయొక్క, ప్రసాదాత్ = దయవలన, కుసుమాయుధోపి = పువ్వుకరుండనయ్యను (మిక్కిలి చృదులములుగాన దుర్బలాత్తుండ ననుట), (అహం=నేను), ఏకంమధుమేవ = ఒకేవసంతుని, సహాయం=తోడును,

లభ్యా = పొంది, పినాకపాణిః = పరమేశ్వరునియొక్కయు, ధైర్యచ్యుతిం=ధైర్యము
యొక్కనాశనమును, తుర్యాం=చేసెదను, అస్మే ధన్వినః=ఇతరధనుర్ధరులు, మే=నాకు,
కే=ఎవరు (ఎదురునుట.)

తా. ప్రభువా! నేనైతే మిక్కిలి మృదువుగలపుష్పము లమ్ము
లుగాఁ గలవాడనై కాని ఒకవసంతుని సహాయముచే పినాకధరుఁ
డగుహరుని నిబ్బరమునైనను ద్రెంచఁగలను. మిగిలినకూరులు నాకే
పాటి? లెక్కేమి యనుట.

వ్యా. తవేతి. — కిం బహునా? తప ప్రసాదాదనుగ్రహాత్, కుసుమాయుధో
ఽప్యతిదుర్బలాస్త్రఽప్యహమేకం, మధుః చ సప్తమేవ, సహాయం లభ్యా. పినాకః
పాణౌ యస్య స పినాకపాణిః 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠా సప్తమ్యా' - తస్య హర
స్యాపి, హరః పినాకీ చేత్యతిదారుణ ఇతిభావః ధైర్యచ్యుతిం ధైర్యహానిం, తుర్యాం
కర్తుం శక్తుయామిత్యర్థః. 'శకి లిజ్ చ' ఇతి శక్త్యార్థే లిజ్. అస్మే ధన్వినో ధను
ర్భువనో, మమకే న కేఽపీత్యర్థః. కింశబ్దః తుత్సాయాం. ని. 'తుత్సా ప్రక్షుచితోక్తౌ
క్షేపే కింశబ్ద ఇవ్యతే' ఇతి కాశ్వతః.

అథోరుదేశాదవతార్యపాద

మాక్రాన్తి సంభావితపాదపీఠమ్,

సంకల్పితార్థే వివృతాత్త శక్తి

మాఖిణ్డలః కామమిదం బభాషే.

11

టీ. అథ=మన్తధవాక్యానంతరమున, ఆఖండలః = ఇంద్రుఁడు, ఊరుదేశాత్ =
తొడనుండి, పాదమ్=పాదమును, ఆక్రాన్తి సమ్భావిత పాదపీఠమ్-ఆక్రాన్తి=ఆక్రమించు
టచే, సమ్భావిత=గౌరవింపఁబడిన, పాదపీఠమ్=కాలిపీఠకలుగునట్లు, అవతార్య=దింపి,
సంకల్పితార్థే - సంకల్పిత = నిర్దేశింపఁబడిన, అర్థే=ఈశ్వరచిత్తము నాకర్షించువిషయ
ములొ, వివృతాత్త శక్తిమ్ - వివృత=ప్రకటనఁజేయఁబడిన, ఆత్త శక్తిమ్=స్వసామర్థ్యము
గల, కామమ్=మన్తధనునిఁగూర్చి, ఇదం=ఈచెప్పఁబోవుదానిని, బభాషే=వలెకెను.

తా. మన్తధవాగనంతరమున నింద్రుఁడు తొడమీఁద నున్న
పాదముఁ గ్రింద నున్న పాదపీఠమున నడి స్వోద్దేశకార్యమగు శివచిత్తా
కర్షణమునైనను జేయఁగల ననిచెప్పిన మారునిఁగూర్చి చెప్పఁబోవునట్లు
వక్కాణించెను.

న్యాయాం అథేతి.—అథ స్వరవాక్యశ్రవణానంతరమాఖిణ్డలః సహస్రాక్ష, ఊరు దేశాత్ పాదమూక్తస్త్యాఽఽక్రమణేన = సంభావితం పాదపీఠం యస్మిన్ స్వద్యథా తథాఽవతార్య సఃకల్పితార్థే హరచిత్రాకర్షణరూపే విషయే, వివృతాత్మశక్తిం 'కుర్యాం హరస్యాపి.' ఇత్యాదినా ప్రకటితస్వసామర్థ్యం, కామం స్వరమిదం వత్సమహం బభాషే.

సర్వం సఖే త్వయ్యుపపన్నమేతే
దుభే మమాస్త్రే కులిశం భవాంశ్చ,
వజ్రం తపోవీర్యమహత్సు కుణ్డం
త్వం సర్వతోగామి చ సాధకం చ

12

టీ. సఖే=మిత్రమా ! సర్వమ్ ఏకత్వే = ఇదియంతయు, త్వయి=నీయందు, ఉప పన్నమ్ ఏవ=సిద్ధమే, మమ=నాకు, కులిశమ్ = వజ్రాయుధమును, భవాంశ్చ = నీవును, ఉభే ఆస్త్రే=రెండుఆస్త్రములు, తత్త్ర=ఆరెండింటిలో, వజ్రమ్=వజ్రాయుధము, తపోవీర్య మహత్సు - తపః=తపముయొక్క, వీర్యం=బలముచే, మహత్సు = గొప్పవారి విషయ ములో, కుణ్డమ్=మద్దమైనది, త్వమ్=నీవనునస్త్రము, సర్వతోగామి చ=అందఱిమీదను ప్రసరించునట్టిదియు, సాధకం చ=సాధించునదియును.

తా. మిత్రమా ! నాకు వజ్రాయుధమును నీవును రెండస్త్రములు. వజ్రాయుధము తపశ్శాలురవిషయములో మందము. నీవనేయస్త్రము సర్వప్రదేశములలో నడ్డులేనిదియు కార్యసాధకమయినదియు.

వా. సర్వమితి.—హే సఖే ఇతి సంబోధనం గౌరవార్థమ్, సర్వమే తత్త్వయ్యుపపన్నం సిద్ధం. మమ కులిశం వజ్రం, భవాంశ్చేభే ఆస్త్రే, తత్త్ర వజ్రం, తపోవీర్యే తపోవీర్యే మహత్సు ప్రబలేష, కుణ్డం ప్రతిబద్ధప్రసరమ్. త్వమస్త్రం సర్వ తోగామి చ సాధకం - తాపసేష్వభ్యుకుణ్డమిత్యర్థః.

అవైమి తే సారమతః ఖలు త్వం
కార్యే గురుణ్యాత్మసమం నియోజ్యే,
వ్యాదిశ్యతే భూధరతామవేక్ష్య
కృష్ణేన దేహోద్వహనాయ శేషః.

13

టీ. (మిత్రమా!) తే సారమ్=నీబలమును, అవైమి = ఎఱుగుదును, అతఃఖలు= కావుననే, అత్తసమమ్ = నాసరివాడవగు, త్వమ్=నిన్నును, గురుణి=గొప్పవియగు, కార్యే=పనియందు, నియోజ్యే = నియోగించెదను, (బలముఁజూచియె కార్యనియోగ

మనుచున్నాడు), కృష్ణేననారాయణమూర్తిచే, భూధరతామఃభూమిని ధరించువాఁడగుటను, అవేక్ష్య=చూచి, శేషః=శేషుఁడు, దేహోద్వహనాయః(తన) దేహమునుఁదాల్చుటకు, (శేషుఁడు విష్ణుమూర్తికి శయ్యయనుట.) వ్యాదిశ్యతే = నియోగింపఁబడుచున్నాఁడు.

తా. నీబలము నే నెఱుఁగుదును కావున నాతో సమానుఁడవగు ని న్నిగొప్పకార్యమున కాజ్ఞాపించుచున్నాను. భూభారవాహకత్వముఁజూచియే కదా విష్ణువు శేషుని తనకుఁ బ్రక్కగా నుండుట గాజ్ఞాపించెను. శక్తిచూచి నియోగము.

వ్యా. అవైమితి.—హేసఖే, తే సారు బలం, అవైమి వేద్మి. అతః ఖల్వత వి వాత్సవమం మత్తుల్యం, త్వం గురుణి మహతి, కార్యే 'తస్మై హిమాద్రేః.' ఇతి వక్ష్యమాణే. నియోక్త్యే 'స్వరాధ్యన్తోపసర్గాదితి వక్తవ్యం' ఇతి వార్తికాదాత్త నేపదనియమః, తథాహి - సారపరితృప్తార్వక విప సర్వత్ర నియోగ ఇత్యాహ - కృష్ణేన విష్ణునా, ధరతీతి ధరః పచాద్యచ్ - భువో ధరో భూధరస్తస్య భావస్తత్తాం భూధరతాం భూధరణశక్తిమిత్యర్థః. అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా, శేషః సర్పరాజో, దేహోద్వహనాయ స్వదేహముదోష్యం 'క్రియాన్తోపపదస్య' ఇత్యాదినా చతుర్థీ. వ్యాదిశ్యతే నియుజ్యతే, శేషకాయా హి భగవాన్.

ఆశంసతా బాణగతిం వృషాజ్ఞే

కార్యం త్వయా నః ప్రతిపన్నకల్పమ్,

నిబోధ యజ్ఞాంశభుజామిదానీ

ముచై చ్చర్దిష్టామిమిషితమేతదేవ

14

ఆవ. ఆజ్ఞయొక్క యంగీకారమును సిద్ధపఱచుటకుఁ జెప్పుచున్నాడు.

టీ. వృషాజ్ఞే=శివునియందు, బాణగతిం = బాణప్రసారమును, ఆశంసతా = చెప్పుచున్న, త్వయా=నీచే, నః=మాయొక్క, కార్యం=కార్యము, ప్రతిపన్నకల్పం = అంగీకృతప్రాయమే, (ఎట్లన?) ఇదానీం=ఇప్పుడు, ఉచై చ్చర్దిష్టామి=గోవుశక్రువుగల, యజ్ఞాంశభుజాం = దేవతలకు, ఈష్ణితం=కోరిక, ఏతదేవ=ఇదియే, (అని) నిబోధ = తెలిసికొనుము.

తా. ఈశ్వరునిపై నైనను బాణమును ప్రయోగించెదనని నీవు చెప్పుటచే మాపనికి నీవు పూనుకొన్నవాఁడవే. ఎట్లన? దేవతల పగవారు యజ్ఞభాగాదుల హరించిరి. అట్టి పగవారిని సాధించుటకు నీ

వీశ్వరునిమీఁద బాణప్రయోగముఁ జేసిననే తీరును. అదే దేవతలం దఱు నిన్నుఁ గోరుచున్నది.

అవ. నియోగాజ్ఞేకారం సిద్ధవత్ కర్తుమాహ.—

వ్యా. ఆశుగతీతి—వృషజేక్ర హరే, బాణగతిం బాణప్రసరమాశంసతా కథ యతా. 'కుర్యాం హరస్యాపి పినాకపాణే' ఇత్యాచినేతి శేషః. స్వయా నోఽస్తాకం కార్యం, ప్రతిచక్షుకల్పమజ్ఞేకృతప్రాయమ్ 'ఈషదసమాప్తా.' ఇత్యాచినా కల్పప్రప్రయః. కథమేతదతతహ. —ఇదాసీముచ్చైరన్నతా ద్విహ యేహం తేహముచ్చైర్ద్విహం, యజ్ఞాంశభుజాదేవానాం, ఏతేన ద్విషల్లుప్రయజ్ఞభాగత్వం నూచ్యతే. ఈప్సిత మాప్తుమిష్టమేతదేవ హరే బాణప్రయోగరూపమేవ, నిబోధ హరాయత్తం బుధ్య స్వేత్కర్థః. 'బుధ బోధనే' ఇతి ధాతోర్లోబ్. ఆత్ర 'ఆశంసతా ప్రార్థయమాసేన' ఇతి నాథవ్యాఖ్యానమనాథవ్యాఖ్యానమ్ - ఆశ్చుర్వయోః కాప్తిశంసతోఽర్చాధర్మత్వే ఆత్తనేపదనియమాత్ - యాజ్ఞాధర్మస్యాప్రాణికత్వాత్. 'కుర్యాం హరస్యాపి' ఇత్య తానయోరభావాదయోగాచ్చేతి.

అమీ హి వీర్యప్రభవం భవస్య
జయాయ సేనాన్యముశన్తి దేవాః,
స చ త్వదేకేషునిపాతసాధ్యో
బ్రహ్మజ్ఞభూర్బ్రహ్మణి యోజితాత్మా.

15

టీ. హి=ఎందువలన ననఁగా ? అమీదేవాః=ఈదేవతలు, జయాయ = జయము కొఱకు, భవస్య = శివుసియొక్క, వీర్యప్రభవం = లేజన్మవలనఁబుట్టిన, సేనాన్యం = సేనానాయకుని, ఉశన్తి = గోరుచున్నారు, బ్రహ్మజ్ఞభూః - బ్రహ్మ = సద్యోజితాది మస్త్రీములకును, అజ్ఞ=హృదయాదిమస్త్రీములకును, భూః=స్థానమగు, బ్రహ్మణి=స్వతత్వ మున, యోజితాత్మా=నియమింపఁబడినచిత్తముగల, సః=అశివుఁడు, త్వదేకేషు నిపాత సాధ్యః - తత్=సియొక్క, ఏక=ఒక్కటియగు, ఇషు=బాణముయొక్క, నిపాత = దబ్బచేత, సాధ్యః=సాధ్యుఁడు.

తా. ఎందువలన ననఁగా : ఈదేవతలు పగవారిం గెల్పుట కీశ్వర వీర్యోత్పన్నుని సేనాపతినిగాఁ గోరుచున్నారు. ఆయన చూడ నిప్పుడు పరనిష్ఠలో నున్నాఁడు. నీబాణమునకే స్వాధీనుఁడుగాని మఱియొక్క యాని కాయన ఈసమయములో స్వాధీనుఁడు కాఁడు.

అవ. కిం తత్ కార్యం, కథం వా తస్య హరాయత్తత్వం, కుతో వా మద పేక్షేత్సత్రాహ. —

వ్యా. అమీఇతి. — హి యస్తాదమీ దేవా, జమాయ శత్రుజమాంధం, భవస్య హరస్య వీర్యప్రభవం తేజఃసంభూతం, సేనాశ్శం సేనావతిముశన్వి కామయస్తే 'వశ కాస్తా' ఇతి ధాతోర్దత్. బ్రహ్మణాం సద్యోజాతాదిమస్త్రాణామక్షానాం హృదయాది మస్త్రాణామ్ - భూః స్థానం బ్రహ్మభూః - కృతమస్త్రస్యాస ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణి నిజ తత్త్వే. ని. 'వేదస్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః, యోజితాత్మా నియమిత చిత్తః - మస్త్రస్యాసపూర్వకం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నిత్యర్థః. స భవశ్చ, త్వదేకేహోస్తవైక బాణస్య - నిపాతేన సాభ్యః - అనన్యసాన్యోఽయమస్మిన్నవసర ఇతి భావః.

తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం తనూజాం
యతాత్త నే రోచయితుం యతస్య,
యోషిత్సు తద్వీర్యనిషేకభూమిః
నైవ ఊమేత్యాత్మ భువోపదిష్టమ్.

16

టీ. యతాత్త నే = నియతచిత్తుఁడగు, తస్మై = ఆహునికొఱకై, ప్రయతామ్ = శుద్ధురాలగు, హిమాద్రేః తనూజాం = పార్వతీదేవిని, రోచయితుం = ఇష్టురాలినిగాఁ జేయుటకు, యతస్య = యత్నింపుము. యోషిత్సు = స్త్రీలలో, ఊమా = సమర్థురాలై నదియు, తద్వీర్య నిషేకభూమిః తద్వీర్య = ఆహరరేతస్సుయొక్క, నిషేక = ఊరణమునకు, భూమిః = ఊత్రము, సా ఏవ = ఆపార్వతీదేవియే, ఇతి = ఇట్లు, ఆత్మభువా = బ్రహ్మచే, ఉప దిష్టం = చెప్పఁబడినది.

తా. శుద్ధురాలగు పార్వతీదేవి నాతఁడు వరించునట్లు యత్నిం పుము. ఆ హరవీర్యము ధరించుట కామె యొక్కతుకయే శక్తురాలని బ్రహ్మచే జెప్పఁబడినది.

వ్యా. తస్మాఇతి. — యతాత్త నే నియతచిత్తాయ, తస్మై భవాయ 'రుచ్యర్థానాం స్త్రీయమూణి' ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ. ప్రయతాం హిమాద్రేస్తనూజాం పార్వ తీం, రోచయితుం యతస్యః భవితవ్యం చాత్ర పార్వత్యైవేత్యాహ. — యోషిత్సు స్త్రీషు మధ్యే 'యతశ్చ నిర్ధారణమ్' ఇతి సప్తమీ. ఊమా శక్తా తస్య హరస్య - వీర్యం రేతస్తస్య - నిషేకః ఊరణం తస్య భూమిః ఊత్రం, సా పార్వత్యైవేత్యాత్మభువా బ్రహ్మజోపదిష్టమ్. 'ఉభే ఏవ ఊమే వోధుమ్' ఇత్యాచిన్తోక్తమిత్యర్థః.

కుటీక. — 7

గురోర్ని యోగాచ్చ నగేష్వరికన్యా
స్థాణు తపస్యస్తమధిత్యకాయామ్,
అన్యాస్త ఇత్యున్నరసాం ముఖేభ్యః
శ్రుతం మయా మత్స్రీణిధిః స వర్గః.

17

అవ. ఇప్పు డామెయు నాయనవద్దనే యున్నదని చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. నగేష్వరికన్యా = పార్వతీదేవి, గురోః నియోగాత్ = తండ్రియాజ్ఞవలన, అధిత్యకాయాం=కొండపైభాగమున, తపస్యస్తమ్=తపముసేయుచున్న, స్థాణుమ్=శివుని, అన్యాస్తే=కొలుచుచున్నది. ఇతి=అని, మయా=నాచే, అన్నరసాం = అచ్చురలయొక్క, ముఖేభ్యః = నోరులనుండి, శ్రుతం=విచారడెను. స వర్గః=ఆగుంపు, మత్స్రీణిధిః = నా గూఢచారుడు.

తా. ఇప్పు డాపార్వతీయు తండ్రియాజ్ఞచే కొండపై తపంబొస రించునీశ్వరుని నేమించుచున్నదని నా వేగులవారగు నప్పరసలనుండి నేను వినియున్నాను.

అవ. సాక్షిదాసీం సంనిష్ఠైవ తస్యేత్యాహ.—

వ్యా. గురోరితి.—నగేష్వరికన్యా పార్వతీ చ, గురోః పితృనియోగాచ్చాననా దధిత్యకాయాం హిమాదేర్పార్థ్వభూమా. ౧. 'భూమిపార్థ్వమధిత్యకా' ఇత్యమరః. ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నానన్నాహుధయోః ఇతి త్యకన్వృత్త్యయః. తపస్యస్తం తపశ్చర స్తమ్. 'ర్షణో రోమనృతపాభ్యాం వర్తిచరోః' ఇతి క్యణ్ ప్రత్యయః. తతః శతృ ప్రత్యయః. స్థాణుం రుద్రమన్వాస్తే ఉపాస్త ఇత్యర్థః. ఇతీదం, మయాఽన్నరసాం ముఖేభ్యః శ్రుతమ్ - నచైతదైతిక్యామాత్రమిత్యాహ.—స వర్గః సోఽన్నరసామ్, గణో మత్స్రీణిధిర్మమ గూఢచరః. ని 'ప్రణిధిః ప్రారణే చరే' ఇతి యాదవః.

తదచ్చ సిద్ధ్యై కురు దేవకార్య

మర్థోఽయమర్థా న్తరభావ్య ఏవ,

అపేక్షతే ప్రత్యయముత్తమం త్వాం

బీజాంకురః ప్రాగుడయాదివామ్భుః.

18

టీ. తత్=అందువలన, సిద్ధ్యై = ఈకార్యసిద్ధికిఁబఱకు, గచ్ఛు = పొమ్ము. దేవకా ర్యక్=దేవకలకార్యమును, కురు=చేయుము, యమ్ ఆర్థః=ఈకార్యము, అర్థా న్తరభావ్య

ఏవ = (పార్వతీసన్నిధానరూపంబగు) కారణాంతరమువలన కాదగినదియె (అట్లైనను),
 బీజాంకురః = విత్తు మొలక, ఉదయాత్ ప్రాక్ = మొలచుటకు మొదట, అప్పు యవ=
 నీటివలె, త్వాం=నిన్ను, ఉత్తమం = శ్రేష్ఠుడు, ప్రత్యయం = చరమ కారణమునుగా,
 అపేక్షతే = కోరుచున్నది.

తా. కావున దేవతాకార్యమునకై లేమ్ము. ఈకార్యము పార్వతీ
 దేవివలనఁ గాఁదగినదియే. అయిన నేనేలనందువా, బీజమే అంకురము
 నకుఁ గారణంబైనను ఉత్పత్తికంటెఁ బూర్వమున నీరు ప్రధాన మగు
 నట్లు నీవీకార్యమునకుఁ బ్రధానుఁడవు. నీ బాణప్రయోగములేనిదే
 పార్వతీవీక్షణాద్యాసక్తియే కలుగదు గావున శీఘ్రముగా నీకార్యము
 నకుఁ బూనుకొన లేమ్ము.

వ్యా. తదితి — తత్ తస్మాత్, సిద్ధౌ కార్యసిద్ధ్యర్థం గచ్ఛ, దేవకార్యం కరు.
 ఆశిషి లాట్. అయమర్థః ప్రయోజనమర్థాంతరభావ్యః కారణాంతరసాధ్య ఏవ. తచ్చ
 కారణాంతరం పార్వతీసన్నిధానమితి భావః. ని. 'అర్థః ప్రకారే'వయే విక్షకారణ
 వస్తువు అభిధేయే చ శబ్దానాం వృత్తౌచాపి ప్రయోజనే'ఇతి విశ్వః. తథాఽపి, బీజసా
 ధ్యోఽంకురో బీజాంకుర, ఉదయాదుత్పత్తేః, ప్రాగమ్యుత్పత్తి, త్వాముత్తమం ప్రత్యయం
 చరమం కారణం, అపేక్షతే. ని. 'ప్రత్యయోఽధీనశబ్ద జ్ఞానవిక్వాస హేతుః' ఇత్య
 మరః. తస్మాదస్మిన్నర్థే తవ చరమసహకారిత్యాదనన్యసాధ్యోఽయమర్థ ఇతి భావః.

తస్మిన్ సురాణాం విజయాభ్యుపాయే

తవైవ నామాస్త్రగతిఃకృతీ త్వమ్,

అప్యప్రసిద్ధం యశనే హి పుంసా

మనన్యసాధారణమేవ కర్త.

19

టీ. సురాణామ్ = దేవతలయొక్క, విజయాభ్యుపాయే = జయమున కుపాయ
 భూతుఁడగు, తస్మి = శివునియందు, అస్త్రగతిః = అస్త్రప్రసారము, తవైవనామ =
 నీకే కలిగెడిది. త్వం = నివు, కృతీ = ధన్యుఁడవు (ఎట్లనఁగా), అప్రసిద్ధమపి=ప్రఖ్యాతి
 గలదికాకున్నను, అనన్యసాధారణమ్ ఏవ=ఇరులకు శక్యముకానిదేయగు, కర్త = కర్త,
 పుంసామ్=పురుషులయొక్క, యశనే=కీర్తికొఱకు (భవతి = అగుచున్నది).

తా. దేవజయోపాయభూతుఁడగు శివునియందు నీయస్త్రమును
 ప్రయోగించుట నీకే చెల్లును. పురుషసాధారణ మగుపని ప్రసిద్ధిగలది

కాకున్నను పురుషునికి కీర్తి నిచ్చుచుండఁగా ప్రసిద్ధిగలదియు ననన్య సాధ్యమగు దీనివిషయముతో నీకు కీర్తివచ్చుటనుఁగూర్చి వేతె నేను చెప్పవలయునా? (అనఁగా చెప్పనక్కఱలేదు.)

వ్యా. తస్మిన్నితి.—సురాణాం, విజయాభ్యుపాయే జయస్యోపాయభూతే తస్మిన్ చాతే, అస్త్రగతిరస్త్రప్రసరస్తవైవ నామ - నామేతి సంభావనాయామ్ . అశ్వేషాం తు సంభావనాపి నాస్తీతి భావః అతస్తస్య కృతీ కృతమస్మాస్తీతి కృతీ కృతార్థః. తథా హి-అప్రసిద్ధమప్యనన్యసాధారణమేవ కర్తృ పుంసాం యతనే హి-ఇదం తు ప్రసిద్ధమసాధారణం చేత్వతియశస్క-చమితిభావః.

సురాః సమభ్యర్థయితార ఏతే

కార్యం త్రయాణామపి విప్రపానామ్,

చాపేన తే కర్తృ న చాతిహింస్త్ర

మహా బతాసీ స్పృహణీయవీర్యః.

20

అవ. ప్రోత్సాహమునకై స్తోత్రముఁ జేయుచున్నాఁడు.—

టీ. ఏతేసురాః=ఈదేవతలు, సమభ్యర్థయితారః=వేడుచున్నవారు, కార్యం = ఫలము, త్రయాణాం విప్రపానామపి = మల్లోకములకు (ఇష్టమైనదనుట), కర్తృ = పని, తే=సీయొక్క, చాపేన = బాణముచేత, అతిహింస్త్రం చ న = మిక్కిలి క్రూరమైనదియుఁగాదు, అహో బత=అయ్యా, స్పృహణీయవీర్యః = ఆశ్చర్యమగు పరాక్రమము గలవాఁడవు, అసి = అయితివి.

తా. బలె మన్తఘండా! యాచించువారన్ననోదేవతలు. పని యన్నముల్లోకములవారిది. పనినిఁజేయుట నీబాణముచేత. మఱియు నది క్రూరమయినదియుఁ గాదు. విచిత్రమయిన పరాక్రమము గల వాఁడవయితివి

అవ. ప్రోత్సాహనార్థం స్తోత్రే.—

వ్యా. సురాఇతి.—ఏతే సురాః, సమభ్యర్థయితారో యాచితారః, కార్యం ప్రయోజనం, త్రయాణాం విప్రపానామపి సంబంధి నర్వలాకార్థమిత్యర్థః. కర్తృతే తవ, చాపేన-న క్వస్యేనేతి భావః. అతిహింస్త్రమతిఘాతుకం చ న. అహో బత ఇతి సంభాధనే. ని. 'అహో బతానుకమ్నాయాం భేదే సంబోధనేఽపి చ' ఇతి విశ్వః. అథవా అహో ఆశ్చర్యే బలేత్వామస్త్రేణ సంతోషే చేతి. 'బ తామస్త్రజసంతోష

భేదానుశ్రావణ విస్తయే' ఇతి విశ్లేషః. స్పృహణీయమిహోపసౌఖ్యవ్యవక్రమోఽసి. ని. 'అశ్చర్యం స్పృహణీయం చ' ఇతి నానార్థకోశః.

మధుశృణ్వ తే మన్తథ సాహచర్యాదసావనుక్తోఽసి సహాయ ఏవ,
సమీరణో నోదయితా భవేతి వ్యాదిశ్యతే కేన వచతాశసస్య. 21

టీ. మన్తథ=మారుండా ! ఆసౌ మధుః చ = ఈవసంతుఃడును, లే=నీకు, సాహచర్యాల్ ఏవ=న్నీహితుఁ డగుటవలన, అనుక్తోఽసి=ప్రేరేపితుఁడు కాకున్నను, సహాయ ఏవ=సహాయ మేకదా ! సమీరణః=గాలి, వచతాశసస్య = అగ్నివహోత్సరికి, నోదయితా = ప్రేరేపించువాఁడవు, భవ ఇతి=అగు మని, కేన=ఎవనిచే, వ్యాదిశ్యతే = నియమింపఁబడుచున్నాఁడు.

తా. అగ్నికి సహాయముక మ్మని గాలికి చెప్పు టక్కఱలేనట్లుగా నీచెలికాఁ డగుటచే వసంతునికి నీకు సహాయముగా నుండు మని చెప్పు టక్కఱలేకయే వసంతుఁడు నీకు తోడుగా నుండును.

వ్యా. మదురితి.—హే మన్తథ ఆసౌ, మధుశృణ్వ వసంతోఽసి, తే సాహచర్యాల్ సహచరత్వాదేవానుక్తోఽప్యప్రేరతోఽసి, సహాయః సహకార్యేవ. తథా హి-సమీరణో వాయుర్వృతాశసస్యాగ్నిరోద్దయితా ప్రేరతో భవేతి, కేన వ్యాదిశ్యతే. అత్ర మధుసమీరణయోరుక్తిమన్తరేణ సహాయతాకరణం సామాన్యధర్మః, స చ వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తుభావేన పుగ్గిర్నిష్ఠం ఇతి ప్రతివస్తువమాలంకారోఽయం తదుక్తమ్. 'యత్ర సామాన్యనిర్దేశః పుగ్గిర్వాక్యద్వయే యది, గమ్యాపమ్యాశ్రితా సా స్యాల్ ప్రతివస్తువమా మతా' ఇతి.

తథేతి శేషామివ భర్తురాజ్ఞా
మూదాయ మూర్ధ్నా మదనః ప్రతన్ధే,
విరావతాస్ఫాలనకర్కశేన
వాస్తేన పస్పర్శ తదజ్ఞమిద్దగ్రిః.

22

టీ. తథేతి=అట్లే యని, భర్తుః=ప్రభువుయొక్క, శేషామివ = అనుగ్రహముచే నీయఁబడిన మాలికనువలె, ఆజ్ఞాం=ఆనతిని, మూర్ధ్నా=శిరస్సుచే, ఆదాయ=స్వీకరించి, మదనః=మన్మథుఁడు, ప్రతన్ధే=బయలుదేరెను. ఇద్దగ్రిః = ఇంద్రుఁడు, విరావతాస్ఫాలనకర్కశేన - విరావత=విరావతముయొక్క, ఆస్ఫాలన = (ప్రాప్త్యాహమునకై) తాడన చేయుటచే, కర్కశేన=కఠినమగు, వాస్తేన=చాస్తముచే, తదజ్ఞమ్=అమదమని దేహమును, పస్పర్శ = స్పృశించెను.

తా. భగవన్నిచ్చాలన్నమానికనువలె ప్రభువునాజ్ఞను శిరసా వహించి మనముడు బైలుచేరెను. హెచ్చరికకొఱ కై రావతమును తట్టుట చే కఱకు బాజినచేతితో నిందుడు మదనుని స్పృశించెను. (ఈ ముట్టుకొనుటయు సుత్సాహభివృద్ధియే చేయును.)

వ్యా. తజేతి.—తథాస్తితి, భర్తుః స్వామియః, శేషమివ ప్రసాదతాం మా లామివ. ని 'ప్రసాదార్పణవిర్మాల్నదానే శేషేతి కీర్తితా' ఇతి విశ్వః. 'మాల్యాక్ష తాతిదానే స్త్రీ శేషా' ఇతి వైజయంతి కేశవా. ఆజ్ఞాం, మూర్ధ్నాఽఽదాయ శిరసా గృహీత్వా. మదనః ప్రతప్తే సమవప్రవర్ణ్య స్థః' ఇత్యాత్మ సేవదమ్. ఇన్ద్ర, విరావతా స్థులనేన స్త్రాత్సాహవాగ్ధేన తాడనేన, కర్మకేవల పరుషేణ, హస్తేన, తదజ్ఞం మదన దేహం, వస్పర్య హస్తభుక్తేన సంభావయామాసేత్సర్వః. 'శేషమివాజ్ఞామ్' ఇత్యుక్త సాధకబాధకప్రమాణభవాదుపమోత్పేక్షయోః సందేహసంకర ఇతి. యదిధర్మాః శేషాఽపి దత్తా తదా తామాజ్ఞామివేత్యుకమా, అథ న దత్తా తద్వి శేషాత్వేనోత్పేక్షా తా, శేషాదానం తు సందిగమితి.

స మాధవేనాభిమతేన సఖ్యా రత్యా చ సాశక్కుమనుప్రయాతః,
అజ్ఞవ్యయ ప్రాధిత కార్యసిద్ధిస్థానాశ్రమం హైమవతం జగము. 23

టీ. సః=అనుదనుడు, అభిమతేన=ఇష్టః=అనుదనుడు, సఖ్యా=చెలికాడుగు, మాధవేన=వసంతునితోను, రత్యా=చరించుచు, సాశక్కుం=భయముతో, అనుప్రయాతః = అనుసరింపఁబడినవాడై, అజ్ఞవ్యయ ప్రాధిత కార్యసిద్ధిః - అజ్ఞవ్యయ=దేహనాశముచేత నయినను, ప్రాధిత = కోరఁబడిన దేవతలయొక్క కార్యసిద్ధిగలవాడై, హైమవతం = హిమవత్పర్వతసంబంధ మగు, స్థానాశ్రమం = ఈశ్వరతపస్థానమునుకూర్చి, జగము= వెళ్లెను.

తా. మనముడు ఇష్టః=అనుదనుడు చెలికాడుగు నగు వసంతుడును, ప్రియురాలగు రతీదేవియు నొక యావదవచ్చె నని భీతితో వెంబడిం ఁగా శివునియాశ్రమమునకు వచ్చెను.

వ్యా. నేతి.—సః=మదనః, అభిమతేన ప్రియేణ, సఖ్యా సుహృదా, మాధవేన వసస్తేన రత్యా స్వదేవ్యా చ, సాశక్కుం సంకటమాపలికమితి సభయమునుప్రయాతః సః, తథాఽజ్ఞవ్యయ వ్యయేనాపి = ప్రాధితా కార్యసిద్ధిక్యేన స తతోక్తః. శీర్వామృత్వా ఽపి సర్వథా దేవకార్యం సాధయిష్యామితి కృతసత్ప్రయః సస్మిత్యర్థః. హైమవతం హిమవతి భవమ్. స్థానో దుర్దస్యాశ్రమం జగము

తస్మిన్ వనే సంయమినాం మునీనాం
తపస్సమాధేః ప్రతికూలవర్తి,
సంకల్పయోనేరభిమానభూత
మాత్తానమాధాయ మధుర్జజృమ్భే.

24

టీ. తస్మిన్ వనే = ఆ శివాశ్రమమునందు, సంయమినాం = సమాధినిశ్చలు
రగు, మునీనాం = తపశ్శాలిరయొక్క, తపః = తపస్సుయొక్క, సమాధేః = ఏకాగ్ర
తప, ప్రతికూలవర్తి = విరోధముగాసంచరించు, మధుః = వసంతుడు, సంకల్పయోనేః =
మన్తభునియొక్క, అభిమానభూతం = గర్వహేతువగు, ఆత్తానం = నిజస్వరూపమును,
ఆధాయ = ధరించి, జజృమ్భే = ఆవిర్భవించెను.

తా. ఆయాశ్వురవనమున తపోనిశ్చలురగుమునులకు విరోధ
ముగా మన్తభునియుద్దేశమును కొనసాగించుటకు స్వస్వరూపముతో
వసంతుడు వ్యాపించెను. (అనగా వసంతర్దుపు వనముం దట్లుకొనెను.)

వాగ్. తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ వనే స్థానాశ్రమే, సంయమినాం సమాధిమతావ
మునీనాం, తపః - సమాధేః ఏకాగ్రతాయాః, ప్రతికూలం వర్తత ఇతి ప్రతికూల
వర్తి విరోధీ, మధుర్వసవత్. సంకల్పయోనేర్వనోభవన్యాభిమానభూతం గర్వహేతు
భూతమిత్యర్థః. కార్యకారణయోరభేదోపచారః. ఆత్తానం నిజస్వరూపమాధాయ
సానిధాయ, జజృమ్భే ప్రాదుర్భూత - స్వధర్మా ప్రవర్తయమాసేత్యర్థః.

కుచేరగుప్తాం దిశముష్టరక్తౌ గంతుం ప్రవృత్తేరమయం విలజ్జ్య,
దిగ్దక్షిణా గన్ధవహం ముఖేన వ్యభీకనిశ్వాసమివోత్సవర్జ.

25

అవ. వసంతధర్మముల జెప్పచున్నాడు.—

టీ. ఉష్ణరక్తౌ = నూర్పుడు (సాహసికుడగునాయకుడు), సమయం = దక్షి
ణాయనకాలమును (సంగమకాలమును), విలజ్జ్య = అతిక్రమించి, కుచేరగుప్తాం = కుచే
రునిచే పాలింపబడిన (కుత్సికనాయకునిచే నుంచుకొనబడిన), దిశం = ఉత్తరదిక్కును
(ఓకానోకనాయకను), గంతుం = పోవుటనుగూర్చి (సంభోగమునుగూర్చి), ప్రవృత్తే
నతి = పూనగా, దక్షిణాదిక్ = దక్షిణదిక్కు (దక్షిణముగల నాయక), ముఖేన =
అగ్రభాగముచే (ముఖముచే), గన్ధవహం = గాలిని, వ్యభీకనిశ్వాసమివ = దుఃఖముచేసగు
నిట్టూర్పునుబోలె, ఉత్సవర్జ = ప్రవర్తింపజేసెను.

తా. పిమ్మట వసంతర్వువునం దుత్తరాయణమురాకయు మలయ వాయువులు వీచుటయు వర్షించుచున్నాడు. దక్షిణదిక్కునుబాసి సూర్యుఁడు త్తరదిక్కునకుఁ జనఁగా తన సంభోగకాలము నతిక్రమించి మఱియొక కుత్సిశపురుషునిచే నుంచుకొనఁబడిన స్త్రీని కలియఁబోఁగా మొదటిదాక్షిణ్యవతియగునాయిక దుఃఖముచే విడుచు నిట్టూరుపోయెనునట్లు మలయవాయువులు వ్యాపించెను.

అవ. వసంతధర్మానాహ. —

వ్యా. కుచేరభితి. — ఉష్ణదక్షా సూర్యే - సాహసికే చ నాయకే, సమయం దక్షిణాయనకాలం - సప్తమకాలం చ ఐలఘ్యకాణ్డే వ్యతిక్రమ్య, కుచేరగుప్తాం ధనవతి పాలితాం - తుష్టికశచీరేణ కేనచిర్రక్షితాం చ-దిశముదిసీ-స్త్రీలింగాక్షిప్తాం కాంచి న్నాయికాం చ, గస్త్రు చలీతుం - సంగస్త్రుచ, ప్రవృత్తే సతి, దక్షిణాదిక్ దాక్షిణ్య వతి నాయికా చ, ముఖేనాగ్రభాగేన - వత్త్రేణ చ, వహతీతి వహః భూద్యచ్ - గన్ధస్య వహం గన్ధవహనులం, వ్యభీకేన దుఃఖేన - నిక్వాసస్తం వ్యలీకనిక్వాసమివ. ని. 'దుఃఖే వైలక్ష్యే వ్యలీకమప్రియాకార్యవస్తునోః' ఇతి వైజయస్తీ. ఉత్ససర్జ ప్రవర్తయా మానః స్వభర్తరి సమయోల్లంఘనేన పరాధనాసంగతో ప్రవృత్తే సతి స్త్రీయో దాక్షిణ్యదాక్షిణ్యద్వదా దుఃఖాన్నిశ్వసన్తితి భావః. ఉత్తరాయణే సతి మలయాఽలాః ప్రవృత్తా ఇతివాక్యార్థః. అత్రోత్పేక్షలంకారః. న చ సమాసోక్తిరేవేయముత్పేక్షానుప్రవిష్టేతి శబ్దితవ్యం - కేవలవికేవణసామర్థ్యాదేవాప్రస్తుతప్రతీతో సోత్పేక్షే-అత్ర కు దక్షిణేతి వికేవ్యసామర్థ్యాదసి నాయికా ప్రతీయతే; న చ క్షేప వివ ప్రకృతాప్రకృతవివయ - ఉభయక్షేపే జ్విప్తవికేమ్యసంగీకారాత్ - తస్మాచ్ఛబ్దకక్షి మూలాయం ధ్వసిః. న చ వ్యలీకనిక్వాసరూపచేతనధర్మసంభావనార్థం దక్షిణస్వా దిశో నాయికయా సహభేదమాపాదయన్న భేదలక్షణాతిశయోత్ప్రవణీవిసం నిక్వాసమి వేతి వాచ్యోత్పేక్షాం నిర్వహతీతి వాచ్యసిద్ధ్యంగభూత ఇత్యుత్పత్కామః.

అసూత సద్యః కుసుమాన్యశోకః స్కన్ధాత్పూరిభృత్యేవ సప్లవాని, పాదేన నాపైక్షిత సుందరీణాం సంపర్కమాశిజ్జితనూపురేణ. 26

టీ. ఆశోకః = ఆశోకచెట్టు, సద్యః=ఆప్పుడే, స్కన్ధాత్ ప్రభృత్యేవ=ప్రకాణ్డము మొదలుకొని, సప్లవాని = ఓగుళ్లతోఁగూడిన, కుసుమాని = పువ్వులను, అసూత= పూచెను ఆశిజ్జితనూపురేణ = ధ్వనిసేయుచున్న యందెగల, సుందరీణాం = స్త్రీల యొక్క, పాదేన = పాదముతోడ, సంపర్కం = సంబంధమును, నాపైక్షిత = కోర బాయెను.

తా. అశోకచెట్టు దోహద మక్కఱలేకయే మ్రాను మొదలుకొనఁ
చిగుళ్లతో పువ్వులతో నిండెను. అశోకచెట్టున కందెలు పారాణిగల
యువతి పాదతాడనమే దోహదమయినను అది కాలముకానప్పుడు
పూచుటకని తెలియఁగలయును. ఇప్పుడు కాలమే గనుక అవసరము
లేక పూచెను.

416 114-25

వ్యా. అనూతేతి.—అశోక వృక్షవిశేషః. సద్యః స్కంధాత్ ప్రకాణ్డాత్,
ప్రభృత్యేవ స్కంధాదారభ్యేత్సర్థః. భాష్యకారవచనాత్ ప్రభృతియోగే పఞ్చమితి
తైయటి-భాష్యం చ 'మూలాత్ ప్రభృత్యగ్రాద్యైక్షాంస్త్ర్యవన్తి' ఇతి. 'కార్తిక్యాః
ప్రభృత్యాగ్రహయణో మాసః' ఇత్యాది. సపల్ల వాని కనుమాన్యసూత ఉభయమవ్య
తీజనదిత్సర్థః. ఆశిష్టో నూపురో యస్య తేన శిష్టభాతోరకర్తకాత్ 'గత్యర్థాకర్తక'
ఇత్యాది నా కర్తరి క్తః. సుద్దరీణాం పాదేన, సంవర్కం తాడనం నావైశ్చత్. వి. 'సనూ
పురరవేణ స్త్రీచరణేనాభితాడనం, దోహదం యదశోకస్య తతః పుష్పద్వయో భవేత్.'
ఇతి - తథా హి - 'పాదాహతః ప్రమదయా వికసత్సోకః శోకం జహాతి వసుణా
ముఖసీధునీ క్తః, ఆలూకితః కురువకః కురుతే వికాసమాలూపిత స్థిలక ఉత్కలితో
విభాతి.'

371.27
KAL

సద్యః ప్రవాళోద్గమచారుపత్రే నీలేసమాప్తిం నవచూతబాణే,
నివేశయామాస మధుర్ద్విరేఖా నామాక్షరాణివ మనోభవస్య. 27

టీ. మధుః = వసంతుఁడు (మన్వఃకునికి బాహములఁ జేసియిచ్చువాఁడు), ప్రవా
ళోద్గమచారుపత్రే - ప్రవాళోద్గమ=పల్ల వాఙ్మూలములే, చారు=చక్కని, పత్రే=తెక్క
లుగాఁగల, నవచూతబాణే = నూతనమగుమామిడిమొగ్గయనుబాణము, సమాప్తి = పూర్ణ
మును, నీలేసతి=పొందించఁబడఁగా, సద్యః=అప్పుడు, మనోభవస్య = మన్వఃకునియొక్క,
నామాక్షరాణివ = పేరుసంబంధమగు నక్షరములనువలె, ద్విరేఖా=తుమ్మెదలను, నివేశ
యామాస=ప్రవేశ పెట్టెను.

తా. వసంతుఁడనీ మారశరకారుఁడు మామిడిమొగ్గయనుబాణ
మునకు చిగుళ్లను తెక్కలఁగూర్చి తుమ్మెదలను నక్షరములు చెక్కినా
యనునట్లుండె ననుట.

వ్యా సద్యఃఇతి.—మధుర్వసస్త ఏవేషుకారిః, ప్రవాళోద్గమాః పల్ల వాఙ్మూ
రా ఏవ చారుణి - పత్రాణి పక్షా-యస్య తస్మిన్. 'పత్రం వాహనపక్షయోః' ఇత్య
మరః. ౯వం - చూతం చూతకుసుమం - తదేవ బాణస్తస్మిన్నవచూతబాణే, సమాప్తిం

నీతే సతి, సహ్యో మహోభవస్య ధర్మినో, నామాక్షరాణీవ, ద్విరేఖాః : భ్రమరాన్ని పేశ
యామాన నివధా. అత్ర ప్రచాలపత్ర ఇత్యాద్యేకదేశవివర్తిరూపకం మహోరిషుకార
త్వరూపణం సూచయన్నామాక్షరాణీపేక్ష్యతేప్రేక్షయాం నిమిత్తమిత్యేకదేశవివర్తి
రూపకోశ్యాతేయముత్యేప్రేక్షా.

వర్ణప్రకరే సతి కర్ణికారా ధునోతి నిర్దగ్ధతయార్పచేతః,

ప్రాయేణసామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాఙ్ముఖీ విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః.

టీ. కర్ణికారం=కొండగోగుపువ్వు, వర్ణప్రకరే=రంగుయొక్కయెచ్చు, సత్యసి =
ఉన్నదైనను, నిర్దగ్ధతయా=వాసనలేనిదగుటచే, చేతః=మనసు, ధునోతిస్త=పరితరింపఁ
జేయు. ప్రాయేణ = తఱచుగా, విశ్వసృజః=బ్రహ్మయొక్క, ప్రవృత్తిః = వ్యాపారము,
సామగ్ర్యవిధౌ = సంపూర్ణతాసంపాదనవిషయములో, పరాఙ్ముఖీ=పరాఙ్ముఖముగలది.

తా. కొండగోగుపువ్వు రంగుచే నెచ్చుగానున్నను వాసనలేమిచే
మనస్సును భేదపఱచెను బ్రహ్మసృష్టివ్యాపారములో సంపూర్ణత్వము
లేక నెదియేని కొదవయె యగపడును.

వ్యా. వర్ణేతి.—కర్ణికారం కర్ణికారకునుమహి. 'అవయవే చ ప్రాశోభ్యపధిపు
జేభ్యః ఇత్యుత్పన్నస్య తద్ధికస్య 'పున్నమూలేషు బహులమ్' ఇతి లుప్. ఏవమవ్య
త్రాసి ద్రవ్యమహి, వర్ణప్రకరే వర్ణోత్కరే సత్యసి, నిర్దగ్ధతయా హేతునా, చేతో
ధునోతి స్త వర్ణతాపయతో 'లట్ సే' ఇతి భూతార్థే లట్. తథాహి - ప్రాయేణ,
విశ్వసృజో విధాతుః. ప్రవృత్తిగణానాం, సామగ్ర్యవిధౌ సాకల్యసంపాదనవిషయే
పరాఙ్ముఖీ సర్వత్రాపి వస్తుని కేష్చిన్నైకల్యం సంపాదయతి - యథా చద్వైశక్యమ్,
అతః కర్ణికారేఽపి నైర్దగ్ధ్యం యజ్యత ఇతి భావః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపో
ఽర్థా వైరన్యాసోఽలంకారః.

బాలేన్ద్వవక్రాణ్యవికాసభావాద్యభుః పలాశాన్యతిలోహితాని,

సద్యో వసన్తేన సమాగతానాం నఖత్తతానీవ వసన్థలీనామ్, 29

టీ. అనికాసభావాత్ = వికసించుకుండుటవలన, బాలేన్ద్వవక్రాణి=బాలచంద్రుని
వలె వక్రమువలె నరియు, అతిలోహితాని = మిక్కిలి యెఱ్ఱనివియునగు, పలాశాని =
మోడుగపువ్వులు, వసన్తేన = వసన్తులో, సమాగతానాం=సంభోగించిన, వసన్థలీనాం =
అడవిప్రదేశము (ఉద్యానము) లనెడుస్త్రీలయొక్క, సద్యః = అప్పుడందిన, నఖత్తతా
నీవ= నఖత్తములనునట్లు, బభూః=ప్రకాశించినవి.

తా. బాగా వికసించనివి గనుకనే బాలచంద్రునివలె వక్రములై మిక్కిలి యెఱ్ఱునినగు మోదుగుపువ్వులు వసంతానితో సంగమమందిన వనాంగనలసంబంధమగు (రతిసమయముం దుంచఁబడిన) నఖితుతములలో యనున ట్లుండె ననుట.

వ్యా. బాలేన్ద్వితి.—అవికాసభావాన్ని ద్వికాసత్వాత్ ముఖలభావాద్ధేతోరాపి లేస్తున వక్రఞ్చుతిలోహితాన్యతిరక్తాని, పలాశాని కింతుకపుష్పాణి. ని. 'పలాశేకీంశుకః పర్జకః' ఇత్యుచురః. వసన్తేన పుసా, సమాగతానాం సంగతానాం, వనస్థలీనాం స్త్రీణాం, సద్యః సద్యోదత్తాని - పురాణేష్వతితాహిత్యాభావాదితి భావః, నఖితుతానీవ బధుః. ఆత్ర వసన్తస్య వనస్థలీనాం చ విశేషణసాధారణ్యాన్నాయకవ్యవహారప్రతీతేః సమాసోక్తిస్తావదస్తి. 'నఖితుతానీవ' ఇతి జాతిస్వరూపాల్పేక్షా వక్రత్వతాహిత్యగుణనిమిత్తా జాగర్తి; సా చ నాయకవ్యవహారాశ్రితసమాసోక్తిగర్భిణ్యేవోత్పత్త ఇత్యుభయోరేకకాలత్రైవ 'విశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సమాసోక్తిరివ్యత' ఇతి హి లక్షణమ్.

లగ్నద్విరేఫాఞ్జనభక్తిచిత్రం ముఖే మధుశ్రీన్దిలకం ప్రకాశ్య,

రాగేణ బాలారూణకోమలేన చూతప్రవాళోష్ఠమలంచకార. 30

టీ. మధుశ్రీః = వసంతలక్ష్మీ, లగ్నద్విరేఫాంజన భక్తిచిత్రం - లగ్నద్విరేఫ = అంటినతు మైదలను, అంజనభక్తి = కాటుకతీర్పుట చే, చిత్రం = చిత్రవర్ణముగల, తిలకం = తిలకపుష్పమనుతిలకమును, ముఖే = ప్రారంభమనెడుముఖమునందు, ప్రకాశ్య = ప్రకటించి, బాలారూణకోమలేన = బాలసూర్యునిభంగి నుందరమగు, రాగేణ = లత్యుకతో, చూతప్రవాళోష్ఠం = మామిడిచిగురను క్రిందిపెదవిని, అలంచకార = అలాకరించెను.

తా. వసంతలక్ష్మీ ఋతుప్రారంభమనేమోమున తుమ్మెదలు వ్రాలియున్న తిలకపుష్ప మను కాటుకరచనలుగలతిలకము ధరించి బాలసూర్యునిభంగి యెఱ్ఱునగు లత్యుకద్రవముచే మామిడిచిగురను క్రిందుపెదవి నలంకరించెను. వసంతము రాగా తిలకవృక్షమును పూచెను. తుమ్మెద లల్లెను. మామిడి చిగిరెన్నును.

వ్యా. లగ్నేతి.—మధుశ్రీర్వసన్తలక్ష్మీర్లగ్నద్విరేఫా వివాఙ్జనభక్తయః కజ్జల రచనాస్తాభిభ్రితం చిత్రవర్ణం, తిలకం పుష్పవిశేషమేవ తిలకం విశేషకమ్. ముఖం ప్రారంభః తస్మిన్నేవ ముఖే వక్త్రే, ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య, బాలారూణకోమలేన

బాలార్కచక్రశేఖ, రాగేశామజిమ్మా - తేనైవ లాక్షణరాగేణ చూతప్రవాళ వివాద
స్తూ చూతప్రవాళోష్ఠయలఃచకార ప్రసాదయామాస. అత్ర రూపకాలాకారః.

మృగాః ప్రియాలద్రుమమజ్జరీణాం రజఃకణైర్విస్మితదృష్టిపాతాః,
మదోద్ధతాః ప్రత్యనిలం విచేరుర్వనస్థలీర్నరపత్రమోక్షాః. 31

టీ. ప్రియాభద్రుమమజ్జరీణాం = ప్రేంకణపుదీంగలయొక్క గుత్తులసంబంధమగు,
రజఃకణైః = పుష్పాడిపరాగముచే, విస్మితదృష్టిపాతాః = విస్మిముగాఁజేయఁబడిన దృష్టి
ప్రసారములు గలయట్టియు, మదోద్ధతాః = మదముచే విఱివిఱిగు, మృగాః = లేళ్లు, ప్రత్య
నిలం = వాయువునకెదురుగా, మర్తపత్ర మోక్షాః = మరమరధ్వనితో నాకురాలు
టలుగల, వనస్థలీః = వనప్రదేశములను, విచేరుః = సంచరించినవి.

తా. ప్రేంకణపు పూగుత్తులనుండి రాలినపుష్పాడి పడుటచే
దృష్టిప్రతిబంధకముకలయట్టియు, వసంతాగమనముచే మడించినవియు
నగులేళ్లు మరమర మని చప్పుడుతోరాలుచున్న యెండాకులు గల వన
ములయందు గాలికెదురుగా తిరిగినవి.

వ్యా. మృగాశ్చి. — ప్రియాలద్రుమా రాజాదనవృక్షాః. ని. 'రాజాదనంప్రియా
లశ్చ' ఇత్యుతురః. తేషాం మజ్జర్మస్తాసాం, రజఃకణైః, విస్మితాః సంభాతవిఘ్నాః -
దృష్టిసా - పాతాః ప్రసారా - మేషాం లే కథోక్తా మదోద్ధతా మృగాః, ప్రత్య
నిలమనిలాభిముఖం, మర్తరా మర్తరశబ్దవస్తాః - పత్ర మోక్షా శీర్ష పర్ష పాతా - యాసు
తా, వనస్థలీర్విచేరుర్వనప్రదేశేషు చరన్తి స్త 'దేశకాలాధ్వగంతక్యాః కర్తసంజ్ఞా
హ్యకర్తృణామ్' ఇతి చరతే సకర్త కర్తృణామ్.

చూతాంబురస్వాదకమాయకణ్ఠః పుంసోక్తిలో యన్తధురంచుకూజ,
మనస్విసీమానవిఘాతదక్షం తదేవ జాతం వచనం స్తరస్య. 32

టీ. చూతాంబురస్వాద కమాయకణ్ఠ - చూతాంబుర = మామిడిమొగ్గ
యొక్క, ఆంబుర = మొలకయొక్క, ఆస్వాద = భక్షించుటచే, కమాయ = రక్తిగల, కణ్ఠః =
కణ్ఠద్వారగల, అయంపుంసోక్తిలిః = ఈమగతోకిల, మధుర = ఇంపుగా, చుకూజేతియత్ =
కూసెనన్నమాటయేదిగలదో, కత్ ఏవ = అదే, మనస్విసీమానవిఘాత దక్షం = మనస్విసీ = ప్రణ
యకలహతుపితులగు స్త్రీలయొక్క, మాన = రోషముయొక్క, విఘాత = కొట్టుటయందు,
దక్షం = నమర్థమగు, స్తరస్య = మారునియొక్క, వచనం = మాటయై, జాతం = ఆయెను.

తా. మామిడి మొగ్గ తినుటచే రక్తమైన కంఠధ్వనిగల మగకోకిల కూతయే ప్రణయకలహములుగల మానవతులు కోపమును పోగొట్టుటలో నాజ్ఞాపించిన మన్తఘనీసెలవో యనున ట్లుండెను. (మానవతులకు మానమును పోయెను. కోకిల కూసెను, మామిడి మొగ్గతోడి గెను. అని వసంతధర్మములు చెప్పబడినవి.)

వ్యా. చూతాఙ్కురేతి.—చూతాఙ్కురాణామాస్వాదేన కషాయకణ్ఠో రక్తకణ్ఠః. ని. 'సురభావపథే రక్తే కషాయః' ఇతి కేశవః. పుమాన్ కోకిలః పుంస్కోకిలః—పూగ్రహణౌ ప్రాగ్భ్యుద్యోతనార్థమ్ మధురం చుకూజేతి యత్, తత్ కూజనమేవ, మనస్సిసీనాం - మానవిఘాతే రోషనిరాసే - దక్షం స్వరస్య వచనం 'మానం త్యజలే' త్యాజ్ఞావచనం—జాతం కోకిలహజితశ్రవణానంతరం స్వరాజ్ఞప్తా ఇవ మానం జహురిత్యర్థః.

హిమవ్యపాయాద్విశదాధరాణామాపాణ్డరీభూతముఖచ్ఛవీనాం,
స్వేదోద్గమః కింపురుషాన్లనానాం చక్రే పదం పత్రవిశేషకేషు. 33

టీ. హిమవ్యపాయాత్ = మంచుపోవుటవలన, విశదాధరాణాం = బాధలేని పెదవులుగలయట్టియు, ఆపాణ్డరీభూత ముఖచ్ఛవీనాం = (చలిపోవుటకుఁ బూసిన కుంకుమము లిప్పు డవసరము లేకపోవుటచే) కొంచెము పాణ్డరవర్ణముగల ముఖకాంతులుగల, కింపురుషాన్లనానామ్ = కింపురుషస్త్రీలకు, పత్రవిశేషకేషు = మకరికాపత్రరచనలయందు, స్వేదోద్గమః = స్వేదప్రాదుర్భావము, పదం = స్థానమును, చక్రే=చేసెను.

తా. మంచుకాలము పోయినది. కింపురుషస్త్రీలు పెదవులు పగల కుండుటకుఁ బూయుమైనమును పెదవులకుఁ బూయుకుండుటచే నిర్మలమైన కాంతిగలిగియున్నవి. చలికి కుంకుమ పూయుదురు. ఇప్పు డాచలి లేమిచే పూయలేదు. కావున శుభ్రముగా వారి పాణ్డరవర్ణము ప్రకాశించినది. వసంతశృంగారము మకరికాపత్రరచనలు (కుంకుమాదులతో చెక్కిఁబలందు గజసింహాద్యాకృతుల నిర్మించుట) చేయఁగా వసంత చిహ్న యగు వేడిమిచే చెమట లుద్భవించుచుండెను.

వ్యా. హిమేతి.—హిమవ్య వ్యపాయాదపగమాద్విశదా నీరుజా-అధరా ఓష్ఠాయాసాం తాసామాపాణ్డరీభూతముఖచ్ఛవీనామ్ - కుజ్జామపరిహారాదితి భాషః.

కింపురుహాక్షసాచాం పత్రవిశేషకేషు పత్రరచనానః, స్వేదోద్గమః పదం చక్రే ఘర్షోద
యాత్ స్వేదోదయోఽభూదిక్పర్థః; విశదాభవత్వం మహాచ్ఛిష్టరాహిత్యాదితి భావః.
హేమస్తేషు చార్యో విమోక్షేష్టేషు మహాచ్ఛిష్టం కీలకయాద్దశతీతి ప్రసిద్ధమ్.

తపస్విసః స్థాణువనాకస స్తామాకాలికిం వీక్ష్య మధుప్రవృత్తిమ్,
ప్రయత్నసంస్తమ్భితవిక్రియాణాం కథంచిదీశా మనసాం బభూవుః.

టీ. స్థాణువనాకసః = ఈశ్వరపనమున నివసించు, తపస్విసః = తపశ్శాలరు,
ఆకాలికిం = హతాచ్ఛిష్టమైనశించిన, తాం మధుప్రవృత్తిం = ఆ పదంతావిర్భావమును,
వీక్ష్యమాచి, ప్రయత్నసంస్తమ్భితవిక్రియాణాం = యత్నపూర్వకముగా నాపవరించిన
వికారములుగల, మనసాం = చిత్తములకు, కథం చిత్ = కష్టముగా, ఈశాః=నియం
తలై, బభూవుః=అయిరి.

తా. ఆకాలమునఁ బట్టి కార్యావసానమున గిట్టిన వసంతప్రాదు
ర్భావమున కీశ్వరవనతపశ్శాలరు మనోవికారముల కష్టముగా నాపి
యింద్రియములను స్వాధీనముఁ జేసికొనిరి.

వ్యా. తపస్విస ఇతి.—స్థాణోర్వనమోకో యేషాం తే, తపస్విసస్తత్రత్యా
మునయః, సమానకాల ఆద్యవ్రావస్యా ఆకాలికిం-ఆకాలభవత్వాదుపేక్ష్యనవ్రవినా
శిషిమిత్పర్థః. 'ఆకాలికదాద్యస్తవచనే' ఇతి సమానకాలాదికత్ ప్రశ్నయః. ప్రకృతే
రాకాల ఆదేశశ్చ నిపాతితః. 'టిడ్గాణఞ్' ఇత్యాదినా జీవ - కేచిదకాలాద్దేశాధ్యా
త్మాదిత్వాదభవాధే రగిత్యాహుః. తామాకాలికిం, మధుప్రవృత్తిం వీక్ష్య ప్రయత్నేన-
సంస్తమ్భితవిక్రియాణాం నిరుద్ధవికారాణాం, మనసాం కథంచిదీశా నియంత్రో
బభూవుః.

తం దేశమారోపితపుష్పచాపే రతిద్వితీయే మదనే ప్రపన్నే,
కాష్ఠాగతన్నేహరసానువిధం ద్వన్ద్వాని భావం క్రియయా వివపుః.

టీ. అరోపితపుష్పచాపే = ఎక్కుపెట్టబడిన పూశలబాణముగలయట్టియు,
రతిద్వితీయే=రతియే కనకురెండవదిగానున్నట్టియు, మదనే = మారుడు, తం దేశం =
ఆచోటునుగూర్చి, ప్రపన్నే=రాగా, ద్వన్ద్వాని = స్థావరజంగమాత్మకములగుమిథున
ములు, కాష్ఠాగతన్నేహరసానువిధం - కాష్ఠ = ఉత్కర్షణ, గత=పొందిన,న్నేహరః
= ప్రేమరసముచే, అనువిధం=కూడిన, భావం = ప్రేమతోగూడిన శృంగారభావమును
క్రియయా = చేష్టచే, వివపుః = ప్రవటింపఁజేసివి.

తా. పుష్పబాణమును సజ్యముఁజేసి రతితో మారుఁ డాయా శ్రమమునకు రాఁగా స్థావరజంగమాత్మకమగుదంపతులు (స్థావర దంపతులు జంగమదంపతులు) క్రియలచే శృంగారభావములఁ బ్రకటించినవి.

వ్యా. తమితి.—ఆరోపితమధిజ్యం కృతం - పుష్పచాపం యేన తస్మిన్, రతిద్వితీయా యస్య తస్మిన్ రతినహాయే, మదనే తం దేశం స్థానాశ్రమం ప్రపన్నే ప్రాప్తే సతి, ద్వంద్వాని స్థావరాణి జగ్గమాని చ మిథునాని, కాష్టోక్సర్షః. ని. 'కాష్టోక్సర్షే స్థితో గిశి' ఇత్యమరః. తాం గతో యః స్నేహః-ఇష్టసాధనబన్ధనః ప్రేమా పరనామా మమతాభిమానః. ని. 'ప్రేమా నా ప్రియతా హర్దం ప్రేమస్నేహః' ఇత్యమరః. స వివ రసస్తే నానువిధం సంపృక్తం, భావం రత్యాఖ్యం శృంగారభావం, క్రియయా కార్యభూతయా చేష్టయా, వివపుః ప్రకటిచక్రః - శృంగారచేష్టాః ప్రావర్తనేత్సర్గః.

మధు ద్విరేఫః కనుమైకపాత్రే పపా ప్రియాం స్వామనువర్తమానః, శృంగేణ సంస్పర్శనిమిలితాక్షీం మృగీమకంఢాయత శృష్టసారః. 36

అవ. ఆశృంగారభావములనే జెప్పుచున్నాఁడు. (నాల్గవోకములతో).

టీ. ద్విరేఫః = తుమ్మెద, కనుమైకపాత్రే = పువ్వు నెడియొకగిన్నెయందు, మధు = మకరందమును, స్వాం ప్రియాః=తనప్రియురాలిని, అనువర్తమానః = అనుసరించుచున్నదై: పపా = త్రాగెను. శృష్టసారః = నల్ల కేడి, సంస్పర్శనిమిలితాక్షీం = స్పృశించుటచే మూయఁబడినకన్నులగల, మృగీం = అడులెడిని, శృక్లేణ = కొమ్ముతో, అకంఠాయత = గోకెను.

తా. తుమ్మెద యేకపాత్రభోజనమును ప్రియురాలితో ప్రియా పూర్వకముగా నొందెను. తాకుడువలన పరవశముచే కనులుమూసి యున్న యాఁడులేడిని మగలేడి కొమ్ముతో గోకెను. ప్రియురాలి దయకుఁ జొచ్చుచుండె ననుట.

అవ. తాళ్ళేష్టా అనా 'మధు' ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిః.—

వ్యా. మధితి.—ద్వౌ రేఫౌ వర్ణవిశేషా యస్య స ద్విరేఫౌ భ్రమరః. ఉపచారాక్షరద్వయే ద్విరేఫ ఉచ్యతే - యథాహ కైయటః. 'శబ్దధర్షణావృద్ధస్య పృథుజేహో దృశ్యతే - యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వాద్ద్విరేఫౌ భ్రమరః.' కనుమమే

వైకం సాధారణం - పాత్రం కస్టిక్, మధు మకరందమ్. ని. 'మధుమచ్ఛే పుష్పరస' ఇతి విశ్వః. స్వాం ప్రియాం భృక్ష్మేమనువర్తమానోఽచురకా, పపా తత్ప్రీతవిశేషం పపావిత్కర్థః. కృష్ణశ్చాసా సారః కలుశ్చ కృష్ణశ్చారః కృష్ణమృగః 'వర్ణో వర్ణేన' ఇతి సమాసః. సంస్పర్శేన స్పర్శమఖేర - నిమిత్తతాత్పర్యం, మృగీం శృంగేణాకణ్డాయత కర్షితవాన్ కణ్డ్యాసిభ్యో యక్ - తపకర్తరి లక్ష్.

దదౌ రసాత్పక్వజరేణుగన్ధి గజాయ గజ్జూషజలం కరేణుః,

అర్థోపభుక్తేన బిసేన జాయాం సంభావయామాస రథాజ్ఞనామా. 3/

టీ. రసాత్ = ఆశ్మయరాగమువలన, కరేణుః = స్త్రీగజము, పక్వజరేణు గంధి = పద్మపుంబుబ్బడిచే సువాసనగల, గజ్జూషజలమ్ = పుక్కిటియందఁగిటిసి, గజాయ = మగయేనుగుఁగొఱకు, దదౌ = ఇచ్చెను. రథాజ్ఞనామా = చక్రవాకము, అర్థోప భుక్తేన = సగముతినఁబడిన, బిసేన = తామరతూటిచే, జాయాం = ప్రియరాలిని, సమ్భావయామాస = గౌరవించెను.

తా. ఆడుది యగునేనుఁగు తనపుక్కిటఁబట్టిన కమలపరిమళోదక ముచే మగనిఁ దృప్తిపఱచెను. చక్రవాకవఱ్ఱీ తాను తినఁగా మిగిలిన తామరతూటితో నాడు చక్రవాకమును సత్కరించెను.

వ్యా. దదాదితి. — రసాదతిరాగాత్, కరేణుః కరిణీ. ని. 'కరేణుభ్యాం స్త్రీ నేభే' ఇత్యమరః, పక్వాజ్జాయత ఇతి పక్వజం - తస్య రేణుః పక్వజరేణుస్తస్య గన్ధోఽస్యాస్త్రీతి పక్వజరేణుగన్ధి గజ్జూషజలం ముఖాన్తర్థృతజలం గజాయ దదౌ, రథాజ్ఞనామా చక్రవాకోఽర్థం యథా తథోపభుక్తేనార్థజన్ధేన, బిసేన జాయాం, సంభావయామాస స్వజగ్దేశం దదాదిత్కర్థః.

గీతాన్తరేషు శ్రమవారిలేశైః కించిత్సముచ్చాస్తితపత్రలేఖమ్,
పుష్పాసవాఘూర్జితనేత్రశోభి ప్రియాముఖం కింపురుషశ్చుచుమ్బే.

టీ. కింపురుషః = కిన్నరుడు, శ్రమవారిలేశైః = చెమటనీటిబిందువులచే, కించిత్ = కొంచెము, సముచ్చాస్తితపత్రలేఖం = శిథిలమైన మకరికాపత్ర రచనలు గలదియు, పుష్పాసవాఘూర్జితనేత్రశోభి-పుష్పాస = పుష్పమద్యముచే, ఆఘూర్జితః = అంతటచలింపుచున్న, నేత్ర = కండ్లచే, శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాముఖం = ప్రియురాలిమోమును, గీతాన్తరేషు = గానాన్తరములయందు (పాటపాడుచుండఁగా వదలునడుమ ననుట), చుచుమ్బే = ముద్దిడుకొనియెను.

తా. కింపురుషుఁడు స్వేదోదకచిహ్నిత మగునట్టియు, మకరికా పత్రరచనలు పోయినట్టియు, మద్యపానముచే గిరగిరఁ దిరుగుచున్న నేత్రశోభ గల ప్రియురాలిమోమును గానావకాశములయందు ముద్దుఁ బెట్టుకొనుచుండెను.

వ్యా. గీతావ్రతేష్వితి.—కింపురుషః కిన్నరః. శ్రమవారిలేతైః స్వేదోదకబింధు భిః, కించిదీవత్ - సముచ్చాస్వసితాః విశ్లేషితాః. పత్రలేఖా యస్య తత్, పుష్పాణా మాసవో మద్యం పుష్పాసవః-పుష్పేద్భవమద్యమిత్యర్థః. వసన్తే మధూకస్య సంభవాత్ - పుష్పవాసితమితి కేచిత్ - తేన ఆఘాఙ్గితాభ్యాముద్భావితాభ్యాం నేత్రాభ్యాం శోభత ఇతి తథోక్తం, ప్రియాముఖం, గీతావ్రతేషు గీతమధ్యేషు, చుపమే చుచుష్యు.

పర్యాప్తపుష్పస్తబకస్తనాభ్యః స్ఫురత్ప్రవాళోష్ఠమనోహరాభ్యః, లతావధూభ్యస్తరవోఽస్యవాపుర్విసమ్రకాఖాభుజబద్ధనాని. ౪౪

టీ. పర్యాప్తపుష్పస్తబకస్తనాభ్యః - పర్యాప్త = సుపూర్ణమగు, పుష్పస్తబక = పూగుత్తులనెడు, స్తనాభ్యః = స్తనములు గలయట్టియు, స్ఫురత్ప్రవాళోష్ఠమనోహరాభ్యః - స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రవాళోష్ఠ = చిగుళ్లు పెదవులచే, మనోహరాభ్యః = మనో హరులగు, లతావధూభ్యః = తీగలనెడు కాంతలవలన, తరవోఽస్య = వృక్షములును, వినమ్రకాఖాభుజబద్ధనాని - వినమ్ర = మగిన, కాఖా = కొమ్మలనెడు, భుజ = భుజములచే, బంధనాని = కాగిలింతలను, అవాపుః = బొందినవి.

తా. పూగుత్తు లనుపాలిండ్లను చిగుళ్లను పెదవులునుగల లతాం గనలచే వృక్షము లనునాయకులు సయితము వంగినకొమ్మ లనెడు బావలువులతో కాగిలింతలను బొందినవి.

వ్యా. పర్యాప్తేతి.—పర్యాప్తాః సమగ్రాః. పుష్పస్తబకా వివస్తనా యాసాం తాభ్యః. 'సావ్యక్తావోచివసర్జనాదసంయోగోపధాత్' ఇతి విశల్కాన్న జీవ. స్ఫురత్తః. ప్రవాళాః పల్లవాః వివాహానై ర్దనోహరాభ్యో, లతా వివ వధ్వస్తాభ్యః సకాకాత్, తరవోఽస్య లిక్తాదేవ పుంస్త్యం గమ్యతే, వినమ్రాః కాఖా వివ భుజానైర్బద్ధనాన్య వాపుః. తాభిః ఆలిక్లితా ఇత్యర్థః. స్థావరాణామసి మదనవికారోఽభూత్ కిము తాన్యేహమితి భావః. వితచ్ఛ తరులతానామసి చేతనత్వాదుక్తమ్. యథాఽఽహ మసుః. 'అస్తస్యంక్తా భవన్త్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః' ఇతి. అత్ర రూపకాలంకారః. కు-టీక.—రి

శ్రుతాప్సరోగీతిరపి క్షణేన్ద్రిక హరః ప్రసంఖ్యానవరో బభూవ,
ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేదప్రభవో భవన్తి.

టీ. అస్త్రికక్షణే = ఈవసంతసమయమందు, హరః = శివుడు, శ్రుతాప్సరో
గీతిరసి - శ్రుత=విసంబడిన, ఆప్సరోగీతిరసి=ఆప్సరస్త్రీ గానముకలవాడైనను. ప్రసం
ఖ్యానవరః = ఆత్మానుసంధానమునం దాసక్తిగలవాడై, బభూవ = ఆయెను. హి =
న్యాయమే, ఆత్మేశ్వరాణాం = చిత్తము స్వాధీనముగలవారికి, విఘ్నాః = అంతరాయ
ములు, జాతు = ఎప్పుడును, సమాధిభేదప్రభవః = ఆత్మానుసంధానభంగములై, సభ
వంతి = కావు

తా. ఇట్టివసంతమున నచ్చరలుపాడినను శివుడు పరమాత్మ
ధ్యానవిముఖుడు కాలేడు, అది న్యాయమే చిత్తస్వాధీనము గలవారి
కంతరాయములు ఆత్మానుసంధానమును దొలగించునని కావు.

వ్యా. శ్రుతేతి.—అస్త్రిక క్షణే వసంతాదిర్భవకాలే, భగవాన్ హరః.
శ్రుతాప్సరోగీతిరసి - దివ్యాజ్ఞానగానమాకర్ణయన్నపీత్యర్థః. ప్రసంఖ్యానవర ఆత్మాను
సంధానవరో బభూవ. తథాపి, ఆత్మనశ్చిత్తస్వేశ్వరాణాం-పశివామిత్యర్థః. విహన్యస్త
విభిరితి విఘ్నాః ప్రత్యూహాః ఘృణే కప్రత్యయః. జాతు కదాచిదపి, సమాధిభేదే
సమాధిభజ్జనే - ప్రభవః సమర్థా న భవన్తి.

లతాగృహద్వారగతోఽథ నద్ధి

వామప్రకోష్ఠార్పితహేమవేత్తః,

ముఖార్పితై కాంతులీసంజ్ఞయైః

మా చాపలాయేతి గణాన్ వ్యనైషీత్.

41

టీ. అథ = పిమ్మట, లతాగృహద్వారగతః - లతాగృహద్వార=లతాగృహము
యొక్క గడవను, గతః=పొందిన, వామప్రకోష్ఠార్పితహేమవేత్తః - వామప్రకోష్ఠ =
ఎడమముంజేతయందు, అర్పిత = ఉంచబడిన, హేమవేత్తః = బంగారుపుటెత్తముగల,
నద్ధి=నదీశ్వరుడు. ముఖార్పితై కాంతులీసంజ్ఞయైః ఏవ - ముఖ = నోటిమీద, అర్పిత=
ఉంచబడిన, ఏకాంతులీసంజ్ఞయైః=ఒకవేలిసంజ్ఞ చేతనే, గణాన్ = ప్రమథులను, మా
చాపలాయ = చంచలచేష్టలఁ జేయకుడు, ఇతి = ఇట్లు, వ్యనైషీత్ = శిక్షించెను.

తా. తీగవంటిగడవయొద్ద నందీశ్వరుడు తన యెడమచేతితో
బంగారుపుటెత్తమునుఁ బట్టికొని చూపుడువ్రేలును నోటిమీద నుంచు
కొని గణముల నల్లరిచేయుకుడని నైగకతనే శిక్షించెను.

అవ. న కేవలం గణా ఏవ విసితాః కింతు జరాయుజాది చతుర్విధం ప్రాణి
జాత మపీత్యాహ.—

వ్యా. లలేతి.—అథ లతాగృహద్వారం గతో వామే ప్రకోష్ఠే అర్చితహేమ
వేత్తో ధావితహేమదష్టో నస్తి నద్వికేశ్వరః. ని. 'నస్తిభృక్టీరిట ప్రజ్ఞునద్వినా నద్వికేశ్వరే'
ఇతి కోశః. ముఖే - అర్చితాయాః సరోషవిస్తయస్తీమితావలూకం నిహితాయా
ఏకస్యా అఙ్గులేష్టస్త్వన్యః. సంజ్ఞయా సూచనయైవ. ని. 'సంజ్ఞా స్యాచ్ఛేతనా నామ
హస్తాద్వైరర్థసూచనా' ఇత్యమరః. గణాన్ ప్రమథాన్, చాపలాయ చాపలం కర్తుం,
మా భవతేతి 'క్రియాగ్ధోషమదస్య' ఇత్యాదినా చతుర్థీ, వ్యవైషీల్ శిక్షితవాన్.

నిష్కమ్పవృక్షం నిభృతద్విరేఫం
మూకాణ్డాజం శాస్త్రమృగప్రచారమ్,
తచ్ఛాసనాత్ కాననమేవ సర్వం
చిత్రార్పితారమ్భమివావతన్తే.

42

అవ. కేవల ప్రమథులే కాదు జరాయుజము మొదలగు చతుర్విధప్రాణులును
నందీశ్వరుని యాజ్ఞకు వంగినవా రైరి యని చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. నిష్కంపవృక్షం కదలనిచెట్టుగలదియు, నిభృతద్విరేఫం = చలించని
కుమ్మెదలుగలదియు, మూకాణ్డాజం = నిశ్శబ్దమగు వక్షీనరీసృపాదులుగలదియు, శాస్త్ర
మృగప్రచారం = తిరుగని జంతువులుగలదియునగు, సర్వం కాననం ఏవ=సమస్తారణ్య
మును, తచ్ఛాసనాత్ = ఆనందీశ్వరునియాజ్ఞవలన, చిత్రార్పితారంభమివ = చిత్రరువు
నందు వ్రాయబడిన వ్యాపారముకలదివలెను, అవతన్తే = ఉండెను.

తా. నంది యాజ్ఞవలన జరాయుజములు, నుద్భిజ్జములు, అండజ
ములు, మృగాదులు సర్వము నిశ్చలమైయుండుటచే పటమునందు
వ్రాయబడినదివలె యుండవి యొప్పెను.

వ్యా. నిష్కంపేతి.—నిష్కమ్పవృక్షం ఇదనుద్భిజ్జోపలక్షణం, నిభృతద్విరేఫం
నిశ్చలభృక్షం స్వేదజోపలక్షణమేతత్, మూకాణ్డాజం నిశ్శబ్దవక్షీనరీసృపాదికమ్. ఏతేన
అణ్డాజాతిరుక్తా. శాస్త్రమృగప్రచారం నిపృతమృగసంచారం జరాయుజోపలక్షణమే
తత్. సర్వమేవ కాననం తచ్ఛాసనాన్నస్తీశ్వరాజ్ఞయా, చిత్రార్పితారమ్భం చిత్రలిఖితా
వృద్ధివ అవతన్తే. ని. '... .. సృగవాద్యా జరాయుజాః, స్వేదజాః

క్రిమిదంకాద్యాః షక్షీనర్నాదయోఽబ్జిశాః, ఉచ్ఛిదస్తరుగుల్తాద్యాః ... ..
ఇత్యుపరం.

దృష్టిప్రపాతం పరిహృత్య తస్య
కామః పురశ్శుక్రమివ ప్రయాణే,
ప్రాస్తేషు సంసక్తనమేరుశాఖం
ధ్యానాస్పదం భూతపతేర్వివేశ.

43

టీ. కామః = కాముడు, ప్రయాణే = ప్రయాణమునందు, పురః శుక్రమివ = ఎదుట శుక్రముడు తావునుపలె, తస్య = ఆనందియొక్క, దృష్టిప్రపాతం = నేత్రగోచరమును, పరిహృత్య = తప్పించి, ప్రాస్తేషు = ప్రక్కలయందు, సంసక్తనమేరుశాఖం = కలుసుకొన్న సురపాన్నలొప్పులుగల, భూతపతేః = శివునియొక్క, ధ్యానాస్పదం = సమాధిస్థానమునుగూర్చి, వివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. చుక్కెదురుగా నున్నప్పుడు ప్రయాణముచేయునట్లై మారుడు నందిశ్వరుని నేత్రప్రసారమును దప్పించి యల్లిన సురపాన్నలుగల హరుని సమాధిస్థానముగూర్చి వెళ్లెను.

వ్యా. దృష్టిప్రపాతమితి.—కామః, ప్రయాణే యాత్రాయాం, పురోగతః శుక్రం యన్తిన్దేశే తం పురఃశుక్రం దేశమివ. ని. 'ప్రతిశుక్రం ప్రతిబుధం ప్రత్యక్షారకమేవ చ, అపి శక్తనమో రాజా హతపైన్యో నివర్తతే' ఇతి ప్రతిషేధాత్. తస్య దృష్టిప్రపాతం దృగ్విషయం, పరిహృత్య, ప్రాస్తేషు పార్శ్వదేశేషు, సంసక్తా ఆన్యోన్యసంస్పృష్టా నమేరుశాం సురపున్నాగానాం శాఖా యస్య తత్ - తిరోధానయోగ్యమితి భావః. భూతపతేః శివస్య, ధ్యానాస్పదం సమాధిస్థానమ్ 'ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతః. వివేశ.

స దేవదారుద్రుమవేదికాయాం శార్దూలచర్తవ్యవధానవత్కామ్,
అసీనమాసన్నశరీరపాతస్త్రియంబకం సంయమినం దదర్శ.

44

టీ. అసన్నశరీరపాతః = దగ్గరకువచ్చినచావుగల, సః = ఆమారుడు, శార్దూలచర్త వ్యవధానవత్కామ్ = పులితోలుతో నెడముగల (పులితోలు పఱచిన), దేవదారుద్రుమవేదికాయాం = దేవదారువృక్షపు టరంగమీఁద, అసీనం = కూర్చొనియున్న ట్టియు, సంయమినం = సమాధిస్థితిలోనున్న, త్రియంబకం = త్రిలోచనుని, దదర్శ = చూచెను.

తా. చావు దగ్గరకువచ్చిన మన్మథుఁడు దేవదారు చెట్టు మొదట నరఁగుపైఁ బులితోలు పఱచియుండఁగా దానిమీఁద సమాధిలో నున్న పరమేశ్వరుని చూచెను.

వ్యా. స ఇతి.—ఆనన్నశరీరపాత ఆనన్నమృత్యుః, స కామః, కాద్దలచర్మణా వ్యవధానవత్కాం వ్యాఘ్రచర్మాస్తృతాయామిత్యర్థః. వి. 'మోక్షశ్రీర్వ్యాఘ్రచర్మణి' ఇతి ప్రాశస్త్యాదితి భావః. దేవదారుద్రుమవేదికాయామాసీనముపవిష్టం, సంయమినం సమాధినిష్ఠం, త్రియమృకం త్రినేత్రం దదర్శ; కేచిత్సాహసికాః 'త్రిలోచనమ్' ఇతి పేరుః. త్ర్యమ్బకమిత్యుక్తే పాదపూరణవ్యత్యాసాత్, త్రియమృకమితి పాదపూరణార్థో ఽయమియజాదేశశ్చాష్టసో మహాకవిప్రయోగాదభియుక్తైరక్షీకృతః.

పర్యజ్కుబ్ధస్థిరపూర్వకాయమృజ్వాయతం సన్నమితోభయాంసమ్,
ఉత్తానపాణిద్వయసన్నివేశాత్ ప్రభుల్లరాజీనమివాబ్జమధ్యే. 45

అవ. ఆయాశ్వరునే యాఱుక్లోకములతో వర్ణించుచున్నాఁడు.—

టీ. పర్యజ్కుబ్ధస్థిరపూర్వకాయం - పర్యజ్కుబ్ధ = వీరాసనముచే, స్థిర = నిశ్చలమగు, పూర్వకాయం=దేహార్థ్యభాగముగలిగినట్టియు, ఋజ్వాయతం=తిన్నగా పొడవైనట్టియు, సన్నమితోభయాంసమ్ = లెస్సగా వంపఁబడిన రెండుబాహువులు గలయట్టియు, ఉత్తాన పాణిద్వయ సన్నివేశాత్ - ఉత్తాన=వెలికిలగా నుంచఁబడిన, పాణిద్వయం=రెండుచేతులయొక్క, సన్నివేశాత్=ఉంచుటవలన, ఆబ్జమధ్యే=తొడల నడుమను, ప్రభుల్లరాజీవ మివ=వికసించిన కమలముగలవాఁడో యనునట్లు, స్థితం = ఉన్నట్టి (ఈశ్వరునిఁ జూచె నని సంబంధము.)

తా. వీరాసనము ధరించి వెలికిలగాఁ జేయఁబడిన తొడలమీఁద నుంచఁబడిన హరుని కరయుగము తొడలనడుమ తామరపూవులు పూచినవా యనున ట్లుండెను.

అవ. తమేవ దేవం వడ్మిః శ్లోకైర్వర్ణయతి:—

వ్యా. పర్యక్షేతి.—పర్యజ్కుబ్ధస్థేన వీరాసనేన - స్థిరపూర్వకాయం నిశ్చలా త్తరార్థమృజురాయతశ్చర్మాస్తాయతస్తాం, సంసమితావుభావంసౌ యస్య తం తథోక్తం 'వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్థాన ఉభయ శబ్దప్రయోగ' ఇత్యుక్తం కైయటేన. ఉత్తాన ఊర్ధ్వతలా యః పాణిద్వయస్య సన్నివేశః సంస్థానం తస్తాదబ్జమధ్యే ప్రభుల్లం రాజీ వం పక్కుజం యస్య తమివ స్థితమ్. వీరాసనే వసిష్ఠః. ని. 'ఏకం పాదపక్షైకస్సీన్విస్య

సస్యేకా తు సుధీకమ్, ఇకకస్మిం పుష్టే వోరు పిరాసనమువాహృతమ్' ఇతి. తథా యోగ సాచే—'ఉత్తానితే కరతలే కరముత్తానికం పరమ్, ఆదాయాఙ్కగతం కృత్వా ధ్యామ్యస్తస్య సోఽస్తరమ్.' ఇతి.

భుజ్జమోన్నద్ధ జటాకలాపం కర్ణావసక్త ద్విగుణాక్షసూత్రమ్,
కంఠప్రభాసజ్వలితేషనీలాం కృష్ణత్వచం గ్రన్థిమతీం దధానమ్. 46

టీ. భుజ్జమోన్నద్ధ జటాకలాపం - భుజ్జము = పాముచే, ఉన్నద్ధ=ఎత్తికట్ట బడిన, జటాకలాపం = జడలగురుగలయట్టియు, కర్ణావసక్త ద్విగుణాక్షసూత్రం-కర్ణావ సక్త=చెవులకుదగిలించబడి, ద్విగుణాక్షసూత్రం=రెండుపేటలుగా జేయబడిన జపమాల కలయట్టియు, కణ్ఠప్రభా సజ్జ విశేష నీలాం=కణ్ఠకానిరంపర్కముచే నెక్కువనల్లనగు, గ్రన్థిమతీం=ముడిగల, కృష్ణత్వచం = నల్లచారల లేడిచర్మమును, దధానం = ధరించిన, (ఈశ్వరుని జూచె నని సంబంధము.)

తా. పాముతో జడల నెత్తికట్టి చెవులకు జపమాలఁ దగిలించి కంఠకాంతిచే నీలిమ నభివృద్ధిపఱచు లేడిచర్మమును ధరించు నీశ్వరుఁ జూచెను.

వ్యా. భుజ్జమేతి.—భుజ్జమేనోన్నద్ధ ఉన్నమయ్య బద్ధో జటాకలాపో యేన తం తథోక్తమ్. కర్ణావసక్తం కర్ణావలమ్బిత్యర్థః. అత ఏవ ద్విగుణం ద్విరావృతమక్ష సూత్రమక్షమాలా యస్య తం. కణ్ఠప్రభాణాం సజ్జేన మిశ్రణేన విశేషనీలామతిసీలాం, గ్రన్థిమతీం బద్ధనయుక్తాం, కృష్ణత్వచం కృష్ణమృగాజినం దధానమ్.

కించిత్ప్రకాశ స్తిమితో గ్రతారైర్భూవిక్రియాయాంవిరతప్రసంగైః,
నేత్రైరవిస్ఫుద్ధితపక్ష్యమాలైర్లక్ష్మీకృతఘృణామయూతైః. 47

టీ. కించి త్ప్రకాశ స్తిమితో గ్రతారైః - కించిత్ = ఇంచుక, ప్రకాశ=కాంతి గలయట్టియు, స్తిమిత = నిశ్చలము లగునట్టియు, ఉగ్ర=భయంకరములగు, తారైః = కనిసికలు గలయట్టియు, భూవిక్రియాయాం=భూవికారమునందు, విరత ప్రసంగైః = విరామమునందిన ప్రసక్తిగలయట్టియు, అవిచ్ఛిన్నిత పక్ష్యమాలైః = చలించని తెప్పవెం ద్రుకల పక్షులుగలయట్టియు, అఘృణామయూతైః = క్రిందుమొగములగు కిరణములు గల, నేత్రైః = కండ్లచే, లక్ష్మీకృత ఘృణాం = గుడిగాఁ బెట్టబడినముక్కుగల (ఈశ్వ రుని జూచె నని సంబంధము.)

తా. కొంచెము కాంతి నైశ్చల్యము భయంకరములు గల నల్ల గుడ్డుగలిగి కనుబొమల చలనములేక కదలని కనుతెప్పలుగలిగి క్రిందు ముఖముగా నున్న కిరణప్రసారములు గలనేత్రములను నాసమందు లక్ష్యముగా నుంచిన శంకరునిఁ జూచెను.

వ్యా. కించిదితి. — కించిత్ప్రకాశా ఈషత్ప్రకాశాః స్థిమితా నిశ్చలా ఉగ్రాశ్చ తారాః కనీసికా యేహం తైః. ని. 'తారకాఽక్ష్యః కనీసికా' ఇత్యమరః. భూవిక్రియా యాం భూవిక్షేపే, విరతప్రసంగైః ప్రసక్తిరహితైరవిస్మన్వికవత్కమాలైరచలితవత్క పక్షిభిరధః ప్రసృతా మయాఖా యేహం తైరభోమయాభైర్నేత్రైః. త్రినేత్ర త్వద్వహువచనం, లక్ష్యకృత్యహిం నాసాగ్రనివిష్టవృద్ధిమిశ్నర్థః. ని. 'కరణస్య బహిష్కృత్య స్థాణువన్నిశ్చూరాత్కకః, ఆత్మానం హృదయే ధ్యాయేన్నాసాగ్రన్యస్త లోచనః' ఇతి యోగసారే.

అవృష్టిసంరమ్భమివామ్బువాహ
మపామివాధారమను త్తరజ్జమ్,
అస్తశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధా
న్నివాతనిష్కమ్మమివ ప్రదీపమ్.

48

టీ. అంతశ్చరాణాం = లోచలచరించు, మరుతాం = వాయువులయొక్క, నిరోధాత్ = కట్టుటవలన, అవృష్టి సంరమ్భం = వానయడానిడి లేని, అంబువాహమివ = మేఘమునువలెను, అను త్తరంగం = అలలు మైకెగరని, అపాం ఆధారమివ = మడుగును వలెను, నివాత నిష్కమ్మం = గాలిలేనిచోట కదలని, ప్రదీపమివ = దీపమువలె (దీపముం బోలిన యీశ్వరుం జూచె నని సుబంధము.)

తా. ప్రాణాదివాయువులఁగట్టి వానలేని జలదమువలెను, అలలు లేని మడుగువలెను, గాలి లేని తావున నున్న దీపమువలె నున్న హరుని మరుఁడు చూచెను.

వ్యా. అవృష్టితి. — అస్తశ్చరస్తీత్యస్తశ్చరాస్తేహం, మరుతాం ప్రాణాదీనాం, నిరోధాద్ధేలోరవృష్టిసంరమ్భమవిద్యమానవర్షసంభ్రమ మమ్బువాహమివ స్థితమ్. ఏలేన ప్రాణనిరోధః సూచితః, అను త్తరజ్జమన్ముతతరజ్జమపామాధారంప్రాదమివ స్థితమ్. ఏలేనాపాననిరోధః సూచితః, తథా నివాతే నిర్వాతదేవే నిష్కమ్మం నిశ్చలం, ప్రదీపమివ స్థితమ్. — ఏలేనాశేషవాయునిరోధః సూచితః. 'నివాతావాక్రయా వాతా' ఇత్యమరః.

వ్యా. మన ఇతి.—నవభ్యో ద్వాశేభ్యో నిషిద్ధా నివర్తితా వృత్తిః సుచారో యస్య తక్షణోక్త. సమాధినా ప్రణిధానేన-వశ్యం వశంగతమ్, యత్ప్రకృత్యయః. ని. 'ప్రణిధానం సమాధానం సమాశిశ్చ సమాశ్రయః' ఇతి హలాయధః. మనో హృది హృదయాభ్యేఽధిష్ఠానే వృతస్థాప్య తథా చ వసిత్వః. వి. 'యతో నిర్వాతి ఓషయా ద్యస్మింశ్చైవ ప్రలీయతే, హృదయం తన్విజానీయాన్తనసః స్థితికారణమ్' ఇతి. తేత్ర విదః తేత్రజ్ఞాః పురుషాః యం న క్షరతీతృక్షరమవినాశినం విద్యుదన్తి 'విదో లటోవా' ఇతి యేర్ఘ్నన్. తమాత్మానమాత్మని స్వస్తిన్నవలూకయంతం సాక్షాత్కుర్వంతమ్ స్వాతిశే కేణ పరమాత్మనోఽభావాదితి భావః.

స్వరస్తథాభూతమయ్యగ్నేత్రం
పశ్యన్నదూరాన్తనసాఽవ్యభృష్యమ్,
నాలక్షయత్ సాధ్యసన్నహస్తః
స్త్రస్తం శరం చాపమపి స్వహస్తాత్.

51

టీ. స్వరః=మరుడు, తథాభూతం=పూర్వమునఁ జెప్పుబడినరీతిగానున్నట్టియు, మనసా ఆపి=చిత్తముతోనైనను, అభ్యవ్యక్తం = ధరింప శక్యముకానట్టియు, అయ్యగ్నేత్రమ్=విషమాక్షుని, అదూరాత్ = సమీపమునుండి, పశ్యన్ = చూచుచు, సాధ్యసన్నహస్తః = భయముచే పట్టుబడిన చేయికలవాడై, స్వ హస్తాత్ = తనచేతినుండి, స్త్రస్తం=కాటిన, శరం=అఘ్నును, చాపంఆపి = బాణమును, నాలక్షయత్ = తెలియక పోయినవాడాయెను.

తా. మనస్సుచేనైననుఁ బొంద శక్యముగాని యట్టి పూర్వోక్త లక్షణములుగల కాలనేత్రుని మరుడు సమీపమునఁ జూచి భీతిచే పట్టుబడి జాటిపోయిన శరబాణములను నైతము తెలియఁడాయెను.

వ్యా. స్వరేతి.—స్వరః కామస్తథాభూతం పూర్వోక్తరూపం, మనసాఽవ్యభృష్యమయ్యగ్నేత్రం విషమాక్షమదూరాత్, పశ్యన్ సాధ్యసేన సన్నహస్తో విక్లభ ఫాణిస్సన్ స్వహస్తాత్ స్త్రస్తం శరం చాపమపి చాపం చ నాలక్షయత్ న వివేద భీతోమహ్యాతీతి భావః.

నిర్వాణాభూయిష్టరుథాస్య వీర్యం సంధుక్షయస్తీవ వపుర్ధుజేన,
అనుప్రయాతా వనదేవతాభ్యామదృశ్యత స్థావరరాజకన్యా. 52

టీ. అథ = పిమ్మట, నిర్వాణ భూయిష్ఠం = నవ్వప్రాయమైన, అస్య = మారుని యొక్క, వీర్యం = బలమును, వపుర్ధుజేన = సౌందర్యముచే, సంధుక్షయస్తీవ = వృద్ధిఁ బఱచుచున్నదివలెను, వనదేవతాభ్యాం - వనదేవతలతో, (నఖురాండ్రగువారు), అను

ప్రయాతా = అనుసరించి రాబడిన, స్థావర రాజకన్యా = పార్వతీదేవి, అదృశ్యత = చూడబడెను.

తా. పోయినట్లే అయిన మరునిబలమును తనసొందర్యగుణముచే అభివృద్ధిఁజేయుచున్నదో యన వనదేవతలగు చెలికత్తెలతో పార్వతీదేవి పొడసూపెను.

వ్యా. నిర్వాణేతి.—అథ నిర్వాణేన నాశేన భూయిష్ఠం నిర్వాణభూయిష్ఠం నష్టప్రాయమిత్యర్థః. అస్య స్వరశ్య పీఠ్యం బలం వపుర్దణేన సౌందర్యేణ, సుధుక్షయ స్తేవ పునరుజ్జీవయ స్తేవ స్థితా, వనదేవతాభ్యాం సఖీభూతాభ్యామనుప్రయాతానుగతా, స్థావరరాజకన్యా పార్వత్యదృశ్యత దృష్టా.

అశోకనిర్భర్నితపద్మరాగ మాకృష్ట హేమద్యుతికర్ణి కారమ్,

ముక్తాకలాపీకృతసింధువారం వసంత పుష్పాభరణం వహన్తి. 53

టీ. అశోకనిర్భర్నితపద్మరాగం - అశోక = అశోకపుష్పముచే, నిర్భర్నిత = తిరిస్కరించబడిన, పద్మరాగం = పద్మరాగమణులుగలదియు, అకృష్ట హేమద్యుతి కర్ణి కారం - అకృష్ట = అకర్ణించబడిన, హేమద్యుతి = బంగారుకాంతిగల, కర్ణి కారం = కొండ గోడగుపుష్పములుగలయట్టియు, ముక్తాకలాపీకృత సింధువారం - ముక్తాకలాపీకృత = ముత్తెలుగఁగఁజేయఁబడిన, సింధువారం = వాచిలిపూవులుగలయట్టియు (అయిన), వసంతపుష్పాభరణం = వసంతముతువునందలి పువ్వునగలను. వహన్తి = తాల్చిన, (పార్వతీదేవి యగవడె నని సంబంధము.)

తా. కెంపులు, బంగారు, ముత్తైముల నగలధరించుట కావసంత ఋతువునందలి యశోక కర్ణికార సింధువారపుష్పములే ధరించి పార్వతీదేవి యీశ్వరాంతికమునకు వచ్చుచు మారుని కగపడెను.

అవ. తామేవాహ చతుర్భుజః—

వ్యా. అశోకేతి.—అశోకపుష్పేణ నిర్భర్నితా పీఠస్మృతాః. పద్మరాగాయేన తత్తథోక్తం, అకృష్టహేమద్యుతీన్యాహృతస్వర్ణాభరణవర్ణాని, కర్ణికారాణి యస్మిన్ స్తత్తథోక్తం, ముక్తాకలాపీకృతాని సింధువారాణి నిర్బంధీకుసుమాని యస్మిన్ స్తో. ని. 'సింధునాశేంద్రసురసా నిర్బంధీద్వా'ణికేత్యపి' ఇత్యుచరః. వసంతపుష్పజ్యేవాభరణం వహన్తి.

అవర్జితా కింబిదివ స్తనాభ్యాం వాసో వసానా తరుణార్కరాగమ్,

పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రాసంచారిణీ పల్లవిని లతేవ.

టీ. స్తనాభ్యాం=స్తనములచే, కించిదాపద్ధితేవ = కొంచెము వంగినదివలెనున్నదై, తరుణార్కరాగం = బాలసూర్యుఁవలె నెఱ్ఱిగానున్న, వాసో = వస్త్రమును, వసానా = ధరించినదై, పర్యాప్త పుష్పప్రబకావనమ్రా = పూర్ణమైన పూలగుత్తులచేవంగినదై, పల్ల విసీచిగుట్టగల, సంచారిణీ=నడచుచున్న, లలేవ=తీగవలె, (ఉన్న పార్వతీదేవి యగ వడే నని సుబంధము)

తా. నిండు పూవుగుత్తులచే వంగి చివుట్లగల నడకగల తీగ వలెనే పాలిండ్లచే కొంచెము వంగినదివలె నున్నట్టియు, బాలసూర్య రక్షితులబోలు చీరను ధరించినట్టిదియునగు పార్వతీదేవి పొడసూ వెను.

వా. ఆపద్ధితేతి.—స్తనాభ్యాం కిచ్చిదాపద్ధితా ఈషదానమితేవ, తరుణార్కస్య రాగ ఇవ రాగో యస్య తత్ బాలార్కారణమిత్యర్థః, ఉపమానపూర్వపదో బహు వ్రీహిః. ఉత్తగపదలోపశ్చ. వాసో వసానాఽచచ్ఛదయన్తి అత ఏవ, పర్యాప్తపుష్ప ప్రబకావనమ్రా, పల్లవిసీ కిలయవతీ, సంచారిణీ లలేవ స్థితేతి శేషః.

ప్రస్తాం నితమ్బాగవలమ్బుమానా పునఃపునః కేసరదామకాఞ్ఞీమ్.

న్యాసీకృతాం స్థానవిదా స్తరేణ మార్వీయాం ద్వితీయామివ కార్త్యకస్య.

టీ. స్థానవిదా=దాచేఫలము నెఱిగిన, స్తరేణ=మరునిచే, న్యాసీకృతాం=దాచఁ బడిన, కార్త్యకస్య=బాణముయొక్క, ద్వితీయాం మార్వీయీష = రెండవవారియో యనున ట్లున్నట్టియు, నితంబాత్ = పిఱుదునుండి, ప్రస్తాం=బాటిన, కేసరదామకాంచీం = పొగడపూదండయచు మొలనూలును, పునః పునః=మాటికి, అవలంబమానాం = చేతితో నాపుడున్నదియునగు, (పార్వతీదేవి మరుని కగపడెను.)

తా. ఈజన్తములో నీశ్వరునికి నోడిపోయినను ముందు శివు నిపైఁ బగదీర్చుకొనుట కీస్థలమున బాణపు టల్లెత్తాడు దాచుకొనిన బాగుండునని యెంచి జాగ్రత్తయగుచోటు నెఱిగిన మారునిచే దాచు కొనఁబడిన మారునిబాణమునకుఁ గట్టు రెండవయల్లెత్తాడా యనున ట్లున్న పార్వతీదేవి కటిస్థలాభరణమైన పొగడపూదండ మాటి మాటికి బాటుచుండఁగా ధరించుచు పార్వతీదేవి మరుని కగపడెను.

వా. ప్రస్తామితి.—స్థానవిదాః క్షేపయోగ్యస్థానవిదా స్తరేణ న్యాసీకృతాం నిక్షేపీకృతామ్, కర్తృణా ప్రధవతీతి కార్త్యకం ధనుః. 'కర్తృణ ఉకర్షా' ఇత్యుకర్షా ప్రత్యయః. తస్య ద్వితీయాం మార్వీయీష స్థితామ్, అత్ర హి స్యస్తా మార్వీయీత్త రత్ర మరవైరనిర్భాతనాయోపయుజ్యత ఇతి భావః. నితమ్బాత్, ప్రస్తాం చలితాం

కేశరదామ వకులమాలా నైవ కాశ్చీ తాం, పునః పునరవలమ్బమానా హస్తేన
ఛారుయన్తి.

సుగంధినిశ్వాసవివృద్ధతృప్త్యం బిహ్వాధరాసన్నచరం ద్విరేఫమ్,

ప్రతిక్షణం సంభ్రమలోలదృష్టి ర్లీలారపిదేన నివారయన్తి. 56

టీ. సుగంధి నిశ్వాస వివృద్ధతృప్త్యం = చువాసనగల నిట్టూర్పులచే నభివృద్ధి నొందిన
కోరికగలదియై, బిహ్వాధరాసన్నచరం = దొండపండువంటి పెదవిదగ్గరనేతిరుగులాడు,
ద్విరేఫం = తుమ్మెదను, ప్రతిక్షణం = మాటిమాటికి, సంభ్రమ లోల దృష్టి = తొందరపాటుచే
చలించు చూపుగలదై, లీలారపిదేన = విలాసార్థముగా ధరించుచుండుచే, నివార
యన్తి = అడ్డుచున్న, (పార్వతీదేవి యగపడెనుట.)

తా. పద్మినీజాతిస్త్రీగావున పద్మములవంటి నిట్టూర్పు వాసనగల
దియు దొండపండువంటి పెదవిగలదియునగు పార్వతీదేవియొద్ద కాస
క్రితో తుమ్మెదరాగా విలాసమునకు ధరించుపద్మముచే వారించు పార్వ
తీదేవి యగపడెను.

వ్యా. యగస్థితి. — సుగంధినిశ్వాసవివృద్ధతృప్త్యం, బిహ్వాధర్యాధరో బిహ్వా
ధరః. 'పృతే మధ్యమపదలోపః స్వాత్' ఇతి వాచుకః. తస్మాదన్నచరం సన్నికృష్టచరం
ద్విరేఫం భృక్తం, ప్రతిక్షణం, సంభ్రమేణ లోలదృష్టిశ్చంచలాక్షీ సతీ లీలారపిదేన
నివారయన్తి.

తాం వీక్ష్య సర్వావయవానవద్యాం రతేరపి ప్రీతపదమాదధానామ్

జితేంద్రియే శూలిని పుష్పచాపఃస్వకార్యసిద్ధిం పునరాశశంసే. 57

టీ. సర్వావయవానవద్యాం = సర్వ = సమస్తమగు, అవయవ = అంగములయందు,
అనవద్యాం = నిర్దుష్టరాలైనదియు, రతేరపి = రతీదేవికిని ప్రీతపదం = లజ్జాకారణమును,
అదధానాం = కూర్చునట్టి, తాం = ఆ పార్వతీదేవిని, వీక్ష్య = చూచి, పుష్పచాపః =
మరుఁడు, జితేంద్రియే = జయింపఁబడినయింద్రియములుగల, శూలిని = శివునియందు,
పునః = తిరిగి, స్వ కార్య సిద్ధిం = తనకార్యము కొనసాగుటను, ఆశశంసే = కోరెను.

తా. అన్నియవయవములయందు నిర్దుష్టరాలైన చక్కదనమ్మున
రతీదేవిని మించిన పార్వతీదేవిని జూచి మారుఁడు తిరిగి యీశ్వరుని
జయించువిషయములో కార్యసిద్ధిని కోరెను.

వ్యా. తామితి. — సర్వావయవేష్వనవద్యామగర్హ్యామ్ 'అవద్యవ్యా' ఇతి
నిపాతః. రతేః కామకలత్రస్యాపి ప్రీతపదం లజ్జానిమిత్తమాదధానామ్ - సూక్ష్మతామా

వహ స్తీమిత్యర్థః. తాం పార్వతీం, వీక్ష్య' పుష్పచావః, కామో జితేంద్రియే దుర్జయేఽ
పీత్యర్థః. కూలిని శివే వివయే స్వకార్యసిద్ధిం, పునరాశశంసే చకమే. పూర్వం 'సాధ్వస
సన్నహస్తః' ఇత్యదిహ కార్యసిద్ధిరక్షాత్కాత్వాభిధానానిహ పునరిత్యుక్తమ్.

భవిష్యతః పశ్యురుమా చ శంభోః

సమాససాద ప్రతిహరభూమిమ్,

యోగాత్ సచాస్తః పరమాత్మ సంజ్ఞం

దృష్ట్వా పరం జ్యోతిరుపారరామ.

58

టీ. ఉమాచ = పార్వతీదేవియు, భవిష్యతః పశ్యుః = కాలగలపెనిమిటియగు,
శంభోః=శివునియొక్క, ప్రతిహరభూమి = ద్వారదేశమును, సమాససాద=పొందెను.
స చ=ఆశివుఁడును, అస్తః=లోపల, పరమాత్మ సంజ్ఞం = పరమాత్మయనుపేరుగల, పరం=
ముఖ్యమగు, జ్యోతిః=లేజన్మును, దృష్ట్వా = సాక్షాత్కారముజేసికొని, యోగాత్ =
యోగమునుండి, ఉపారరామ = ఉపరమించెను (మానెను.)

తా. పార్వతీదేవి కాబోవు పెనిమిటియొద్దకు వచ్చెను. శివుఁడం
తలో పరమాత్మ యనుపేరిటి ముఖ్య లేజమును సాక్షాత్కారముజేసి
కొని యోగమును విరమించెను.

వ్యా భవిష్యతఇతి.—ఉమా చ భవిష్యతః పశ్యుః శంభోః ప్రతిహరభూమిం
ద్వారదేశం సమాససాద. ని. 'స్త్రీ ద్వాద్వారం ప్రతీహరః' ఇత్యమరః, స శంభు
శ్చాస్తః, పరమాత్మేతి సంజ్ఞా యస్య తత్ పరం ముఖ్యమ్. ని. 'పరం దూరాన్యముఖ్యేషు'
ఇతియాదవః. జ్యోతిర్దృష్ట్వా సాక్షాత్కృత్య యోగాధ్యానాత్. ని. 'యోగః సన్నహ
నోపాయధ్యాన సద్గతియుక్తిషు' ఇత్యమరః. ఉపారరామోపారతః. 'వ్యాజ్ఞో హిభ్యో
రమః' ఇతి పరస్తేపదమ్.

తతః భుజ్గాధిపతేః షణ్మైత్రధః కథంచిద్ధృతభూమిభాగః,

శనైః కృతప్రాణనిముక్తిరీశః పర్యజ్ఞబుధం నిబిడం బిభేద. 59

టీ. తతః=తరువాత, భుజంగాధిపతేః=శేషునియొక్క, షణ్మైత్రః = షడగల కోసల
చేత, అధః=భూమిక్రింద, కథంచిత = కష్టముగా, ధృతభూమిభాగః = ధరింభబడిన
భూభాగముగలవాడై, శనైః = మెల్లగా, కృతప్రాణనిముక్తిః = ఊపిరివిడుచుటగల
వాడై, ఈశః = శివుఁడు, నిబిడం = దట్టమగు, పర్యంకబంధం = నీరాసనమును,
బిభేద = నడలించెను.

తా. ఈశ్వరుఁడు వాయువులబంధించి. యోగమున నుండఁగా
తేలికగా మోయుచున్న భూభాగముగల శేషుఁడు కష్టముమీఁద

మోయునట్లుగా నుచ్చాస్వనిశ్వాసములుగలిగి వీరాసనమును విడిచెను.

వ్యా. తత ఇతి.—తతో భుజ్జాధిపతేః శేషస్య, ఫణాన్తైర్యో భూమేరధః, కథంచితమిత్తేన పృతో భూమిభాగః స్వోపవేశనభూభాగో యస్య సఃభోక్తః. వాయుధారణాహితలాఘవసేవృత్త్యా భగవతో గురుత్వాదితి భావః. శనైః కృతా ప్రాణానాం ప్రాజ్ఞీరుద్ధానాం విముక్తిః పునఃసంచారో యేన స కృతప్రాణనిముక్తిరీశో, నిబిడం దృఢం షర్మకృబన్ధం వీరాసనం బిభేష శిథిలీచకార.

తస్మై శశంస ప్రణిపత్య నస్తీ శుక్రాక్షయా శైలసుతాముపేతామ్,
ప్రవేశయామాస చభర్తురేనాంభూత్వేపమాత్రానుమతప్రవేశామ్.

టీ. నంది=నందిశ్వరుడు, తస్మై=ఆ శివునికొఱకు, ప్రణిపత్య = నమస్కరించి, శుక్రాక్షయా = నేవానిమిత్తముచే, ఉపేతాం=వచ్చిన, శైలసుతాం = పార్వతీదేవిని, శశంస=చెప్పెను. భర్తుః = విలికయుక్కు, భూత్వేపమాత్ర = భూసంజ్ఞచేతనే, అనుమతప్రవేశాం = అంగీకరింపబడిన ప్రవేశముగల, వినాం = ఈపార్వతీదేవిని, ప్రవేశయామాస చ=ప్రవేశపెట్టెను.

తా. నంది శివునికి నమస్కరించి నేవాకారణముచే పార్వతీదేవి వచ్చినసంగతిని చెప్పెను. ఈశ్వరుడు కనుబొమ్మతోఁ జేసిన సంజ్ఞచే అంగీకారముఁ దెలిసికొని పార్వతీదేవిని లోపలకుఁ బ్రవేశపెట్టెను.

వ్యా. తస్మాదితి.—అథ నస్తీ తస్మై భగవతే క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ. ప్రణిపత్య నమస్కృత్య, శుక్రాక్షయా నేవయా నిమిత్తేనోపేతామ్. నేవార్థమాగతా మిత్యర్థః శైలసుతాం, శశంస నివేదయామాస, భర్తుః స్వామినో, భూత్వేపమాత్రేణ భూసంజ్ఞయైవానుమతప్రవేశామన్గీకృతప్రవేశామేవాం శైలసుతాం, ప్రవేశయామాస చ.

తస్మాత్సఖీభ్యాం ప్రణిపాతపూర్వం స్వహస్తలూనశ్చిశిరాత్యయస్య,
వ్యక్తిర్మత త్ర్యమ్బకపాదమూలే పుష్పేచ్ఛయః పల్లవభజ్గభిన్నః. 61

టీ. తస్మాత్=ఆ పార్వతీదేవియుక్కు, సఖీభ్యాం=చెలికత్తెలచేత, స్వహస్తలూనః= తమచేతులతో కోయబడిన, పల్లవ భంగభిన్నః = చిగుళ్లుతునియలతో కలిసియున్న జ్ఞియు, శిశిరాత్యయస్య=వసంతర్తు సంబంధమగు, పుష్పేచ్ఛయః=పువ్వులగుంపు క్రయం బకపాదమూలే=వేవపాదసన్నిధానమున, ప్రణిపాతపూర్వం = నమస్కారపూర్వముగా, వ్యక్తిర్మత=చర్చించెను.

తా. పార్వతీదేవిచెలికత్తియలు పార్వతీదేవి తనహస్తములతో స్వయముగా కోసినట్టియు చిగుళ్లతో మిశ్రమైయున్నట్టియు వసంతర్తు పుష్పముల నీశ్వరుని పాదములకడఁ జల్లిరి.

వ్యా. తస్యా ఇతి.—తస్యాః పార్వత్యాః, సఖిభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం, స్వహస్తేన లూన ఉపచితః. పల్లవభక్తభిన్నః కిసలయశకలమిత్రః, శిశిరాత్యయస్య వసంతస్య సుబంధీ పుష్పాచ్చయః పుష్పప్రకరః. 'హస్తాదానే చేరస్తేయే' ఇతి ఖడ్గోదయత్వాత్ కపీనామయం ప్రామాదికః ప్రయోగ ఇతి వల్లభిః. త్రయ్యుకపాదమూలే ప్రణిపాత పూర్వం నమస్కారపూర్వకం వ్యక్తిర్యత విక్షిప్తః.

ఉమాఽపి నీలాలకమధ్యశోభి విప్రసయస్తీ నవకర్ణికారమ్,

చకార కర్ణచ్యుతపల్లవేన మూర్ధ్నా ప్రణామం వృషభధ్వజాయ. 62

టీ. ఉమాపి=పార్వతీదేవియు, నీలాలక మధ్యశోభి = నల్లనిముంగురుల నడుమ నొప్పుచున్న, నవకర్ణికారం = నూతనమగు కొండగోగుపువ్వును, విప్రసయస్తీ=జార్చుచున్నదై, కర్ణచ్యుత పల్లవేన=చెవినుండిజారుచున్నచిగురుగల, మూర్ధ్నా = శిరస్సుచే, వృషభధ్వజాయ=శివునికి, ప్రణామం=నమస్కారమును, చకార=చేసెను.

తా. పార్వతీదేవి తనముంగురులయం దుంచఁబడిన క్రొత్తకొండ గోగుపువ్వు జారునట్లును, చెవిసందున నుంచుకొనిన చిగురుక్రిందపడు నట్లును వంగి శివునికి నమస్కరించెను.

వ్యా. ఉమేతి.—ఉమాఽపి, నీలాలకానాం మధ్యే శోభత ఇతి కథోక్తమ్. అలకన్యస్తమిత్యర్థః. నవకర్ణికారం విప్రసయస్తీ, కర్ణాచ్చ్యుతః పల్లవో యస్య తేన మూర్ధ్నా వృషభధ్వజాయ ప్రణామం చకార* క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వమ్.

అనన్యభాజం సతిమాఘ్నహీతి సా తథ్యమేవాభిహితా భవేన,

న హీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచిత్పుష్పన్తి లోకే వివరీతమర్థమ్. 63

టీ. సా=అమ్రైక్కినపార్వతీదేవి, భవేన=హరునిచే, అనన్యభాజం = ఇతరస్త్రీని కూడనట్టి, సతిం=వెగిమిటిని, ఆఘ్నహి=భాంజదవుగాక, ఇతి=అని, తథ్యమేవ = నిజమే అభిహితా=చెప్పఁబడెను. తథా హి=అదియుక్తమే, ఈశ్వర వ్యాహృతయః=మహాపురుషులమాటలు, కదాచిదపి = ఎప్పుడును, లోకే=లోకమునందు, వివరీతం అర్థం = కాని యర్థమును, న పుష్టంతి=బోధించవు.

తా. పార్వతీదేవి మొక్కగా పరమేశ్వరుఁడు వేటొకకాంతను పెండ్లాడని (అనఁగా సవతిబోరులేని యనుట) ప్రియుని పొందుమని

దీవించెను. న్యాయమే; మహాత్ముల మాటలు కానిసంగతులను చెప్పవు.

వ్యా. అనన్యేతి.—సా కృతప్రణామా దేవీ, భవేన హరేణ, అన్యం న భజ తీతి తమనన్యభాజమ్ భజో జ్యోతి ఇతి జ్యోప్రత్యయః. సర్వసామ్నా వృత్తిమాత్రే పూర్వపదస్య పుంసద్భావః. పతిమాప్నుహీతి, తక్షం సత్యమేవాభిహితోక్తా - ఉత్తరత్ర తత్రైవ సంభవాదితి భావః. అభివధాతేర్బృహద్రాశ్చ దుహాదిత్వాదప్రధానే కర్తృణి క్తః. తథా హి, ఈశ్వరవ్యాహృతయో మహాపురుషోక్తయః, కదాదిదశి, లోకే భువనే. ని. 'లోకస్తు భువనే జనే' ఇత్యమరః. విపరీతం వినంవాదినమర్థమభిధేయం, న పుష్టన్తి న బోధయన్తికృత్యః.

కామస్తు బాణావసరం ప్రతీక్ష్య పతన్తవద్వహ్నిముఖం వివిక్షుః,
ఉమాసమక్షం హరబద్ధలక్ష్మ్య శృగాసనజ్యోం ముహూరామమర్శ.

టీ. కామస్తు=మారుడును, బాణావసరం=బాణమును వేయుటను సమయమును, ప్రతీక్ష్య=చూచి, (పార్వతీదేవి దగ్గరనున్నదిగాన యిదే సమయ మనియోజించి) పతన్త వత్=మిడతవలెనే, పహ్నిముఖం = అగ్నినోటిని, (నోటియం దనుట) వివిక్షుః=ప్రవేశించు నిచ్చగలవాడై, ఉమాసమక్షం=పార్వతీదేవిదగ్గర, హరబద్ధలక్ష్మ్యః = శివునిమీద పెట్టుబడిన గుటీగలవాడై, శరాసనజ్యోం=వింటి నారిని, ముహూః = మాటిమాటికి, ఆమమర్శ = స్పృశించెను.

తా. పార్వతీదేవి శివునివద్దనుండుటయే తనబాణప్రయోగము నకుఁ దగినసమయమని దలంచి అగ్నిలో నులుకు మిడతవలె హరుని మీఁద గుటీవెట్టినబాణముఁగలవాడై నారిని పలుమాలుస్పృశించెను.

వ్యా. కామ ఇతి.—కామస్తు, బాణావసరం ప్రతీక్ష్యమాసన్నిధానాదయ మేవ బాణప్రయోగసమయ ఇతి జ్ఞాత్వా, పతన్తేన తుల్యం పతన్తవచ్చలభవత్. ని. 'సమా పతన్తశరభా' ఇత్యమరః. 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతి' ఇతి వతిప్రత్యయః. పహ్నిముఖం, వివిక్షుః ప్రవేష్టుమిచ్ఛుః విశలేః సన్నన్తామప్రత్యయః. ఉమాయాః సమక్షమక్ష్యః సమీపముమాసమక్షమ్. 'అవ్యయాభావే శరత్పృథ్విభ్యః' ఇతి సమా సాన్తోఽచ్చుకృత్యయః. హరే బద్ధలక్ష్మ్యః సకౌ, శరాసనస్య జ్యోం మార్ద్ధ్వం, ముహూ రామమర్శ పరామృష్టవాక్.

అథోపనిన్యే గిరికాయ గౌరీ తపస్వినే తామ్రరుచా కరేణ,
నిశోషితాం భానుమతో మయూతైర్నన్దాకినీ పుష్కరబీజమాలామ్.

టీ. అథ=పిమ్మట, గౌరీ=పార్వతీదేవి, తపస్వినే = తపశ్శాలియగు, గిరికాయ = శివునికొఱకు, తామ్రరుచా = ఎఱ్ఱనికాంతిగల, కరేణ = మాస్తముచేత, భానుమతః = సూర్యునియొక్క, మయూఖైః=కిరణములచే, విశోషితాం = ఎండింపఁబడిన, మందాకినీ పుష్కర బీజమాలాం-మందాకినీ = గంగయొక్క, పుష్కర = పద్మములయొక్క, బీజ = గింజలయొక్క, మాలాం=మాలికను, ఉపనిస్యే=సమర్పించెను.

తా. పిమ్మట పార్వతీదేవి సూర్యకిరణములచే నెండింపఁబడిన తామరపూసల తావళమును తనచేతితో శివుని కిచ్చెను.

వ్యా. అథేతి.—అథ గౌరీ తపాఽస్యాస్తీతి తపస్వీ 'అన్ మాయా మేధా స్రజో వినిః' ఇతి వినిశ్చత్యయః. తస్మై తపస్వినే గిరికాయ, తామ్రరుచా రక్తవర్ణేన కరేణ భానుమతోఽంశుమతో మయూఖైర్విశోషితాం మద్దాకిన్యాః పుష్కరాణి వద్దాని తేహం బీజాని తేహం మాలాం జపమాలికామపనిస్యే సమర్పితవతి.

ప్రతిగ్రహీతుంప్రణయి ప్రియత్వాత్

త్రిలోచనస్తాముపచక్రమే చ,

సంమోహనం నామ చ పుష్పధన్వా

ధనుష్యమౌఘం సమధత్త బాణమ్

66

టీ. త్రిలోచనశ్చ=శివుఁడును, ప్రణయిప్రియత్వాత్ = యాచకుల కిష్టఁడగుట వలన, తాం=ఆతావళమును, ప్రతిగ్రహీతుం=కైకొనుటకు, ఉపచక్రమే=అంగీకరించెను. పుష్పధన్వా చ=మరుఁడును, సంమోహనం నామ=సమోహనమును ప్రసిద్ధిగల, ఆమౌఘం=వర్షధముగాని, బాణం=అఘ్నును, ధనుషి=వింటియందు, సమధత్త=కూర్చెను.

తా. ఆశ్రితపక్షపాతియగు నీశ్వరుఁ డాతావళమును కైకొనుట కంగీకరించెను. మారుఁడు సార్థకమగు సమోహనాస్త్రమును వింట సంధించెను.

వ్యా. ప్రతిగ్రహీతుమితి.—త్రిలోచనశ్చ ప్రణయిప్రియత్వాద్ధిప్రియత్వాత్ తామశ్చమాలాం ప్రతిగ్రహీతుం స్వీకర్తముపచక్రమే. పుష్పం ధనుర్భస్మ స పుష్పధన్వా కానుశ్చ 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇత్యనజాదేశః. సమోహ్యాతేనేనేతి సమోహనం నామ నామేతి ప్రసిద్ధౌ. ఆమౌఘం బాణం సాయకం ధనుషి సమధత్త సంహితవాక్.

హరస్తు కించిత్పరిలు ప్తధైర్యశ్చన్ద్రోదయారమృణ్మివామ్బరాళిః,
ఉమాముఖే బిమ్బఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాస విలోచనాని.

కు-టీక—9

టీ. హరస్తు = హరుఁడును, చంద్రోదయారంభే = చంద్రుఁడుదయించువేళను, అంబురాశిరవ = సముద్రుఁడువలె, కింఛిత్ = కొంచెము, షణ్మలప్త ధైర్యః = తగ్గిన ధీరతా గుణముగలవాఁడై, వింబభలాధరోష్ఠే = దొండమండువంటి క్రిందివెదవిగల, ఉమా ముఖే = పార్వతీదేవిమోమునందు, విలోచనాని = నేత్రములను, వ్యాపారమాయాన = (ప్రేమతో) ప్రసరింపఁజేసెను.

తా. శివుఁడు కొంచెము ధైర్యముతగ్గినవాఁడై మూఁడుకండ్లతో నెఱ్ఱనివెదవిగల పార్వతీదేవిమోము నభిలాషతోఁ జూచెను.

వ్యా. హరశతి.—హరస్తు హరోఽపి చంద్రోదయారంభేష్ఠమంబురాశిరవ కిష్కీ దీపతో షణ్మలప్తధైర్యః. న తు ప్రాకృతజనపదత్కస్తలప్త ధైర్య ఇతి భావః. విష్ణుఫల తుల్యైఽధరోష్ఠో యస్య తస్మిన్నుమాముఖే విలోచనాని వ్యాపారమాయాన త్రిభిరసి లాచనైః సాభిలాషమద్రాక్షీవిత్కర్థః. ఏతేన భగవతో రతిభావోదయఁజుక్తః.

వివృణ్వతీ శైలసుతాఽపి భావ మదైస్సుస్ఫురద్బాలకదమ్బకలైః,

సాచీకృతా చారుతరేణ తస్థా ముఖేన పర్యస్తవిలోచనేన. 68

టీ. శైలసుతాః = పార్వతీదేవియు, స్ఫురద్బాల కదంబకలైః = వికసించిన నూతనకడిమితో సమానములగు (పులకరింపఁబడిన), అంగైః = అవయవములతో, భావః = రత్యాభ్యుమగు శృంగారభావమును, వివృణ్వతీ = తెలియఁజేయుచు, చారుతరేణ = మిక్కిలి సుందరముగ, పర్యస్తవిలోచనేన = సిగ్గుచే బెదరినకనులుగల, ముఖేన = మోముతో, సాచీ కృతా = ఆడుగాఁజేయఁబడినదై, తస్థా = ఉండెను.

పార్వతీదేవియు పులకరించిన సర్వావయవములుగలదియై ప్రకటనఁజేయఁబడిన శృంగారభావముగలదియై సిగ్గుచే చలించిన నేత్రములు గలదై మోమునడ్డుగాఁ ద్రిప్పుకొని యుండెను.

వ్యా. వివృణ్వతీ.—శైలసుతాఽపి, స్ఫురద్బాలకదమ్బకలైః పిష్టికవతోఽగ్రమల సీపనదృశైః పులకైరేత్యర్థః. 'ఈషదనమాప్తా' ఇత్యాదినా కల్పవృక్ష్యయః. అక్షై ర్భావం రత్యాభ్యం వివృణ్వతీ ప్రకాశయన్తీ చారుతరేణ పర్యస్తవిలోచనేన ప్రిదా విభ్రాన్తకేత్రేణ ముఖేనాసాది సాది సంపద్యమానా సాచీకృతా తిర్యక్కృతా. వి. 'తిర్యగ్ధే సాచి తిరః' ఇత్యమరుః. తస్థా ప్రియా ముఖం సాచీకృత్య స్థితేత్యర్థః. న కేవలం హరస్త్రియ దేవ్యా ఆప్యదితో రతిభావ ఇతి భావః.

అభేద్రియతో భవయుగ్మనేత్రః పునర్వశిత్యాద్బలవన్నిగృహ్య,
సాతుం స్వచేతో వికృతేర్దిదృక్షుర్దిశాముపాస్తేషు సుస్థ దృష్టిమ్.

టీ. అశ్విత్తుట, అయుగ్మనేత్రః = విషమాక్షుఁ డగుమాదుఁడు, వశిత్వాత్ = జితేంద్రియుఁ డగుటవలన, ఇంద్రియక్షోభం = ఇంద్రియములవికారమును, పునః = మఱియు, బలవత్ = బలముగా, నిగృహ్య = నివారించి, స్వచేతో వికృతేః=తనచిత్త వికారమునకు, హేతుం = కారణమును, దిదృక్షుః=చూడఁదలఁచుకొన్నవాడై, దికాం = దిక్కులయొక్క, ఉపాం లేషు = ప్రాంతములయందు, దృష్టిం = చూపును, ససర్జ = ప్రసరించెను.

తా. విష్ణుట జితేంద్రియుఁడు గావున హరుఁడు తనయింద్రియముల వికారమునాపి తన మనశ్శాంచల్యమునకుఁ గారణము నటయు వాడై దిక్కులకుఁ దనచూపు నిగిడ్చెను.

వ్యా. అథేతి:-ఆథ అయుగ్మాని నేత్రాణి యస్యసోఽయుగ్మనేత్రస్త్రినేత్రో వశిత్వా జితేంద్రియత్వాద్వింద్రియక్షోభం పూర్వోక్తమింద్రియవికారం పునర్బలవద్బంధం నిగృహ్య నివార్య స్వచేతో వికృతేః స్వచిత్తవికారస్య హేతుం కారణం దిదృక్షుర్దృష్టుమిచ్ఛ ద్దికాముపా లేషు దృష్టిం ససర్జ ప్రసారయామాస.

స దక్షిణాపాఞ్చనివిప్తముష్టిం నతాంసమాకుశ్చితసవ్యపాదమ్,
దదర్శచక్రీకృతచారుచాపం ప్రహర్తమభ్యుద్యతమాత్మయోనిమ్.

టీ. సః=శివుఁడు, దక్షిణాపాంగనివిప్తముష్టిం - దక్షిణాపాంగం = ఖడిగ్రేగంటి సన్నిధిని, నివిప్తః=ఉన్నట్టి, మష్టిం=పిడికిలిగలయట్టియు, నతాంసం = వంచబడిన భుజములుగలయట్టియు, అకుంచికసవ్యపాదం = వంచబడిన యెడమకాలుగలయట్టియు, చక్రీకృతచారుచాపం = చక్రీకృత = మండలాకారముగాఁజేయబడిన, చారు=సుందరమగు, చాపం=భనుస్సుగలయట్టియు, ప్రహర్తం=వియటకు, అభ్యుద్యతం = ఉద్యుక్తుఁ డగు, ఆత్మయోనిం=మారుని, దదర్శ=చూచెను.

తా. ఇ ట్టిశ్వరుఁడుచూచి కుడిక్రేగంటివఱకు ఆకర్షించినబాణము పిడికిటియందుగల్గి కొంచెమువంగిన యెడమకాలును భుజములునుగల్గి మండలాకారముగానున్న వింటిని ధరించి యేయుట కుద్యుక్తుఁ డగు మారునిఁ జూ నెను.

వ్యా. స ఇతి.—భగవాన్దక్షిణాపాక్షే నివిప్తా స్థితా మష్టిర్భుజతం, నతాంస మాకుశ్చితః సవ్యపాదో యస్య త్వా ఆలీఘాఖిస్థానకే స్థితమిత్యర్థః. చక్రీకృతచారు చాపం మణ్డలీకృతసౌమ్యకోదణ్డం ప్రహర్తమభ్యుద్యతమాత్మయోనిం మనోభవం,దదర్శ. ఆలీఘాక్షణమాహ యాదవః. 'స్థానాని భన్విసాం పశ్య తత్ర వైకాశిమస్త్రీయామ్

వికస్త్యస్తరగౌ పాదౌ మజ్జలు తోరణాకృతి, సమానౌ స్వాత్మనుపదమాలీధం పద
మగ్రతః, దక్షిణం వామమాకుళాభ్య ప్రత్యాలీధం విపర్యయః' ఇతి.

తపఃపరామర్శవివృద్ధమన్యోర్యాభిజ్ఞదుష్పేక్ష్యముఖస్య తస్య,
స్ఫురన్నుదర్శిస్సహసా తృతీయాదక్ష్యః కృతానుః కిల నిష్పపాత 71

టీ. తపఃపరామర్శవివృద్ధమన్యోః - తపఃపరామర్శ = తపస్సపర్శచేతః, వివృద్ధ
మన్యోః = వెటిగినకోపముగలవాఁడును, ప్రాభంగదుష్పేక్ష్యముఖస్య - ప్రాభంగ = బొమ
ముడిచే, దుష్పేక్ష్య = చూడకకృముగాని, ముఖస్య = మోముగలవాఁడునగు, తస్య =
ఆశివునియొక్క, తృతీయాత్ అక్ష్యః = మూడవకంటినుండి, స్ఫురన్ = ప్రకాశించు
చున్న, ఉదర్శిః = దైలునెడలినజ్వాలుగల, కృతానుః = అగ్ని, సహసా = వేగముగా,
నిష్పపాత = వెడలెను.

తా. తపస్సుచే వెటిగిన కోపముగలయట్టియు, బొమముడిచేఁ
జూడ నలవికాని మోముగలయట్టి శివుని మూడవకంటినుండి జ్వాలులు
గల నిష్పలేఁను.

వ్యా. తపఃఇతి.—తపః పరామర్శేన తపస ఆస్కన్ననేన వివృద్ధమన్యోః ప్రవృద్ధ
కోపస్య, ప్రాభిజ్ఞేన దుష్పేక్ష్యం దుర్దర్శం ముఖం యస్య తస్య హరస్య, తృతీయా
దక్ష్యః. స్ఫురన్నుద్భిష్టమాన ఉదర్శిరుద్భూతజ్వాలుః కృతానురగ్నిః సహసాఽతర్కితమేవ.
ని. 'అతర్కితే తు సహసా' ఇత్యమరః. నిష్పపాత కిల నిష్పక్రామ ఖలు.

క్రోధం ప్రభో సంహర సంహరేతి యావద్గిరః ఘోమరుతాం చరంతి,
తావత్స వహ్నిర్భవనేత్రజన్తా భస్మావశేషం మదనం చకార. 72

టీ. ప్రభో = ప్రభువా, క్రోధం = కోపమును, సంహర సంహర = తగ్గింపుము తగ్గిం
పుము. ఇతి = అని, మరుతాం = దేవతలయొక్క, గిరః = మాటలు, ఘో = ఆకాశమునందు,
యావత్ = ఎంతలో, చరంతి = ప్రవర్తించుచున్నవో, తావత్ = అంతలో, భవనేత్ర
జన్తా = హరనేత్రమునఁబుట్టిన, స వహ్నిః = అయగ్ని, మదనం = మన్తధ్వని, భస్మావశేషం =
బూడిదయె మిగతగలవానినిగాను, చకార = చేసెను.

తా. ప్రభువా! కోపము శాంతింపుమని దేవతలు వేడుచుండఁ
గనే హరనేత్రజాతమగు నగ్ని మారుని బూడిద గావించెను.

వ్యా. క్రోధమితి.—హే ప్రభో స్వామి, క్రోధం సంహర సంహర నివ
ర్తయ నివర్తయ. 'చావత్ ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్' ఇతి వార్తికేన ద్విత్వమ్ 'సంభ్రమేణ

వృత్తిక్వాచలమ్' ఇతి కాశికా. ఇత్యేవం మరుతాం దేవానాం గిరో వాచః ఖే
వ్యోమ్ని యావచ్చరన్తి ప్రవర్తన్తే తావత్తత్కాలమేవ భవస్య నేత్రాజ్ఞన్త యస్యస
భవనేత్రజన్తా 'అవర్ణ్యో బహుప్రీహిర్వ్యభికరణో జన్తామ్యస్తరపద' ఇతి వామదః. స
వహ్నిర్వృదనం, భన్తైవావశేషో యస్య తం భన్తావశేషం చకార దదామేత్కర్ణః.

తీవ్రాభిషక్తప్రభవేణ వృత్తిం

మోహేన సంస్తమ్యయశేద్ద్రియాణామ్,

అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా ముహూర్తం

కృతోపకారేవ రతిర్భూవ.

73

టీ. తీవ్రాభిషంగప్రభవేణ = తీక్ష్ణమగుదుఃఖమే కారణముగలదియై, ఇంద్రి
యాణాం = చక్షురాదీంద్రియములయొక్క, వృత్తిం = వ్యాపారమును, సంస్తంభయతా =
కట్టుచున్న, మోహేన = మోహముచే, రతిః = మారునిపెండ్లాము, ముహూర్తం =
క్షణకాలము, అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా - అజ్ఞాత = తెలియని, భర్తృవ్యసనా = పెనిమిటి
నాశనమువలని దుఃఖముగలదియై, కృతోపకారేవ = చేయఁబడిన యుపకారముగలది
వలె, బభూవ = ఉండెను.

తా. పొందశక్యముకాని దుఃఖముచే నింద్రియవ్యాపారము
నశించి మూర్ఖుఁడయిన రతీదేవి కామూర్ఖు ఊణకాల మాప్రియవి
యోగదుఃఖము నెఱుకఁబడకుండఁ జేయుటచే నుపకారప్రాయమే
యాయెను.

వ్యా. తీవ్రేతి.—తీవ్రాభిషక్తప్రభవేణాతిదుర్గుహభిభవనంభవేన. ని. 'అభిషక్త
స్త్యభిభవే సక్త ఆశ్రోశనేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ. ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం
వృత్తిం వ్యాపారం సంస్తమ్యయతా ప్రతిబద్ధతా మోహేన మూర్ఖయా కర్తవ్య రతి
ర్వృదనభార్యా ముహూర్తమజ్ఞాతం భర్తృవ్యసనం భర్తృనాశో యయా నా తథోక్తా
సతీ కృతోపకారేవ బభూవ - సహసా దుఃఖోపనిపాతాన్తుమూర్ఘేత్కర్ణః. మోహేన
దుఃఖసంపేదనాభావాత్తస్యోపకారకత్వోన్వితీ.

తమాశు విఘ్నం తపస స్తపస్వీ వనస్పతిం వజ్రశివావభజ్య,

స్త్రీసన్నికర్షం పరివార్తమిచ్ఛన్నంతర్దధే భూతపతిస్సభూతః.

74

టీ. తపస్వీ భూతపతిః = తపోనిష్ఠుఁడగు నీశ్వరుఁడు, తపనః = తపస్సునకు,
విఘ్నం = అంతరాయమగు, తం = మరుని, ఆశు = శీఘ్రముగా, వజ్రః = పిడుగు, వనస్పతి
మివ = పృథమునువలెను, అవభజ్య = ఛేదించి, స్త్రీసన్నికర్షం = స్త్రీసన్నిధానమును,

బరిహద్దం = తొలగించుకొనుటకై. ఇచ్చక్క = కోరుచు, సభాతః = ప్రమథులతో, అంతర్దధే = కనుమఱుగెను.

తా. తపశ్శాలియగు నీశ్వరుఁడు తపోవిఘ్నముగు కామునిఁ జంపి తపోవిఘ్న కారులగుటచే స్త్రీసాన్నిధ్యముఁ దొలగించుకొనుటకై తన ప్రమథగణములతో సంతర్ధాన మాయెను.

వ్యా. తమితి.—తపస్వీ తపోనిష్ఠాః మాతపతిః శివస్తవసోః విఘ్నమస్తరాయ భూతం తం కామమాశు వహ్రోఽశనిర్వనస్థుతిం వృతమివావభజ్య భజ్త్వా స్త్రీసన్ని కర్తం స్త్రీసన్నిధానం మహద్దమిచ్చక్ తస్మాన్దధేహతుత్వాదితి భావః, సభాతః సగణః సన్నస్తర్దధే.

తైలాత్తజాఽపి పితురుచ్చిరసోఽభిలాషం

వ్యర్థం సమర్థ్య లలితం వపురాత్మనశ్చ,

సభోః సమక్షమితి చాధికజాతలజ్ఞా

కూన్యా జగామ భవనాభిముఖీ కథంచితే.

75

టీ. తైలాత్తజాఽపి = పార్వతీదేవియును, ఉచ్చిరసః = గొప్పవాడగు, పితుః = తండ్రియొక్క, అభిలాషం = కోర్కెయొ, లలితం = చక్కని, అత్మనః = తనయొక్క, వపుశ్చ = శరీరమును, వ్యర్థం = నిష్ప్రయోజనమగుటను, సమర్థ్య = విచారించి, సభోః = సభురాండ్రయొక్క, సమక్షం = ఎదుటను (అయినదిగదా), ఇతి = అని, అధికజాతలజ్ఞా = ఎక్కువయగు సిగ్గుగలదియై, కూన్యా = ఉత్సాహములేనిదై, కథంచితే = కష్టముచే, భవనాభిముఖీ = ఇంటి కభిముఖముగా, జగామ = పోయెను.

తా. గొప్పవాడగు తనతండ్రి కీశ్వరుని కివ్వవలయుననుకోరి కయు, తనశరీరసౌందర్యమును వ్యర్థమయినదిగదా యనియు తనకీయవ మానము చెలిక తైలయెదుట నయినదిగదా యనియు నిరుత్సాహముతో నింటికిఁ బోయెను.

వ్యా. తైలాత్తజేతి.—తైలాత్తజా పార్వత్యప్రచ్ఛిరస ఉన్నతశిరసో-మహతః, పితురభిలాషం హరో వరోఽస్త్వితి మనోరథం లలితం సుందరమాత్మనోవపుశ్చ వ్యర్థం నిష్ఫలం, సమర్థ్య విచార్య సభోః. సమక్షం పుర, ఇతి చ హేతునాఽధికం జాత లజ్ఞా - సమాసజనమక్షమవమానస్యాతిమస్సహత్వాదితి భావః. కూన్యా నిరుత్సాహ సతీ, కథంచితే కృచ్ఛ్చేణ భవనస్యాభిముఖీ జగామ.

సవది ముకుళితాక్షిం రుద్రసంరమ్భభీత్వా

దుహితరమనుకమ్ప్యమద్రిరాదాయ దోర్భావమ్,

సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దస్తలగ్నాం
ప్రతిఃఫగతిరాసీద్వేగదీర్ఘాకృతాఙ్గః.

76

టీ. సపది=అపుడు, అద్రిః = హిమవంతుఁడు, రుద్రసారంభభీత్యా = ఈశ్వర
కోపమువలనిభయముచే, ముఖళితాక్షీం = మూయఁబడిన కన్నులుగలచైనట్టిచూ, అను
కమృన్యం=కనికరింపఁదగిన, దుహితరం=కూతును, దోర్భాగ్యం=చేతులతో, ఆదాయ =
గ్రహించి, దస్తలగ్నాం=కోటలలో తగిలియున్న, పద్మినీం=తామరతూడును, బిభ్రత్ =
ధరించిన, సురగజ ఇవ = ఐరావతమువలె, వేగదీర్ఘాకృతాంగః = వేగముచే పొడ
వుగాఁజేయఁబడిన దేహముగలవాడై, ప్రతిఃఫగతిః = మార్గానుసారియగు గమనము
గలవాడై, అసీత్=అయెను.

తా. ఈశ్వరాగ్ని నేత్రాదులచే భీతుగాలై నది గనుకనే కనికరింపఁ
దగినట్టియు, మూయఁబడిన కన్నులుగలకూతును హిమవంతుఁడు
బాహువులతోపట్టుకొని దంతములయందున్న తామరతూటిచే నైరా
వతమువలె నున్నట్టియు, పొడవుగాఁ జేయఁబడిన దేహముగల హిమ
వంతుఁడు మార్గము ననుసరించి పోయెను.

ఇది కుమారసంభవమున మూడవసర్గము ముగిసెను

వ్యా. సపదీతి.—సపద్యద్విమిషాన్ రుద్రస్య సందమ్భాత్ కోపాభీత్యా. ని.
సందమ్భః సంభ్రమే కోపే ఇతి విశ్వః. ముఖళితాక్షీం నిమిలితనేత్రాం 'బహు
ప్రీహా సఖ్యక్షోః స్వాక్షాత్ పచ' ఇతి పచృత్యయః. 'షిడ్ధోరాదిభ్యశ్చ' ఇతి
జీష్. అనుకమ్పితమర్హామనుకమృన్యం 'బుహులో ర్ఘ్యత్' ఇతి ఙ్యత్ప్రత్యయః. దుహి
తరం దోర్భాగ్యమాదాయ దస్తయోర్దగ్నాం, పద్మినీం నలినీం బిభ్రత్ సురగజ ఇవ,
వేగేన రయేణ దీర్ఘాకృతాఙ్గః. ఆయతీకృతశరీరః సక్, పథానం ప్రతిగతా ప్రతిపథా
మార్గానుసారిణీ గతిర్యస్య స ప్రతిఃఫగతిరాసీత్ పథానమనుసృత్య జగామేత్యర్థః.

ఇతి శ్రీమహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథమూరివిరచితయా

సంజీవినీసమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్యే మదనదాహానామ

తృతీయః సర్గః

శ్రీ రస్తు

కు మార సంభవము

చతుర్థ సర్గము

అథ మోహపరాయణా సతీ వివశా కామవధూర్విబోధితా,
విధినా ప్రతిపాదయిష్యతా నవవైధవ్యమసహ్యవేదనమ్. 1

అవ. రతీదేవి: మూర్ఖురాలే నని చెప్పుటదెను. ఇప్పుడావార్తను జెప్పుచున్నాడు.—

టీ. అథ=అనంతరమున, మోహపరాయణా = మోహపరవశురాలయినట్టియు, సతీ=వతిప్రతయయినట్టియు, వివశా=నిశ్చేష్టురాలగు, కామవధూః = రతీదేవి, అసహ్యవేదనం - అసహ్య = ఓర్వశక్యముగాని, వేదనం = దుఃఖముగలదియు, నవవైధవ్యం = క్రొత్తముండమోపితనమును, ప్రతిపాదయిష్యతా=అనుభవించునట్లునీయుచున్న, విధినా=దైవముచే, విబోధితా=మూర్ఖునండి మేలుకొలువఁబడెను.

తా. అట్లు భర్తమరణమునకై చింతించి మూర్ఖువోయినపిమ్మట ఆవిధి యారతీదేవిచే క్రొత్తముండమోపియొక్క కష్టము ననుభవించు జేయుటకు మూర్ఖునండి లేర్పెను. (అనఁగా మూర్ఖురాలై యొడలెఱుంగకపడియున్న రతీదేవి పాప మీక్రొత్తముండమోపితనమును దాల్చుటకుఁ గొంతనేపటికి మూర్ఖునండి లేచెను.)

అవ. మూర్ఖితా రతిరిత్యుక్తమ్ - సంప్రతి తద్వృత్తాంతమేవాహ.—

వాగ్. ఆధేలి.—అథానంతరం, మోహో మూర్ఖా పరమయశమాశ్రయస్యాః సా మోహపరాయణా మోహైకశరణా సతీ. ని. 'పరాయణమభిప్రేతే తత్కరే పరమాశ్రయే' ఇతి యాదవః. వివశా మూఢత్వాన్నిశ్చేష్టా కామవధూ రతిః, అసహ్య దుస్వహో వేదనా యస్తింస్తత్తథోక్తం, విధవాయా గతభర్తృకాయా భావో వైధవ్యం, నవం చ తద్వైధవ్యం చేతి నవవైధవ్యం, నవగ్రహణం దుస్వహత్వద్యోతనార్థం, ప్రతిపాదయిష్యతా=అనుభావయిష్యతా క్రియాార్థక్రియాయాం లృట్, విధినా దైవేన. ని. 'విధిర్విధానే దైవే చ' ఇత్యమరః. విబోధితా, వైధవ్యానుభవై

కఫలోఽయం విధిరితి భావః. అస్మిన్ సర్గే వియోగినీప్రత్యాని. 'విషమే ససజా గురుః సమే సభరా లోఽథ గురుర్వియోగినీ' ఇతి లక్షణాత్.

అవధానపరే చకార సా ప్రలయాన్తోన్నిషితే విలోచనే,
న వివేద తయోరత్యుప్తయోః ప్రియమత్యుప్తవిలుప్తదర్శనమ్. 2

టీ. సా=ఆరతీదేవి, ప్రలయాన్తోన్నిషితే - ప్రలయాన్త = మూర్ఛావసానమున, ఉన్నిషితే=విఘ్నబడిన, విలోచనే=కన్నులను, అవధానపరే=స్వప్రధానముగలవిగా, చకార=చేసెను. ప్రియం=ప్రియుడగు మదననిఁగూర్చి, అత్యుప్తయోః = తృప్తినిొందని, తయోః=ఆకన్నులకు, అత్యుప్తవిలుప్తదర్శనం - అత్యుప్త = మిక్కిలి, విలుప్త=నష్టమగు, దర్శనం=దర్శనముకలవానినిగా, న వివేద = ఎఱుంగదాయెను.

తా. ఎంతజూచినను తృప్తివీరని కామరూపముగల రతీదేవి మూర్ఛనుండితేటి దిశలను బరీక్షించెనుగాని యగపడకపోవుటకు కారణము భస్మమగుట యనిమాత్రము తెలియకపోయెను. (రతీదేవి కామునిరూపము నెప్పుడు తనివిదీరక చూచుచుండును. అయినను మఱియు చూచుచునే యుండును అట్టి చక్కనిరూపు తిరిగి యామెకంటి కగపడక పోయెననుట.)

వ్యా. అవేతి. — సా రతిః, ప్రలయాన్తే మూర్ఛావసానే. ని. 'ప్రలయా నష్టచేష్టతా' ఇత్యమరః. ఉన్నిషితే విలోచనే, అవధానం పరం ప్రధానం యయోన్తేఽవధానపరే దిదృక్షయాఽవహితే చకార. ద్రష్టవ్యాభావాత్తు న వివేదేత్వాహ-నేతి ప్రియం కామమత్యుప్తయోన్తృప్తిం న గతయోః. నిత్యదిదృక్షమాణయోరిత్యర్థః, తయోర్దోచనయోః దర్శనక్రియాపేక్షయా సంబంధే షష్ఠీ. అత్యుప్తం విలుప్తం దర్శనం స్వలోచనయోః కరణయోర్యస్య కర్తృభూతస్య తమత్యుప్తవిలుప్తదర్శనం సన్తం, న వివేద న జ్ఞాతవతీ. ప్రియనాకాపరిజ్ఞానాద్దివృత్తాఞ్చక్ర ఇతి తాత్పర్యార్థః.

'అయి జీవితనాథ జీవనీ' త్యభిధామోఽథితయా తయా పురః,
దదృశే పురుషాకృతి ఖీతో హరకోపానలభస్త కేవలమ్. 3

టీ. అయిజీవితనాథ=ఓ ప్రాణేశ్వరా ! జీవనీ=జీవించుచుంటివా ? ఇతి=అని. అభిధాయ=పలికి, ఉత్థితయా=లేచిన, తయా = ఆరతీదేవిచే, పురః = ఎదుట, ఖీతో=భూమి యందు, పురుషాకృతి = పురుషునియొకారమువంటి యాకారముగల, కేవలం = ఒక్క, హరకోపానలభస్త-హర = హరునియొక్క, కోపానల=కోపాన్ని సంబంధమగు (అనఁగా

హనుని పొగ్గిచే కాలి బూడిదయైన పురుషాకృతిగాపడియున్న), భస్మ = బూడిద, దదృశే = చూడబడెను.

తా. ఓరాస్రానాథుడా! బ్రతికియుంటివా? అని పలికి లేచిన రతిదేవియెడటి భూమిభాగమున పురుషాకారము బోధించునట్టియు పరమేశుని పొగ్గిచే భస్మముగా చేయబడిన బూడిదమాత్రమే యగపడెను.

వ్యా. అయితి.—అయితిప్రశ్నే. ని. 'అయి ప్రశ్నానునయయో?' ఇతి విశ్వః. అయి జీవితానాః, జీవసి ప్రాణిషి కచ్చిదిత్యభిధాయోత్థికయా, తయా రత్యా పురోఽగ్రే, క్షితౌ, పురుషస్యాకృతివాకృతిర్యస్య తత్పురుషాకృతి కేవలమేకం, హరకోపానలభస్మ దదృశే దృష్టమ్ న తు పురుష ఇతి భావః.

అథ సా పునరేవ విహ్వలా వసుధాల్లిక్ష్మన ధూసర స్తనీ,
విలలాప వికీర్ణ మూర్ధజా సమదుఃఖామిన కుర్వతీ స్థలీమ్.

4

టీ. అథ=పిమ్మట, పునరేవ=మఱియు, విహ్వలా = పరవశయై, వసుధాల్లిక్ష్మనధూసరస్తనీ=వసుధాల్లిక్ష్మనే భూమియొక్క, ఆల్లిక్ష్మన=కాగిలిండుమీనుటచే, ధూసర = బూడిదరంగుగల, స్తనీ = స్తనములుగలదై, వికీర్ణమూర్ధజా = వివిధ వేలాడుచున్న తలవెండుకలుగలదియై, సా = ఆరతిదేవి, స్థలీమ్=ఆస్థానాశ్రయవనభూమిని (అనగా నచ్చటనున్న ప్రాణివర్గముననుట), సమదుఃఖాం = సమానముగా దుఃఖముగలదానినిగా, కుర్వతీవ = చేయుచున్నదియవలె, విలలాప=విలాపముచేసెను. (దుఃఖించెననుట.)

తా. పిమ్మట నారతిదేవి యెదుటనున్న భస్మరాశి తనపెనిమిటి శరీరము భస్మముకాగా నయినదే యని తలంచి క్రిందబడి పొరలి బూడిదయంటుకొని బూడిదరంగుగలవైయున్న పాలిండ్లతోను క్రిందవ్రేలుచున్న తలవెండుకలతోనుగూడినదై యెచ్చెను. ఆయే ద్వాపనమునకుఁ గూడ నీమేతో సమానదుఃఖముగల్గెనా యనునట్లుండె ననుట.

వ్యా. అథేతి.—అథ భస్మదర్శనానంతరం పునరేవ విహ్వలా విక్లబా, వసుధాల్లిక్ష్మనధూసరస్తనీ - వసుధాల్లిక్ష్మనే క్షీతిలుత్థినే-ధూసరౌ ధూసరవర్ణౌ - స్తనౌ కుచాయస్యః సా తథోక్తా. 'స్వాంగాచ్చోపసర్జరాదసంయోగోపధాత్' ఇతి జీమ్. వికీర్ణమూర్ధజా-వికీర్ణః క్షిప్రా మూర్ధజాః కేశాః యస్యాః సా తథోక్తా సా రతిః. స్థలీం వనభూమిం తత్రత్యాక్ ప్రాణిన ఇత్యర్థః. 'జానపదకుణ్డిగోణస్థల' ఇత్యాదినా జీమ్. సమదుఃఖాం స్వతుల్యకోకాం, కుర్వతీవ, విలలాప పరిదేవితపతి. ని. 'విలాపః పరిదేవనమ్' ఇత్యమర్యః.

ఉపమానమః భూద్విలాసినాం కరణం యత్తవ కాన్తిమత్తయా,
తదిదం గతమిదృశీం దశాం న విదీర్యే కఠినాగ్నిఖలు స్త్రీయః. 5

టీ. తవ=నీయొక్క, యత్ కరణం=విదేహము, కాన్తిమత్తయా = సౌందర్య కారణముచే, విలాసినాం=విలాసవంతులకు, ఉపమానం=పోల్చుదగినదియై, అభూత్ = అయినో, తత్ కరణం=ఆకరీరము, ఇదమ్ = ఇదే, ఈదృశీం దశాం = ఇట్టి యవస్థను, గతం = పొందెను. (అట్లైనను) న విదీర్యే = చీల్చబడకుంటిని. స్త్రీయః = స్త్రీలు, కఠినాగ్నిఖలు=కఠినులుగదా ?

తా. లోకములో చక్కని విలాసవంతుల కేనీశరీరము పోల్చు దగియుండునో, అట్టిశరీర మిదుగో ఇట్టి యవస్థను (బూడిదయగుటను పొందియున్నది.) అట్లు భస్మముగానున్న నీశరీరముఁజూచియు నాకు మృతిలేదనుట యేదికలదో అదే స్త్రీలు కఠినులనుటకుఁ దార్కాణము. (లోకములో చక్కనివానిని మన్నఁతునివలె నున్నాడనుచున్నది బట్టిన దీవాక్యము.)

వ్యా. ఉపేతి—తవ, యత్, కరణం గాత్రం. ని. 'కరణం సాధకతమం క్షేత్రగాత్రేన్ద్రియవృషి' ఇత్యమరః. కాన్తిమత్తయా సౌందర్యేణ హేతునా, విలాసినాం విలాసశీలానాం 'వా కవలస' ఇత్యాదినా ఘోషాత్ప్రయః. ఉపమాయతే యేన తదుపమానమభూత్, తత్కరణమిదమిదృశీ, దశామవస్థాం, గతం ప్రాప్తం భస్మీభూతమిత్యర్థః. తథాఽపి న విదీర్యే న విదీర్తా భవామి. కర్తరిలబ్. తథా హి, స్త్రీయః కఠినాగ్ని ఖలు-కఠినత్వాదవిదీర్యమాణత్వమిత్యర్థః. కారణాత్ కార్యసమర్థన రూపాఽర్థాన్తరన్యాసః - 'ధీరసంచారిణీ దృష్టిరతిర్దోషృపభాషితా, స్థితపూర్వం తథాఽఽలాపాః విలాప ఇతి కీర్తితః.'

క్వ ను మాం త్వదధీనజీవితాం వినికీర్య క్షణభిన్న సౌహృదః,
నళినీం క్షతనేతుబద్ధనో జలసంఘాత ఇవాసి విద్రుతః. 6

టీ. (ఓ ప్రియఁడా;) ఉత్సేతుబద్ధనః=తెగఁగొట్టబడినకట్టగల, జలసంఘాతః= నీటిప్రవాహము, నళినీమ = వద్దలతనువలె, త్వదధీన జీవితాం = నీకు స్వాధీనముగాఁ జేయఁబడిన జీవనముగల, మాం = నన్ను, క్వ ను వినికీర్య = ఎక్కడపడవైచి, క్షణ భిన్న సౌహృదః = ఒకక్షణములోఁ ద్రుంపఁబడిన మైత్రిగలవాడవై, విద్రుతః=పారి పోయినవాడవై, అసి=అయితివి.

తా. అయ్యో ప్రాణేశ్వరా! పద్మలతకు నీరెట్లు జీవనాధారమో నీవు నా కట్లయియుంటివి. అట్టివన్ను విక్రమాలినవానిఁగా నెక్కడ బడఁద్రోసి యుతటిమైత్రియు త్రొంపివైచి పాటిపోతివి.

వ్యా. క్షేతి.—హే ప్రియ కృతసేతుబద్ధనో భగ్నసేతుబద్ధో జలసంఘాతో జలాఘో, నలినీమివ జలైకాయ క్షజీవితామితి శేషః. త్వదభీరజీవితా త్వదాయత్త ప్రాణాం, మాః క్వచ విరికిర్య కుత్రవా నిక్షిప్య క్షణభిన్న సౌహృదః క్షణక్వత్తసౌహృదః సత్, విద్రుతః పశ్యామి—ఽపి, సేతుసౌహృదయోః స్థితిహేతుత్వేన సామ్యమ్ - సుహృదయస్య (సుహృదో)భావః సౌహృదమ్-యవాదిత్యాదబ్బిత్వయః. సౌహృదయస్య 'హృద్దేఖయదణ్డాసేషు' ఇతి హృదాదేశః. అణిసౌహృద్భావాన్న 'హృచ్చగసిద్ధ్వస్తే' పూర్వ పదస్య చ' ఇత్యుభయపదవృద్ధిః. హృద్భూతస్యాణ్యిధానే తుభయపదవృద్ధిః స్యాత్ - యథా సుహృదో భావః సౌహృద మితి-శబ్దేవాహవామయః. 'సౌహృదదార్పణదశద్వావిణి హృద్భావాత్.' ఇతి.

కృతవాసనీ విప్రియం న మే ప్రతికూలం న చ తే మయా కృతమ్,
కిమకారణమేవ దర్శనం విలపన్త్యై రతయే న దీయతే. 7

టీ. (హిప్రియఁడా!) త్వం = నీవు, మే=నాకు, విప్రియం = అప్రియమును, కృతవాక్=చేసినవాఁడవు, న అసి=కాలేదు, మయాచ = నాచేతను, తే=నీకు, ప్రతి కూలం=అనిష్టము, న కృతం=చేయఁబడలేదు, అకారణమేవ = నిష్కారణముగానే, విలపన్త్యై=(నీదర్శనమునకై) దుఃఖించుచున్న, రతయే = రతికొఱకు, కిం=విల, దర్శనం = దర్శనము, నదీయతే = ఈయఁబడదు.

తా. మనోహరా! నీకు నేనుగాని నాకు నీవుగాని యనిష్టముగా నెన్నఁడు సంచరించుటలేకున్నను రతికేలకో నీవగపడవు. (అనఁగా నాకు అగపడకుండునట్లు మృతినొందితివా యనియు, మన మైకమత్యముగల్గి తొల్లి సంచరించుచుందుమనియు భావము.)

వ్యా. కృతేతి.—హే ప్రియ, త్వం, మే మను, విప్రియమప్రియం, కృతవా న్నాసి, మయా చ, తే తవ, ప్రతికూలమప్రియం, న కృతమ్ - పరస్పరజీవితస్య పర స్పరాభీనత్వాత్ కుతః పరభవశక్తేతి భావః. అకారణం నిష్కారణమేవ - పర స్పరాపకారరూపకారణభావేఽపీత్యర్థః. క్రియావిశేషణమేతత్, విలపన్త్యై త్వద్దర్శనాద్ధిన్యా ఆపీతి భావః. రతయే, కిం కథం దర్శనం న దీయతే. క్రియాగ్రహణా చ్చుకుర్తే.

స్తరసిస్తర మేఖలాగునైరుత గోత్రస్థలితేషు బన్ధనమ్,
చ్యుతకేసరదూషితేక్షణాన్యవతఃసోత్పలతాడనాని వా.

8

టీ. స్తర=మన్దఘటా! గోత్రస్థలితేషు=నామమును వ్యత్యాసముగా పిలుచుటల యందు (అనగా మఱియొక్కతె పేరుతో పిలుచుటయందు), మేఖలాజైః = మొల నూలుదారములతో, బన్ధనం=కట్టుటను, స్తరసి ఉత =తలఁచుచున్నావా! చ్యుతకేసర దూషితేక్షణాని - చ్యుత=పోయిన, కేసర=కింజల్కములచేత, దూషిత = వారింపఁబడిన, ఈక్షణాని = కన్దులుగల, అవతంసోత్పలతాడనాని - అవతంస = కర్ణాభరణముగు ఉత్పల=నల్ల కలువయొక్క, తాడనాని=ప్రహరములను, స్తరసివా = తలఁచుచున్నావా!

తా. (మనము రహస్యముగానుండువేళ) ఇతరస్త్రీనామముతో నన్నుఁ బిల్వఁగా కోపగించి నాకటిసూత్రముచే గట్టినకట్లలు దలఁచు కొంటివా? లేక నాకర్ణమునం దలంకారముకొఱ కుంచుకొనఁబడిన నల్లకల్వతోఁ గొట్టఁగా ఆపుప్పొడి నీకండ్లలోఁబడి మంటఁ గలుగఁ జేయుటను దలఁచి యిప్పుడు నన్నీ ప్రకారముగాఁ బ్రతిక్రియఁ జేయ నెంచితివా? ఏల యగపడవు?

వ్యా. విప్రియమాశక్తులే-స్తరసితి.—హేస్తర, గోత్రస్థలితేషు నామవ్యత్యా సేషు - అన్యస్త్రీనామ్నా మమాహ్వానేషు. ని. 'గోత్రం నామ్యుచలే కులే' ఇతి విశ్వః. మేఖలాగునైర్వంధనం, స్తరస్యత స్తరసి వా. ని. 'ఏకత్వే కిం కిముత చ' ఇత్యమరః. చ్యుతకేసరైర్భక్తిష్టాల్లైర్దూషితే ఈక్షణే యేషు తాని; అవతంసోత్పలతాడనాని సభూతిక్షేపతాడనానీత్యర్థః. స్తరసి వా; అపకారస్తరణాదివతమదర్శనమితి భావః.

‘హృదయే వనరే’తి మత్ప్రియం
యదవోచ స్తదవై మి శైతవమ్,
ఉపచారపదం న చేదిదం
త్వమనన్తః కథమక్షతా రతిః.

9

టీ. హృదయే=ఎదలో, వనసి ఇతి=నీవనించియున్నావు అని, మత్ప్రియం = నాకప్తమగు, యత్=ఏమాటను, అవోచః = పల్కితివో, తత్ = ఆమాటను, శైతవమ్ = అబద్ధమునుగా, మశ్యే = తలఁచుచున్నాను. ఇదం=ఈమాట, ఉపచారపదం నచేత్ = ఇచ్చకస్థానమై చేయఁబడనిచో, త్వం = నీవు, అనన్తః= అంగరహితుఁడవైయుండఁగా, కథం = ఎట్లు, రతిః=రతి, అక్షతా=నష్టముకానిదై (యెట్లున్నది).

తా. నీవు నాయెడలోనుంటివని నాతోఁ జెప్పినమాట నిజమే యైనచో నీకాశ్రయమైన నేను శరీరముగలవాననైయుండఁగా నాయెడలోనున్న నీవెట్లు దేహరహితుఁడ వయితివి.

వ్యా. హృదయఇతి.—హృదయే వసనీతి స్మరవాక్యానువాదః. ఇత్యేవంరూపం, మత్ప్రియం, యదవోచ ఉక్తవానసి. బ్రాహ్మో లుచి 'పచ ఉమ్' ఇత్యుమాగమః. తత్, కైతవమవైమి మిశ్యేతి మశ్యే. ఇమం వచనం, ఉపచారపదం పరస్య రజ్జునార్థం యదసత్యభాషణం స ఉపచారః తస్య పదం స్థానమ్ - కైతవస్థానమితి యావత్. న చేత్, త్వమనన్తోఽశరీరః, కళం రతిరక్షతాఽవిసమ్మ అశ్రయనాకేఽప్యౌత్రితమవి నష్టమితి విరోధాదితి భావః.

అవ. నాకొఱకేమియు దుఃఖములేదుగాని లోకులకై విచారించుచున్నానను చున్నది.—

పరలోకనవప్రవాసినః ప్రతిపత్స్యే పదవీమహం తవ,

విధినా జనవష వశ్చిత్ స్తదధీనం ఖలు దేహీనాం సుఖమ్.

10

టీ. పరలోకనవప్రవాసినః - పరలోక = పరలోకముఁగూర్చి, నవప్రవాసినః = క్రొత్తఁగావెల్లిన, తవ=నీయొక్క, పదవీ=మార్గమును, అహం=నేను, ప్రతిపత్స్యే = అనుసరించుచున్నాను, విధినా=దైవముచే, ఏమః జనః=ఈజనము, వశ్చిత్ = వంచన చేయఁబడినది, దేహీనాం = శరీరధారలకు, సుఖం = సౌఖ్యము, త్వదధీనంఖలు = నీ స్వాధీనముగదా?

తా. క్రొత్తఁగా పరలోకమున కేగిననిన్ను నేను గలిసికొనియే దను దానికేమిగాని పాపము లోకు లావిధిచే వంచితులైరి; యేలన! దేహధారులందఱిని సౌఖ్యమియ వలయునన్న సద్ది నీయాధీనమైనది. నీవీ లోకమునే విడచినప్పుడు కటా! జరులకు గతియేమియోగదా ?

అవ. న చ మే కశ్చిద్విచారః కింతు లోకశ్శిచ్చత ఇత్యాహ.—

వ్యా. పరలోకేతి.—పరలోకం ప్రతి - నవప్రవాసినోఽచిరప్రాప్తితస్య - అనే నానుగమనకాలానతిపాతః సూచ్యతే, తవ - పదవీం మార్గం ప్రతిపత్స్యే త్యామను గమిష్యామిత్యర్థః. అతో మే నాస్తి విచార ఇతి భావః. కిం తు, విధినా దైవేనైవ జనో లోకా, వశ్చిత్ ప్రతారితః. దేహీనాం సుఖం, త్వదధీనం త్వయ్యధీనంఖలు. అధికజ్ఞస్య కౌంఠాదికత్వాత్ 'స త్వమీ కౌన్దైక' ఇతి సమాసః. 'అఘ్న త్వరదాత్' ఇతి ఖచ్చత్వయః. ఏమన్యత్రాపి-సుఖప్రదాభావే కుతః సుఖమితి భావః.

రజనీతిమిరావగుణ్ణితే పురమార్గే ఘనశబ్దవిక్లబాః,
వసతిం ప్రియకామినాం ప్రియాస్త్యద్వితే ప్రాప్యతుం క ఈశ్వరః.

అవ. దానినే చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. ప్రియ=ప్రియుడా! రజనీ తిమిరావగుణ్ణితే = రాత్రి చీకటిచే నావ రింపఁబడిన, పురమార్గే = నగరమార్గమున, ఘనశబ్దవిక్లబాః = మేఘగర్జనలచే జర వశలగు, ప్రియాః=కాంక్షలను, కామినాం = కాముకులయొక్క, వసతిం=ఇంటినిఁ గూర్చి, ప్రాప్యతుం = చేర్చుటకు, త్వత్ బులే = నీవుదప్పు, కః ఈశ్వరః=ఎవ్వఁడు సమర్థుఁడు?

తా. ప్రియుడా! రాత్రి చీకటులచే నావరింపఁబడిన రాజమార్గములలో మేఘగర్జనలచే పరవశులగు కాంతలను కాముకులయింద్లకుఁ జేర్చుటకు నీవుతప్పు సమర్థులు మఱియొక్క రుండిరా?

అవ. తదేవాహ.—

వ్యా. రజనీతి.—హే ప్రియ, రజనీతిమిరేణ ఆవగుణ్ణిక ఆవృతే పురమార్గే, ఘనశబ్దవిక్లబాః గర్జితభీతాః. ప్రియాః కామినాం వసతిం ప్రాప్యతుం, త్వద్వితేత్వాం వినా 'అన్యారాదితరస్తే' ఇత్యాదినా ఇచ్ఛామి. క ఈశ్వరః శక్తః. న కశ్చిదిత్వర్థః. న హి కామాంధానాం భీతిరస్తీతి భావః.

నయనాన్యరుణాని ఘూర్ణయన్ వచనాని స్థలయన్ పదేపదే,

అసతి త్వయి వారుణీమదః ప్రమదానామధునా విడమ్బునా. 12

టీ. అరుణాని=ఎఱ్ఱని, నయనాని=కండ్లను, ఘూర్ణయన్=లెప్పుచు, పదేపదే= ప్రతిమాటయందును, వచనాని = మాటలను, స్థలయన్ = తొట్టుకడఁజేయుచు, ప్రమదానాం=మదనతులకు, వారుణీ మదః=మద్యమనిషా, అధునా=ఇప్పుడు, త్వయి= నీవు, అసతి=లేనివాడవగుచుండఁగా, విడమ్బునా=నటనము.

తా. ప్రియులతోఁగలపు నీవు లేకుండుటచే వారియొక్కకండ్లు సుడివడుట మాటలతోఁ దొట్టుపాటు స్త్రీలకు మద్యమువలని నిషా యును నిమిత్తమాత్ర మేగాని ప్రయోజనకారికాదు.

వ్యా. నయనానీఁ.—అరుణాని నయనాని, ఘూర్ణయన్ ప్రమయన్, తథా పదేపదే ప్రతిపదమ్ విప్లవయాం ద్వీరుక్తే. వచనాని, స్థలయన్ వివర్యాసయన్, ప్రమదానాం, వారుణీమదః మద్యమదోఽధునా త్వయ్యసతి, విడంబనాఽనుకృతి మాత్రం-మదనాభావే మదస్య నిష్ఫలత్వాదితి భావః. తథా చ శిశుపాలవధే. 'తాం మదో దయితసంగమభూషః' ఇతి.

అవగమ్య కఢీకృతం వపుః ప్రియబద్ధోస్తన నిష్ఫలోదయః,
బహుశేఽసి గతేనికాకరస్తచుతాం దుఃఖమునజ్జ మోక్ష్యతి. 13

టీ. అనన్తః=మన్తః=ఘాట ! నికాకరః=చంద్రః, ప్రియబద్ధోః = ప్రియ స్నేహితుః=దయ, తపః=నియోక్తః, వపుః = శరీరము, కఢీకృతం = కఠినం జేయఁ బడినదానినిగా, అవగమ్య = తెలిసికొని, నిష్ఫలోదయః = నిష్ప్రయోజనమును నుపయముగలవాడై, బహుశే = కృష్ణపక్షము, గతేపి = పోయినను, తనుతాం=కృశత్వమును, దుఃఖం=దుఃఖముగా, మోక్ష్యతి=వదలుచున్నాడు.

తా. ప్రియుఁడా, చంద్రుఁడు నీశరీరము కథావశిష్టమయినదిగాఁ దెలిసికొని బహుశపక్షముపోయినను తనయుదయము న్యర్థము తనయందున్న కార్యత్వమును దిన్నగా విడుచుచున్నాడు. (అఁగఁగామారుఁడు దగ్ధమగువార్త వినే చంద్రుఁడు శీఘ్రముగా మామూలపూర్ణస్థితికి రాక బహుశపక్షముపోయినను క్రమముగా నభివృద్ధి బొందుచున్నాడు. శీఘ్రముగా వృద్ధి నొందలేదు. కృష్ణపక్షము పోయిన పిమ్మట దినదినము కళాప్రకారముగా నభివృద్ధిని గాంచును చంద్రుఁడని భావము.)

వ్యా. అవగమ్యతి.—హే అనంగ ఆశరీర, ప్రియబద్ధోః ప్రియసఖ్య తప, వపుః శరీరం, కఢీకృతమకథా కథా సంబద్ధమానం కృతం శబ్దమాత్రావశిష్టమవగమ్య జ్ఞాత్వా, నిష్ఫలోదయః. ఉద్దిప్తాభావాదుద్దీపనైఫల్యమితి భావః నికాకరశ్చంద్రో, బహుశే కృష్ణపక్షే, గతేపి, తనుతాం కార్యం, దుఃఖం యథా తథా కృచ్ఛాత్ మోక్ష్యతి. పుథా వృద్ధిరితి దుఃఖయ్యవ్యత ఇత్యర్థః.

హరితారుణచారుబంధనః కలపుంస్కోకిలశబ్దసూచితః,

వద సంప్రతి కస్య బాణతాం నవచూతప్రసవో గమిష్యతి. 14

టీ. హరితారుణచారుబంధనః - హరితః=పచ్చమైనట్టియు, అరుణః = ఎఱ్ఱవగునట్టి, చారు = సుందరముగు, బంధనః - తొడిమగలయట్టియు (లేక, పిడిగలయట్టి), కలపుంస్కోకిల శబ్దసూచితః - కల = ఆవృక్షమధురముగు, పుంస్కోకిల = మగకోయిల యొక్క, శబ్ద = నాదముచే, సూచితః = సూచనచేయఁబడిన, నవచూతప్రసవః = క్రొత్తమాయెొగ్గ, సంప్రతి = ఇప్పుడు, కస్య = ఎవనికి, బాణతాం = శరముగలను, గమిష్యతి=పోదునో, వద=చెప్పుమా?

తా. పసుపుపచ్చయు, నెఱ్ఱనయు గలది గనుక సుందరముగా నున్న తొడిమగలదియు మగకోయిల కూయుటచే సూచనచేయఁబడిన

యీక్రొత్తమావిమొగ్గ నీకిదివఱలో బాణ మగుచుండును. ఇప్పు డెవ నీకి బాణ మగును చెప్పుమా? (అనగా చూతబాణముగలవాఁడు మన్తభుండే గావునను, వాఁడీలోకమునందె లేఁడుగావునను, మఱియొక్క మారుఁడు లేఁడుగావునను మఱియెవ్వరికి బాణమగును?) నీవు పోవు టచేత నీచూతాస్త్రము నావలెనే దిక్కులేని దై పోయిన దని గర్భితము.

వ్యా. హరితేతి.—హరితం చారుణంచ'వర్ణో వర్ణేన' ఇతి తత్పురుషః. హరితా రుణం-చారుణస్థనం పుస్తం పుష్టశ్చ - యస్య స తథోక్తః కతేన మధురేణ పుంస్కా కిలశబ్దేన పురుషకోకిలనాదేన - సూచితోఽనుమాపితశ్చ - చూతచర్వణకార్యత్వాత్ కలశబ్దస్యేతి భావః. నవచూతప్రసవో నవచూతకుసుమం, సంప్రతి కస్య - బాణతాం శరత్వం-గమివ్యతి వద-అన్యస్య పుష్పబాణస్యాభావాదితి భావః.

అలిపజ్జ్వరనేకశస్త్రయా గుణకృత్యే ధనుషో నియోజితా,
విరుతైః కరుణస్వనైరియం గురుశోకామనురోదితీవ మామ్. 15

టీ. త్వయా=నీచే, అనేకశః=పలుమాటు, ధనుషః=వింటికి, గుణకృత్యే = (మంచి పనియందు) నారికృత్యమునందు, నియోజితా=నియోగింపఁబడిన, ఇయం అలిపజ్జ్వరిః = ఈతప్పైదగమి, కరుణస్వనైః = దీనస్వరములుగల, విరుతైః = కూజితములచే, గురు శోకాం = గొప్పదుఃఖమునుగలిగియున్న, మాం=నన్ను, అనురోదితీవ = అనుసరించి యేడ్చుచున్నదియుంటే (యున్నది).

తా. తఱచుగా నీబాణపు టల్లెత్తాడుగా మంచికృత్యమున కుపయోగించు నీతేటిగుంపు గొప్పరొదతో దుఃఖించు నన్ను తానను సరించి యేడ్చుచున్నదియుంటేను న్నది.

వ్యా. అలీతి.—త్వయాఽనేకశో బహుశో, ధనుషః కార్దుకస్య, గుణకృత్యే మార్వీకార్యే గుణవత్కర్తృణి చ, నియోజితాఽధికృతేయమలిపజ్జ్వరిః, కరుణస్వ నైర్దీనస్వరైర్విరుతైః కూజితైర్దురుశోకాం దుర్భరదుఃఖామ్. ని. 'గురుప్తు గీష్వతాక్రేష్టే గురౌ పితరీ దుర్భరే' ఇతి శబ్దార్థః. మామనురోదితీవ ఉపసర్గాత్సకర్తృకత్వమ్. 'రుదా దిభ్యః సార్వధాతుకే' ఇతీడాగమః.

ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః పునరప్యదిశ తావదుత్థితః,
రతిదూతిపదేషు కోకిలామృధురాలాపనిసర్గపణ్డితామ్. 16

టీ. తావత్=మఱియు, మనోహరం వపుః=అందమగుదేహమును, ప్రతిపద్య = పొంది, ఉత్థితః = లేచినవాడనై, మధురాలాపనిసర్గపండితాం-మధుర = శ్రావ్యమగు క. టీక. — 10

అలావ=వశ్యములయందు, నిసర్గ=స్వభావముచే, పండితాం=నేర్పరియగు, కొకిలాం =
 కొకిలాంగనకు, రతిదూతిపదేషు - రతి = సంభోగముయొక్క, దూతి = దూతికల
 యొక్క, పదేషు=స్థానములయందు, ఆవిశ=అజ్ఞాపించును.

తా. నాథా! నీవు లేచిమంచిరూపముఁ దాల్చి ముద్దుపల్కులు
 గల (అనఁగా శ్రావ్యకంతధ్వని గల) యాఁడుఁగోయిలకు తార్పుగఁజే
 పదవి నిమ్ము.

వ్యా. ప్రతిపద్యేతి.—తావత్ పునరపి మనోహరం, పునః శరీరం, ప్రతిపద్య
 ప్రాప్య, ఉత్థితః సత్, మధురాలాపేషు శ్రియోక్తిషు - నిసర్గపండితాం స్వభావప్రగ
 ల్భాం, కొకిలాం, రతిదూతిపదేషు సురతమాతీస్థానేష్వదిశాజ్ఞానయ ప్రగల్భానామేవ
 దౌత్యాధికార ఇతి భావః. జీవంతస్యాపి దూతీశబ్దస్య ఛందోభక్తభయాద్భీష్వః. వి. 'అపి
 మామం మమం కుర్యాచ్చందోభక్తే త్యజేద్దిరమ్' ఇతి కేచిత్. 'ఉణాదయో బహుళమ్'
 ఇతి బహుళగ్రహణాద్భీష్వ ఇతి వల్లభః.

శిరసా ప్రణిపత్య యాచితాన్యుకమగ్రాధాని సవేషుని చ.

సురతాని చ తాని తే రహస్యస్మర సంస్కృత్య న శాన్తిరస్తి మే. 17

టీ. పుర=మనస్సుఁడా! శిరసా=శిరముతో, ప్రణిపత్య=నమస్కరించి, యాచి
 తాని=వేడుకొనుటలును, సవేషుని=కంపముతోఁగూడిన, ఉపగ్రాధాని = ఆలింగనము
 లును, తాని = ఆయనుభూతములగు, రహః = రహస్యమందలి, సురతాని చ = రతులను,
 సంస్కృత్య=తలచుకొనఁగా, మే=నాకు, శాన్తిః=హేమిడింపు, నాన్తి=లేదు,

తా. ఓప్రియుఁడా! నీవుచేసిన శిరోవందనములును ఆవేడుట
 లును చంచలముతోఁగూడునట్లు నీవు చేసెడు కౌగిలింతలును క్రింద
 మన మనుభవించిన రహస్యక్రీడలనుఁ దలచుకొన్న నా కెచ్చటయూ
 అటు? (లే దనుట.)

వ్యా. శిరసేతి.—హే పుర, శిరసా ప్రణిపత్య యాచితాని, సవేషుని సక
 మ్పాని 'టిప్టితోఁడఁ' ఇత్యుభుచ్చుత్సయః. సాత్త్వికావ్రోహలక్షణమేతత్. వి.
 శ్రుష్ట్యప్రలయరోమాఞ్చాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేషః, అశ్రు వైస్వర్ణ్యమిత్యప్తౌ సాత్త్వి
 కాః ఘోరితాః' ఇతి, ఉపగ్రాధాన్యాలింగనాని చ సభుంసకే భావేక్షః, తాన్యు
 భూతప్రకారాణి, రహ ఏకాన్తే, సురతాని చ సంస్కృత్య మే శాన్తిరస్తి. అత్ర
 సమానకర్తృకత్వం దర్శయంతి. సమానక్రియాపేక్షాన్తితి కేచిత్.

రచితం రతిపణ్డిత త్వయా స్వయమశ్లేష మమేదమార్తవమ్,
ద్రియతే కుసుమప్రసాధనం తవ తచ్చారు వపుర్న దృశ్యతే. 18

టీ. రతిపండితశ్రీడచేయుటలో మొనగాడవగు ప్రియుడా! త్వయా=నీచే, మమ=నాయొక్క, అశ్లేష=అవయవములందు, స్వయం=యథేచ్ఛగా, రచితం = చేయఁబడిన, ఆ ర్తవం=ఋతుసంబంధముగు (వసంత ముచుట), కుసుమప్రసాధనం = పుష్పాలంకారము, ఇదం=ఇదే, ద్రియతే=ఉంటున్నది, తవ=నీయొక్క, తత్=ఆ, చారు=సుందరముగు, వపుర్న=దేహము, న దృశ్యతే=ఆగపడుచున్నది కాదు.

తా. రతులలో మేటివగునాథుడా! నీవలంకరించిన వసంతపుష్పాలంకార మింక నట్లనే యున్నది. అందముగు నీరూపన్ననో తిరోహితమయినది.

వ్యా. రచితమితి.—హే రతిపండిత రతికుశల, త్వయా మమాశ్లేష్వవయవేషు, స్వయం రచితమ్, ఋతురస్య ప్రాప్త ఆర్తవం వానస్తమ్ 'ఋతో రజో' ఇత్యన్బి త్యయః. కుసుమప్రసాధనం పుష్పాభరణమిదం, ద్రియతే=పరివృతతే 'ధృష్ అవస్థానే' ఇతి ధాతో స్తాదాదికాత్ కర్తరి లట్. తవ తత్ ప్రసాధకం చారు సుందరం వపుస్త న దృశ్యతే.

విబుధైరసి యస్య దారుణైరసమాప్తే పరికర్తణి స్మృతః,
తమిమం కురు దక్షిణోతరం చరణం నిర్దితరాగమేహి మే. 19

టీ. దారుణైః=క్రూరకర్తృలుగల, (ఈవిశేషణము తననాథుని జంకక చంపుటకు నియోగించుటచే వలంకరించినది.) విబుధైః = దేవతలచే (తెలివితక్కువవా రనుధ్వని. భార్యాభర్త లొకచో నుండఁగా నెడఁబావుచేసి పిలుచుట బుధులకృత్యము కాదు), యస్య=వినాపాదముయొక్క, పరికర్తణి = అలంకారముచేయుట, అసమాప్తే = పూర్తికాని దగుచుండఁగా, స్మృతః=తలచఁబడినవాడవు, అసి=అయితివో, తం దక్షిణోతరం మే ఇమం చరణం = అట్టియినా యెడమపాదమను, నిర్దితరాగం = నిర్దింపఁబడిన పారాణిగలదిగా, కురు=చేయుము, ఏహి=రమ్ము.

తా. పాపాత్ములగు దేవతలచే యేనాయలంకారము సగముచేసిన వాడవై యుండఁగా బిలువఁబడితివో ఆకారణమున నా యెడమకాలి పారాణి నలంకరించుట యనుపని మిగిలియున్నది. దానికొదువను బూర్తిచేయవలయు రమ్ము. (అనఁగా పాపమా రతిమన్మథులు మంచినంతోషముతో వసంతకాలంకారములఁ దాల్చి పారాణి మున్నగు నలం

కారములు చేసికొనుచుండఁగా వారిముచ్చట తీరకమునువే కార్యా తురులగుదేవతలు మారుని తలంచిరి. వచ్చి యీప్రకారము మడిసినాఁ డనుట.)

వ్యా. విబుధైరితి.—దారుడైః క్రూరైః - ప్రాణాన్తికే కర్తృణి నియోగాదితి భావః. విబుధైర్దేవైః - అనభిజ్ఞత్వం చ ధ్వన్యతే. యస్య మచ్చరణస్య, పరికర్తృణి ప్రసాధనే ని. 'పరికర్త ప్రసాధనమ్' ఇత్యమరః. అనమాప్తే సతి, స్పృతోఽసి; తమి మం, దక్షిణేతరం వామం, మే చరణం, నిర్మితరాగం రచితలాక్షారాగం, కుర్వేహ్య గచ్ఛ.

అహమేత్య పతన్తవర్తనా పునరఙ్గాశ్రయణీ భవామి తే.

చతురైస్సురకామినీజనైః ప్రియ యావన్న విలోభ్యనే దివి. 20

టీ. అహం=నేను, పతన్తవర్తనా=(మిడుతమార్గముచే) అగ్నిహోత్రమార్గమున (సహగమనముచేసి యగ్నిలోఁబడి యనుట), విత్య = వచ్చి, పునః = మఱియు, తే = నీ యొక్క, అఙ్గాశ్రయణీ = తొడ నాశ్రయించినదాననై, భవామి = అగుచున్నాను. ప్రియ=ప్రియుఁడా! దివి = స్వర్గమునందు, చతురైః = బాణులగు, సురకామినీజనైః = అపూర్వగుంపులచే, యావత్ = ఎంతలో, న విలోభ్యనే = మోహితుఁడవు గావో? (అంతలో నిన్నుఁ గలసికొనియెడ ననుట.)

తా. ప్రియుఁడా! యెంతలో చాతుర్యముగల యపురలు నిన్ను వారివలలో వేసికొనకుందురో అంతలోపుగా నేను అగ్నిలోఁబడి వచ్చి నీతొడపైఁ గూర్చొనెదను. (అనఁగా ని న్ననుసరించెడ ననుట)

వ్యా. అహమితి.—అహం, పతంగవర్తనా కలభమాగ్నేః - అగ్నిప్రవేశేనే త్యర్థః. ని. 'పతన్తః కలభే చాగ్నా మార్ధారేఽర్చే శరే భగే' ఇతి వైజయన్తీ. విత్యా గత్య, పునస్తేఽఙ్గాశ్రయణ్యుత్పత్తవర్తనీ, భవామి సంప్రత్యేవ భవిష్యామి 'వర్తమాన సామీప్యే వర్తమానవద్వా' ఇతి లట్. హేప్రియ, దివి స్వర్గే, చతురైః, సురకామి నీజనైరపురోగజైర్యావన్నవిలోభ్యనే న విలోభయిష్యనే 'యావత్పురానిపాతయో క్ష్'దితి లట్.

'మదనేన వినా కృతా రతిః క్షణమాత్రం కిల జీవితే'తి మే,

నచనీయమిదం వ్యవస్థితం రమణ త్వమనుయామి యద్యపి. 21

టీ. రమణ=మనోహరుఁడా! త్వాం = నిన్ను, అనుయామి యద్యపి=నే ననుస రించివచ్చినదాననే యగడను. (అయినప్పటికిని) రతిః = రతీదేవి, మదనేన = మారు

నితో, వినాకృతా=వియోగితురాలై, జ్ఞానమాత్రం=నిమిషకాలము, జీవితా కాల=బ్రతికి యుండెనట, ఇతి=అనే, ఇదం వచనీయం=ఈనిద, వ్యవస్థితం=స్థిరమైనది.

తా. ప్రియుండా! నేను నిన్నుఁ గలిసికొనుదాననైనను లోకులు రతి మారునివదలి నిమిష ముండెనట యనునిదకు లోనైతిని గదా?

వ్యా. మదనేనేతి.—హే రమణ, త్యా, మనుమూమి యద్యవ్యనుగమిష్యా మ్యేవ 'వర్తమానసామిప్యే వర్తమానవద్వా' ఇతి లక్. ని. 'యద్యపీత్యవధారణే' ఇతి కేశవః. కిం తు రతిర్వదనేన, వినాకృతా వియోజితా సతీత్యర్థః, నుపుపేతి సమాసః. జ్ఞానమాత్రం జీవితా కిలేతీదం, వచనీయం నిద్రా, మే మమ, వ్యవస్థితం స్థిర మథాత్.

క్రియతాం కథమస్త్యుచ్ఛానం పరలోకాన్తరితస్య తే మయా,

సమమేవ గతోఽన్యత్క్రితాం గతిమజ్ఞేన చ జీవితేన చ. 22

టీ. పరలోకాన్తరితస్య = పరలోకమునొదిన, (మృతినొదినయనుట.) తే= నీకు, మయా = నాచే, అస్త్యుచ్ఛానం = కడపటియలంకారము, కథం క్రియతాం= ఎట్లుగా చేయఁబడును. (ఎందుచే ననఁగా!) అజ్ఞేన = దేవముతోడను, జీవితేనచ సమం వివచీవముతోఁగూడ ననుట, అతర్కితాం గతిం = ఊహింపఁబడనిదశను, గతః అసి= పొందితివి.

తా. మృతుండ వగునీకుఁ గడపటియలంకారమునైన నే నెట్లు నేతును? ప్రాణముతోఁబాటు నీశరీరముకూడ నష్టమాయెను గదా? (జీవశరీరముల నన్ని భస్మముచేసె ననుట.)

వ్యా. క్రియతామితి.—పరలోకేఽన్తరితస్య వ్యవహితస్య-మృతస్యేత్యర్థః, తే తవ, మయాఽస్త్యుచ్ఛానం, కథం కేవ ప్రకారేణ, క్రియతాం. క్రియతామిత్యర్థ కామచారే లోక్ బోధ్యః. ద్రుతదగ్ధస్య తే యథేచ్ఛమణ్డనమసి న సంభవతీత్యర్థః. కుతః - అజ్ఞేన చ జీవితేన చ, సమంసమైవాతర్కితామవిచారితాం, గతిం గతోఽసి, ఇహ మృతశరీరమసి నాస్తి కస్య మణ్డనమితి భావః.

ఋజుతాం నయతస్త్వరామి తే శరముత్సర్జనిషణ్ణాధన్వనః,

మధునా సహ సస్త్రితాం కథాం నయనోపాన్తరిలోకితం చ యత్. 23

టీ. శరం=బాణమును, ఋజుతాం = (సాపు) తిన్నగా నగుటను, నయత = పొందించుచున్నవాడవై, ఉత్సంగనిషణ్ణాధన్వనః - ఉత్సంగం = లోడయందు, నిషణ్ణం= ఉంచఁబడిన, ధన్వనః = విల్లుగల, తే=నీయొక్క, మధునా సహ = వసంతునితోఁ

గూడ, సన్నితాం=విజ్ఞానవ్యవస్థతో కూడిన, కథాం=మాటలాడుటను, యత్ నయనోపాంత
విలొకితం = వినేత్రాంతములచుండి (నన్ను) చూచుటను, తచ్చ = దానిని, స్వరామి =
స్వపించుచున్నాను.

తా. బాణమును సాపుచేయుచు తొడయందు విల్లునుంచి చీటు
నగవుతో వసంతునితో మాటలాడుచు క్రేగండ్లతో నన్నుజూచుటను
దలచెదను.

వ్యా. ఋజుతామితి.—శరవృజుతామార్దవం, నయత, ఉత్పన్నే నివట్టిమజ్జు-
గతం - ధనుర్వస్య తస్య 'ధనుషశ్చ' ఇత్యనకాదేశః. తే తవ మధునా వసస్తేన సహ. ని.
'మధుర్వైత్యే వసస్తే చ చైత్రే చ' ఇతివిశ్వః. సన్నితాం, కథామాలాపం, తథా యన్న
యనోపాస్తవిలొకితమపాఞ్చపీఠణమ్ - త ఇత్యనుషక్తిః. తచ్చ స్వరామి.

క్వ ను తే హృదయశ్చమస్సఖా కుసుమాయోజితకార్దుకో మధుః,
న ఖిల్యగ్రుహ పినాశినా గమితస్సోపి సుహృద్గతాం గతిమ్. 24

టీ. హృదయంగమః = ఇష్టుడైనట్టియు, తే = నీకు, సఖా = చెలికాఁడును,
కుసుమాయోజితకార్దుకః - కుసుమపువ్వులతో, ఆయోజిత = కూర్చబడిన, కార్దుకః =
విజ్జుగలవాఁడునగు, మధుః = వసంతుఁడు, క్వ ను = ఎక్కడ? సోపి = అతఁడు
కూడ, ఉగ్రుహ=తీక్ష్ణముతోవముగల, పినాశినా=హరునిచే, సుహృద్గతాం = చెలికాఁ
డగు మన్నథునిఁ బొందిన, గతిం, (అనఁగా భన్త మగుటను) న గమితః. ఖిలు =
పొందబడలేదుగద ?

తా. నీకిష్టుడైన నట్టి చెలికాఁడును, నీ ధనువునకు పువ్వులఁ
కూర్చునట్టివాఁడును నగు వసంతుఁ డేడి? తీవ్రకోపియగు హరునిచే
మిత్రుడగు మన్నథుఁడు పొందినయవస్థను (అనఁగా బూడిదయగుటను)
పొందలేదుగద? (అనఁగా మారునితోఁబాటు వసంతుఁడును మృతి
బొందలేదుగద) యని తాత్పర్యము.

వ్యా. క్వేతి.—హృదయం గచ్ఛతీతి హృదయంగమో హృద్వ్యః ఖచ్చికోరణే
'గమేః సుప్రువసంఖ్యానమ్' ఇతి ఖచ్చిశ్యయః. 'అరుద్విషదజస్తస్య ముమ్' ఇతి
ముమాగమః. తే తవ, సఖా, కుసుమైరాయోజితమారచితం-కార్దుకం యేన స కార్దుక
నిర్మాతా, మధుర్వసస్తః, క్వ ను క్వ వా - గత ఇతి శేషః. అథవా, సోపి పుగ్రుహ
తీవ్రకోపిణ, పినాశినేశ్వరేణ, సుహృదా మదనేన - గతాం ప్రాప్తాం - గతిం

భస్మతామిశ్యర్థః. న గమితః ఖలు న ప్రాప్తికః కిం. ని. 'జిజ్ఞాసానువయే ఖలు' ఇత్యమరః.

అథ తైః పరిదేవితాక్షరైర్హృదయే దిగ్దశరైరివాహతః.

రతిమభ్యుపపత్తుమాతురాం మధురాత్మానమదర్శయత్పురః. 25

టీ. అథ=అనంతరమున, తైః పరిదేవితాక్షరైః=ఆ దీనాలాపములచే, హృదయే=హృదయమునందు, దిగ్దశరైః ఇవ = ఏమను పూయఁబడిన బాణముచేతనవలె ఆహతః = కొట్టఁబడినవాడై, మధుః=వసంతుఁడు, ఆతురాం = విషన్నురాలగు, రతిం=రతీదేవిని, అభ్యుపపత్తుం = అనుగ్రహించుటకొఱకు, (ఓదార్పుటకని యర్థము.) ఆత్మానం=తనను, పురః = ఎదుట, అదర్శయత్ = చూపెను - ఆర్పవించెను.

తా. రతీదేవి దుగ్గఖసమయములో తనను దలంచినమాటలుబాణములవలె గాడఁగా వసంతుఁ డామెనోదార్పుట కగపడెను.

వ్యా. అథేతి.—అథ తైః, పరిదేవితాక్షరైర్విలాపవచనైర్హృదయే, దిగ్దశరైర్విపలిప్తముఖైః శరైరివాహతః సకా. ని. 'విషాక్తే దిగ్దలిప్తకా' ఇత్యమరః. మధుర్వసస్త, ఆతురామాపన్నాం, రతిమభ్యుపపత్తుమనుగ్రహీతుమ్ - ఆత్వాసయితుమిశ్యర్థః, ని. 'అభ్యుపపత్తిరనుగ్రహ' ఇత్యమరః. ఆత్మానం పురోదదర్శయత్ ఆవిరభూదిత్యర్థః.

తమవేక్ష్య రురో దసా భృశం స్తనసంబాధమురో జఘాన చ,

స్వజనస్య హి దుగ్గఖమగ్రతో వివృతద్వారమివోపజాయతే. 26

టీ. సా=ఆరతీదేవి, తం=ఆవసంతుని, అవేక్ష్య = చూచి, భృశం = మిక్కిలి, రురోద=విడ్డెను, స్తనసంబాధం = స్తనములకు నొప్పిగల్గినట్లుగా (గట్టిగా), ఉరోః=ఊమ్మును, జఘాన చ=కొట్టుకొనెను. (దానికే కారణముఁ జెప్పుచున్నాఁడు) స్వజనస్య=స్వీయజనముయొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, దుగ్గఖం=దుగ్గఖము, వివృతద్వారమివ=తెఱవఁబడినవాకిలివలెనే, ఉపజాయతే=ప్రత్యక్షమగుచున్నది. (అడ్డులేకుండ దుగ్గఖము పొర్లి పొర్లి వచ్చు ననుట).

తా. ఆరతీదేవి యావసంతునిఁ జూచి ఊమ్ముబాదుకొని యేడ్చెను. ఏ లన ? దుగ్గఖమునొందినవారిదుగ్గఖము స్వజనముఁ జూచిన వెంటనే తలుపుదెఱచుకొనివచ్చినట్లు అడ్డములేక వ్యాపించును.

వ్యా. తమితి.—సా రతిస్తం మధుమవేక్ష్య దృష్ట్వా, భృశం రురోద, స్తనాసంబాధ్య స్తనసంబాధమ్ 'పరిక్షిక్యమానే చ' ఇతి ణముత్. ఉరో, జఘాన తాడి

తపతీ చ, తథా హి. స్వజనస్యాగ్రతో దుఃఖా, వివృతమపసాసితం ద్వారం
కవాటం - యస్య తదివోపజాయత ఆవిర్భవతి - ఉచ్ఛృంభలం ప్రవర్తత ఇత్యుత్పే)
జ్ఞాభిప్రాయః.

ఇతి వై నమువాచ దుఃఖితా 'సుహృదః పశ్య వసంత కిం స్థితమ్,
తదిదం కణశో నిశీర్య తే పవనైర్భస్మ కపోతకర్బురమ్'. 27

టీ. దుఃఖితా = దుఃఖితురాలగు, సా = రతిదేవి, విసం = ఈవసంతుని, ఇతి =
చెప్పబోవుటంగిని, ఉవాచ చ = పలుకునుపల్కుచు, వసంత = వసంతుడా! పశ్య =
చూడుము. సుహృదః = నీచెలికానికి, కిం స్థితం = ఏమియున్నదో, త దిదం = అదియిది, కపోత
కర్బురం = పావురమువలె చిత్రవర్ణముగల, కణశః = పొడుమయిన, భస్మ = భస్మము,
పవనైః = గాలిచే, నిశీర్యతే = చల్లబడుచున్నది.

తా. ఇట్లు దుఃఖించుచుండుటయేగాక వసంతునితో నిట్లుచుచు
న్నది. వసంతుడా! నీమిత్రునిశరీరముసంబంధముగుబూడిదను చూ
డుము. పావురమువలె పలురంగులుగల యీబూడిదను గాలి చిమ్ము
చున్నది.

వా. ఇతితి. — దుఃఖమస్యాః సంజాతం దుఃఖితా - సంజాతదుఃఖేత్వర్థః.
తారకాదిత్వాదితచ్. సా రతిరేచనం వసంతమిత్యువాచ చ - చకారః పూర్వోక్తసముచ్చ
యార్థః. హే వసంత పశ్య సుహృదస్త్యత్సఖస్య, కిం స్థితం కిముపస్థితం. తదిదం, కపో
తకర్బురం పారావతశబలం, కణశః శూర్పార్థిభూతమ్ అల్పార్థాచ్ఛస్పృత్యయః. భస్మ
పవనైర్నిశీర్యతే నిశీర్యతే, పశ్య - భస్మేభూతస్తే సుహృదిత్వర్థః.

అయి సంప్రతి దేహి దర్శనం స్తర పర్యుత్సక ఏష మాధవః,

దయితాస్సనవస్థితం నృణాం న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృజ్జనే. 28

టీ. అయిస్తరః = మారుడా! సంప్రతి = ఇప్పుడు, దర్శనం దేహి = దర్శన
మిమ్ము, ఏషః మాధవః = ఈవసంతుడు, పర్యుత్సకః = (నీ దర్శనమునకై) వేడుక
పడుచున్నాడు, నృణాం = మనుష్యులకు, దయితాను = ప్రియలయందు, ప్రేమ =
మైత్రి, ఆనవస్థితం = అస్థిరమైనది, సుహృజ్జనే = మిత్రులయందు, ప్రేమ తు = ప్రేమ
న్ననో, న చలం ఖలు = స్థిరమైనది కాదా?

తా. మన్మథుడా! నాకు నీవు దర్శనమియ్యకున్నను మిత్రు
డగు నీవసంతుడు, మిక్కిలి వేడ్క నొందుచున్నాడు. కాన దర్శన

ంస్తు. లోకములో పురుషులకు స్త్రీలమందలిమైత్రి యస్థిరమైనను గాటివారగు మిత్రులయెడ నిశ్చలమయినది కదా?

వ్యా. అయితే. — అను స్వర, సుప్రతి దర్శనం, దేహి, విష, మాధవో వసంతః, ద్యుత్సుక స్వద్దర్శనోత్కృష్టితః. త్వామప్యనావృతవశోఽస్య కో మాధవ ఇత్యా జ్ఞానా—నృణాం పురుషాణాం, దయితాను, ప్రేమానవృత్తమస్థిరం - చలమిత్యర్థః. హృజ్జనే ప్రేమ తు న చలం ఖలు.

అమునా నను పార్శ్వవర్తినా జగదాజ్ఞాం ససురాసురం తన,
 బిసతస్తుగుణస్య కారితం ధనుషః పేలవపుష్పపత్రిణః.

29

అవ. ఇట్టి మిత్రులెందఱు లేరని శంకించుకొని యొక్కడును లేడనుచున్నాడు. టీ. నను = పీనుడనుడా! పార్శ్వవర్తినా = సహచరుడగు, అమునా = ఈ సంతునిచే, ససురాసురం = దేవరాక్షసులతోఁగూడిన, జగత్ = లోకము, బిసతస్తుగుణస్య-బిర=తామరతూండ్లయొక్క, తస్తు=దారము, గుణస్య = నారిగాఁగల, పేలవపుష్పపత్రిణః = కోమలకుసుమములు బాణముగాఁగల, తవ=నీయొక్క, ధనుషః = వింటిమిక్క, ఆజ్ఞాం=ఆజ్ఞను, కారితం=చేయింపబడినది.

తా. తామరతూమ దారము గలదియు పూవుటమ్ములు గలదియు గు నీధనువునకు (ఇతరులుకాదు సురాసురులు) లొంగి నీయాజ్ఞా ప్రకారముగా వశపర్తులగుచున్నారో, అట్టిప్రభావమునకుఁ గారణమగు వసంతునికైనను నీదర్శనము నిమ్ము. (ఈతనికిఁగూడ దర్శనమియిండుట తగదనుట).

అవ. ఈదృశాః సహృదః కలి న సస్తీత్యాశక్కు న శోఽపీత్యాహ. —

వ్యా. అమునేతి. — నను మదన, పార్శ్వవర్తినా సహచరేణామునా వసస్తేన, సురాసురం సురాసురసహితం, జగన్విసతస్తుగుణస్య మృణాలమూత్రమార్ద్రకస్య, పేలగాని శోమలాని - పుష్పాణ్యేవ - పత్రిణో బాణా - యస్య తస్య, తవ ధనుషజ్ఞాం కారితం - జగదాజ్ఞాకారితేత్యర్థః. 'హృశ్రోరవ్యతరస్యాహి' ఇతి జగతః కర్తృత్వమ్.

గతవిన న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇవానిలాహతః,

అహమస్య దశేవ పశ్య మామవిషహ్యవ్యసనేన ధూమితామ్. 30

టీ. నః తే సఖా=ఆ సీతలికాఁడు, అనిలాహతః దీప ఇవ = వాయువుచేకొట్టఁడిన (అర్పణఁడిన) దీపమువలె, గతవిన = పోనేపోయినాఁడు, న నివర్తతే = మరలి

రాఁడు, అహం = నేను, అన్యః = ఆ మన్తఘనియొక్క (దీపముయొక్క), దశా ఇవ = వత్తివలె (నున్నానట). అవిషహ్యవ్యసనేన = భరింపకత్యముగాని దుఃఖముచేత, ధూమితాం = పుట్టిప ధూమముగల (పొగగల), మాం = నన్ను, పశ్యః = చూడుము.

తా. నీచెలికాఁడు గాలి కాఱిపోయినదీపమువలె పోయినాఁడు. మఱిరాఁడు. నేనన్ననో దీప మాఱిపోఁగా పొగగలవత్తివలె దుఃఖ మను పొగగల్గి వత్తివలె నున్నాను.

వ్యా. గత ఇతి. — స లే సఖా, అశిలాహతో వాయుతాడితో, దీప ఇవ గత ఏవ స నివర్తతే, అహమన్య దేపాయమానన్య, దశావర్తివ తిష్ఠామితి శేషః. ని. 'దశావర్తావస్థాయాం వస్త్రాస్తే స్వర్ధకా అపి' ఇతి విశ్వః. కుతః, అవిషహ్యవ్యసనేన సోధుమకక్యదఃఖచక్రక్షేణ; ధూమితాం సంజాతధూమాం, మాం పశ్య; ధూమవత్త్వా స్పష్టదీపదశాసామ్యం ధూమశ్చ వ్యసనమేవేత్వర్ధః.

విధినాకృతమర్థవైశసం నను మాం కామవధే విముఞ్చతా,

అనపాయని సంశ్రయద్రుమే గజభగ్నే పతనాయ వల్లరీ. 31

టీ. నను = ననన్తుఁడా ! కామవధే = కాముని చంపుటలో, మాం = నన్ను, విముం చతా = వదలిన, విధినా = దైవముచే, అర్థవైశసం = సగము చంపుటయే, కృతం = చేయఁ బడినది, (భార్యాభర్త లిరువురు నొక్కటే యాకృతి యను నభిప్రాయముచే సగ మని చెప్పుటజినది. సగముఁ జంపఁగా మిగిలినసగము చంపకయే చచ్చె నని తనను చంపుట యను శ్రమయక్కఱలేకయే తానును మారుని జంపుటచే చచ్చితి నని చెప్పుచున్నది.) అనపాయని = అపాయము లేనిదని నమ్మిన, సంశ్రయద్రుమే = ఆశ్రయవృక్షము, గజ భగ్నే = వినుఁగుచే కూల్చఁబడినది కాఁగా, వల్లరీ = తీగ, పతనాయ = కూలి పోవుట కొఱకు (భవేతి = అగుచున్నది).

తా. తీగ చెట్టు నాశ్రయించుకొన్న భయము లేదనుకొని యుం డఁగా నేనుఁగు చెట్టును బెల్లగించఁగా లతయు పెల్లగింపఁబడి ప్రత్యే కము లతను పెల్లగించుశ్రమ యేనుఁగునకుఁ గలుగనట్లు నానాభుండగు మారుని నేనాశ్రయించి యుండఁగా దైవ మను గజము నన్ను పెల్ల గించు టక్కఱలేకయే మారోన్మూలనముచేతనే నన్నును జంపి శ్రమ లేక కృతకృత్యుఁ డాయెను.

వ్యా. విధినేతి. నను వనన్త, కామవధే, మదనవధే, మాం, విముఞ్చతా వర్ణ యతా - అమారయలేత్వర్ధః. విధినా దైవేన, విశసతి హి నస్తీతి విశసో ఘాతుకః తదాద్యత్. విశసన్య కర్ష వైశసవే యువాదిత్వాదబ్ధిత్యయః. అర్థవైశసమర్థ

వధాః-కృతమ్. వి. 'అర్థో వా ఏష ఆత్మనో యత్ పత్నీ' ఇతి శ్రుతేః. పత్యుః స్వస్య చాశ్రయాశ్రయిభూతయోరేకపదార్థత్వాభిప్రాయాన్ధోక్తిః. తథా చైకదేశవధేదేశాంతరస్యాపి వధవియమనాన్తామపి విధిరస్తున్నేవ హతవానితి తాత్పర్యమ్; ఏతదేవోపపాదయతి - అనపాయస్యనపాయిత్యేన విశ్వస్తే, సంశ్రయద్రుమే ఆశ్రయపుక్షే, గజభగ్నే సతి, వల్లరీ లతా, వతనాయ - భవతీతి శేషః. కలితుమేవ సాఽలమిత్యర్థః. 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాత్' ఇతి చతుర్థీ.

తదిదం క్రియతామనంతరం భవతా బంధుజనప్రయోజనమ్,
విధురాం జ్వలనాతిసర్జనాన్నను మాం ప్రాపయ పత్యురన్తికమ్. 32

అవ. ఇవ్వడు పిమ్మట చేయవలసిన దానిని ప్రార్థించుచున్నది.—

టీ. తత్=ఆకారణమువలన, (ఎట్లైనను చావు తప్పదు గాన) అనంతరం=పిమ్మట, భవతా=నీచే, ఇదం బంధుజనప్రయోజనం = ముందు చెప్పబోవు బంధువులు చేయు సహాయ కార్యమును, క్రియతాం = (నీచే) చేయఁ బడుగాక, నను=వసంతఁడా! విధురాం=పరవశురాల నగు, మాం=వన్ను, జ్వలనాతిసర్జనాత్ = నివ్వనిచ్చుటచేత, పత్యుః= (నా) పెనిమిటియొక్క, అంతికం=సమీపమును, ప్రాపయ=పొందించుము.

తా. వసంతఁడా! దుఃఖముతోఁగూడిన నేను స్వయముగాఁజిలి పేర్చుకొనలేను గనుక అది చేర్చి నాకు నివ్వనిచ్చి నా పెనిమిటితోఁ జేర్చి యాఖరుబంధుకృత్యము నెఱవేర్చుము.

వ్యా. తదితి.—తత్తస్మాత్కారణాదుక్తప్రకారేణ - అన్యథాఽపి మరణస్యా వశ్యంభావాదిత్యర్థః. అనంతరం, భవతేదం వక్ష్యమాణం, బంధుజనప్రయోజనం బంధుకృత్యం, క్రియతామ్ - ప్రార్థనాయాం లాటే. తదేవోపదిశతి - నను వసంత, విధురాం ఏవకాం, మాం, జ్వలనాతిసర్జనాదగ్నిదానాత్ - పత్యురన్తికం ప్రాపయ అగ్నిప్రవేశం కారయేత్సర్థః.

శశినా సహ యాతి కాముదీ సహమేఘేన తటిత్ప్రళీయతే,

ప్రమదాః పతివర్తగా ఇతి ప్రతిపన్నం హి విచేతనైరపి. 33

అవ. ఈమని స్త్రీలకుఁ జేయఁదగిన దని చెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. కాముదీ = వెన్నెల, శశినాసహ = చంద్రునితో, యాతి = పోవుచున్నది, తటిత్=మెఱపు, మేఘేనసహ=మేఘముతో, ప్రళీయతే=నశించుచున్నది, ప్రమదాః = స్త్రీలు, పతివర్తగాః = పెనిమిటిమార్గమునుఁ బొందువారు, ఇతి=అని, విచేతనైరపి = అవివేకులచేతను కూడ, ప్రతిపన్నం హి=తెలియఁబడినది గదా.

తా. చంద్రునితో వెన్నెలయు, మేఘముతో మెఱపును నశించును. పతివ్రతలు భర్తమార్గము నొందుదురు. ఇట్లవివేకులకును దెలియును.

అప. కర్తవ్యశ్చాయమర్థః స్త్రీణామిత్యాహ.—

వ్యా. శశినేతి.—కౌముది చన్ద్రీకా, శశినా సహ యాతి శశివ్యస్తమితేస్వయం నశ్యతీత్యర్థః. తడిత్ సాదామనీ, మేఘేన సహ, ప్రతీయతే ప్రణశ్యతి కర్తరి లభి. ప్రమదాః స్త్రీయః, పతివర్త్య గచ్ఛన్తీతి పతివర్త్యగాః పతిమార్గానుగామిన్య, ఇత్యేతద్విచేతనైరల్పచేతనైః - అవివేకిభిరపీత్యర్థః. నాశస్త్ర 'పుష్కలమై' ఇతి పపాత. ప్రతి పన్నం జ్ఞాతమ్. 'అలపణా యవాగూః' 'అరుదరా కన్యా' ఇతిపదల్పత్వాభిప్రాయేణ విచేతనైరపీతి నిర్దేశః. పతివర్త్యగా ఇత్యుక్త స్మృతిః. వి. 'ఆర్తాఽర్తే ముదితే హృష్టా ప్రాప్తితే మలినా కృతా, మృతే మ్రియేతయా పత్యసా స్త్రీక్షేయా పతివ్రతా.' ఇతి.

అమునైవ కషాయితస్తనీ సుభగేన ప్రియగాత్రభస్మనా,

నవపల్లవసంస్తరే యథా రచయిష్యామి తనుం విభావసౌ. 34

టీ. సుభగేన=అందమయిన, అమునా=తాయెదుట నున్న, ప్రియగాత్ర భస్మనా=ప్రియునిమేనిబూడిదతో, కషాయితస్తనీ=వన్నెమారిన చనులు గలదాననై, నవపల్లవసంస్తరే యథా=నూతన కిసలయ శయ్యయందువలె, విభావసౌ=ఆస్నియందు, తనుం=శరీరమును, రచయిష్యామి = ఉంచుచున్నాను.

తా. అంద మగు ప్రియునిబూడిదచే కషాయవర్ణముగాఁ గల చన్నులు గలదాననై నూతనమైన యొట్టిని చిగుళ్లయందువలె నాశరీరమును చితియందలి యగ్నిలో నుంచెదను.

వ్యా. అమునేతి.—అమునా పురోవర్తినా, సుభగేన శోభనేన, ప్రియగాత్ర భస్మనైవ - ఏవకారో మజ్జినాస్తరవిపుత్త్యర్థః. కషాయితస్తనీ రంజితస్తనీ. వి. 'రాగేశ్వారో కషాయోఽస్త్రీ నిర్భాసే సారభేరసే' ఇతి వైజయన్తీ. నవపల్లవసంస్తరే యథా నవపల్లవతల్పిణి, విభావసౌ వహ్నా, తనుం శరీరం, రచయిష్యామి నిధాస్యామిత్యర్థః.

కుసుమాస్తరజే సహాయతాం బహుశస్పృహ్యగతస్యమావయోః,

కురు సంప్రతి తావదాశు మే ప్రణిపాతాజ్ఞలియాచితశ్చితామ్. 35

టీ. సౌమ్య = ఓ మంచివాడా! త్వం = నీవు, ఆవయోః = (రతీ మస్తథుల మగు) మా యిరువురకును, బహుశః = అనేకమాలులు, కుసుమాస్తరజే = పూల పాన్పు

నందు, సహాయతాం = సహాయమగుటను, గతః=పొందితిని. సంప్రతి = ఇప్పుడు, ప్రణి
పాతాంజలినా = నమస్కారముతోఁ గూడిన దోసిలిచే, యాచితః = వేడుకొనఁబడు
చున్నావు. ఆశు = వేగముగా, మే=నాకు, చితాం = చితిని, కురు తావత్ = పేర్చి
పెట్టుమా.

తా. ఓ వసంతుఁడా! మాయురువ్రరకును పెక్కుసారులుపూల
పాన్పు చేయుట విషయములో సహాయ మైతిని. ఇప్పుడు నమస్కార
పూర్వకముగా వేడుచుంటిని నాకు వేగము దాఁమయమైన యగ్ని
శయ్యను గూర్చుము. (చితి ననుట.)

వ్యా. కుసుమేతి.—హే సౌమ్య సాధో, త్వమావయో రలిఃశ్చబాణయో,
ర్భహుశో బహువారం, కుసుమాస్తరణే పుష్పశయనే, సహాయతాం గతః. సంప్రతి,
ప్రణిపాతాంజలినా యాచితః ఆజ్ఞలిపూర్వకం ప్రార్థితః సన్నిత్యర్థః. ఆశు మే, చితాం
కావ్యచయం కురు కురువ్య; యథేహ తథాఽముత్రోహ త్వయం మిత్రేణేత్యర్థః.

తదను జ్వలనం మదర్పితం త్వరయేద్దక్షిణవాతపిజనైః,

విదితం ఖలు తే యథా స్తరః క్షణమప్యత్సహలే న మాం వినా. 36

టీ. తదను = చితిపేర్చినయనంతరమున, మదర్పితం = నాయందర్పించఁబడిన,
జ్వలనం=అగ్నిని, దక్షిణవాతపిజనైః = మలయవాయువులయొక్క సంచారిణములచేత,
త్వరయేః=తొందరపఱుచుము (తొందరగా మండించుము), (తొందర యే లనఁగా) తే=
నీకు, విదితం ఖలు = తెలిసియే యున్నదిగదా? యథా=ఎందుచే, స్తరః = మదనుడు,
మాం=నన్ను, వినా=విడిచి, క్షణమపి=ఒక క్షణమైనను, నోత్సహ లే=సంతోషింపఁడు.

తా. నాయం దగ్నినంటించి దక్షిణవాయువులు తొందరగావీచు
టకు తొందరపఱుచుము. ఎందు కనఁగా? నీమిత్రుఁ డగు మారుఁడు
నన్ను విడిచి యొక్కక్షణమైనను సంతోషింపఁ డని యెఱిగియేయుండువు
గదా?

వ్యా. తదన్వీతి.—తచ్చితాకరణమన్వనంతరం మయ్యర్పితం, జ్వలనమగ్నిం, దక్షి
ణవాతపిజనైర్జ్వలయ మారుతసంచారణైః త్వరయేః త్వరితం జ్వలయేత్త్యర్థః. త్వరాహేతు
మాహ - తే తవ-విదితం ఖలు, మతిబుద్ధిభూతార్థేభ్య శ్చ' ఇతి వర్తమానేక్షః - తద్యో
గాత్కర్తరి వస్త్వీ, యథా యేన ప్రకారేణ, స్తరో, మాం వినా, క్షణమపి, నోత్సహ
తే న హృద్యతి. తథా త్వయా జ్ఞాతమేత్యర్థః.

ఇతి చాపి విధాయ దీయతాం సలిలస్యాష్టలిరేక ఏవ నా,

అవిభజ్య పరత్ర తం మయా సహితః పాస్యతి తే స బాన్ధవః. 37

టీ. అపిచ=ఇంతే కాదు, ఇతి=ఇట్లు, (అగ్నిచేరుట) విధాయ=చేసి, నా=మాయిద్దటికిని, ఏక ఏవ=ఒకటియే యగు, సలిలస్య=నీటియొక్క, అంజలిః = దోసిలి, దీయతాం=ఈజడుగాక, తం=అదోసిటిని, సః తే బాన్ధవః = ఆ నీచెలికాడు, పరత్ర = పరలోకమునందు, మయాసహితః = నాతోఁగూడినవాడై, అవిభజ్య = విభాగమునయక, పాస్యతి=త్రాగఁగలడు.

తా. నీవు నాకగ్ని నిచ్చుటయిన పిమ్మట నొకేజలాంజలిని మాయిద్దటికి నిచ్చి ను జాలును. ఎందు కనఁగా, పరలోకముందును విభాగము చేయక నాతో కలసియే జలమును త్రాగును. అట్లుకలసి త్రాగుటయే యాయన కీప్రము.

వ్యా. ఇతి. — అపి, చేత్యేమ, విధాయ కృత్యా, నావావాభ్యామేకఏవ, సలిలస్యాష్టలిర్దీయతామ్. తమజ్ఞులిం స తే బాన్ధవః సఖాన్తరః, పరత్ర పరలోకే మయా సహితోఽవిభజ్య పాస్యతి.

పరలోకవిధా చ మాధవ స్తరముద్దిశ్య విలోలపల్లవాః,

నివపేః సహకారమజ్ఞురీః ప్రియమాతప్రసవో హితే సఖా. 38

టీ. కించ=ఇంతేకాదు, మాధవ = వసంతుఁడా, పరలోకవిధా = పిండోదకాది పారలొకక్రియయందు, స్తరం = మన్నథుని, ఉద్దిశ్య = ఉద్దేశించి, విలోలపల్లవాః = చలిండుచున్న చిగుట్లగల, సహకారమజ్ఞురీః=మావి పూగుత్తులను, నివపేః=ఇమ్ము, హి=ఏకారణమువలన ననఁగా? తే=నీయొక్క, సఖా=చెలికాడు, ప్రియమాతప్రసవః = ఇష్టమయిన మావిపూవులు గలవాఁడు.

తా. ఇంతేకాదు వసంతుఁడా నీచెలికాడగు మారునకు మావి పూవు లన్న మిక్కిలిప్రేమ గనుక పారలొకక్రియ లగు పిండము జల తర్పణముల నిచ్చుటతో బాటు మావిపూవులను పైత మిమ్ము.

వ్యా. పరలోకేతి — కించ, హే మాధవ వసన్త, పరలోకవిధా పిండోదకాది కర్తణి, స్తరముద్దిశ్య, విలోలాః పల్లవాః యాను తాః, సహకారమజ్ఞురీహ్వాతపల్లరీ, నివపేద్దేహి. హి యస్తాత్కారణాత్, తే సఖాన్తరః, ప్రియహ్వాతప్రసవాయస్య న తథోక్తః.

ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతిమాకాశభవా సరస్వతీ,

శఫరిం వ్రదశోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టిరివాన్యకమ్యయత్. 39

టీ. ఇతి=ఇట్లు, దేహవిముక్తయే=దేహత్యాగమునకు, స్థితాం=కృతనిశ్చయంబుగా
లగు, రతిం=రతినిగూర్చి, ఆకాశభవా సరస్వతీ = ఆశరీరవాక్కు, ప్రాదశోపవిక్లబాం=
మడుగెండుటచే తల్లడవడు, శఫరి = అడుజేడినచేపను, ప్రథమా పృష్ఠి రివ = తొల
కరివానవలె, అన్వకంపయత్ = కనికరించెను.

తా. ఇట్లు శరీరమును విడుచుట నిశ్చయంబులగు రతీదేవి
కాకాశవాణి మడుగెండుటచే డిల్లవడు మత్స్యాంగనకు తొలకరి
వానమాడ్కి కనికరించెను. (అనగా ఆకాశవాణి రతి నూటడించి
వల్కెను.)

వ్యా. ఇతీతి.—ఇతి, దేహస్య విముక్తయే శరీరస్య విసర్గాయ, స్థితామ్ కృత
నిశ్చయామితి యావత్. రతిమాకాశభవా సరస్వత్యశరీరావాగ్న్యైదశోపవిక్లబాం -
ప్రాదస్య జలధారస్య - శోషేణ విక్లబాం, శఫరిం ప్రాప్తీ. ని. 'ప్రాప్తీ తు శఫరి
ద్వయోః' ఇత్యమరః. ప్రథమా, పృష్ఠిర్నర్మమివాన్వకమ్మయదనుకమ్మితవత్, సదయమువా
చేత్సర్గః. ని. 'కృపా దయానుకమ్నా స్యాత్' ఇత్యమరః.

కుసుమాయుధపత్ని దుర్లభస్తవ భర్తాన చిరాద్భవివ్యతి,

శృణు యేన స కర్తృణా గతశ్శలభత్వం హరలోచనార్చిషి. 40

టీ. కుసుమాయుధపత్ని = ఓ రతీదేవి, తవ = నీయొక్క, భర్తా = పెరిమిటి,
చిరాత్=చాలకాలము, దుర్లభః = పొందశక్యము కానివాడు, న భవివ్యతి = కాదు,
(అనగా వేగమే నీభర్తవు నీవు కలసికొనియెద వచుట) యేకర్తృణా=వికర్తచే, సః =
ఆ నీభర్త, హరలోచనార్చిషి = ఈశ్వరనేత్రాగ్నిజ్వాలయందు, శలభత్వం = మిడుత
యగుటను, గతః=పొందెను.

తా. ఓరతీ! నీభర్త నీకు వేగముగానే లభ్యమగును. ఏపాప
కర్త చేసి హరనేత్రాగ్నిజ్వాలలో మిడుతవలె మాడిపోయెనో ఆకర్తను
జెప్పెదను వినుము.

వ్యా. కుసుమేతి.—హే కుసుమాయుధపత్ని రతీ, తవ భర్తా, చిరాత్ చిరం,
దుర్లభో న భవివ్యతి - కింత్వచిరమేవ సులభో భవివ్యతీత్సర్గః. కించ శృణు - తత్క
ర్తేతిశేషః. యేన కర్తృణా స తే భర్తా హరలోచనస్యాగ్నిర్జ్వాలా. ని. జ్వాలాభాసోర్న
పుంస్యర్చిః' ఇ త్యమరః. తస్మిన్శ్శలభత్వం పతజ్జత్వం గతః. ని. 'సమాపతజ్జశలభా' ఇ
త్యమరః.

అభిలాషముదీరితేన్ద్రియః స్వసుతాయామకరోత్పరిజాపతిః,

అథ తేన నిగృహ్య విక్రియామభిశప్తః ఫలమేతదన్వభూత్. 41

అవ. మన్వః డౌనర్చిన కర్తమునే చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. ఉదీరితేంద్రియః = (మారునిచే) ప్రేరేపింపబడిన యింద్రియములు గల వాడై, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వసుతాయాం = (తనకూతురగు) సరస్వతీదేవియందు, అభిలాషం = కోరికను, అకరోత్ = చేసెను, అథ = పిమ్మట, తేన=ఆ బ్రహ్మదేవునిచే, విక్రియాం = ఇంద్రియవికారమును, నిగృహ్య = కట్టి, అభిశక్తుః = శపింపబడి, ఏతత్ఫలం=ఈ దహనముగుటను, అన్వభూత్ = అనుభవించెను.

తా. మారుడు బ్రహ్మయందు తనబాణమును ప్రయోగించి కూతురగు సరస్వతీని మోపింపఁ జేసెను. ఇంద్రియనిగ్రహసామర్థ్యము గల బ్రహ్మ యది యడంచుకొని మారుని కీవిధి నీశ్వరుని కోపాగ్నిచే బూడిదవు కావలయు నని శంపించెను. చేసినకర్త యనుభవించక తీరునా?

అవ. తదేవ కర్తౌపాచక్షే.—

వ్యా. అభిలాషమితి.—ఉదీరితేంద్రియః ప్రేరితేంద్రియః = స్వరేణేతి శేషః. ప్రజాపతిర్బ్రహ్మ, స్వసుతాయాం సరస్వత్యాం అభిలాషనుమరాగమకరోత్. అథ తేన ప్రజాపతినా, విక్రియామిద్భియవికారం, నిగృహ్య నిరుధ్యాభిశక్తుః సన్ ఏతత్ఫలం దాహాత్మకం స్వకర్తృఫలమన్వభూత్.

పరిణేష్యతి పార్వతీం యదా తపసా తత్ప్రసవీకృతో హరః,

ఉపలబ్ధసుఖస్తదా స్తరం వపుషా స్వేన నియోజయిష్యతి. 42

ఇతి చాహ స ధర్మ యాచితః స్తరశాపావధిదాం సరస్వతీమ్,

అశనేరమృతస్య చోభయోర్వశినశ్చామ్బుధరాశ్చ యోనయః. 43

టీ. ధర్మయాచితః = ధర్మఁడను ప్రజాపతిచే యాచితుడై, సః=ఆబ్రహ్మ, తపసా=తపఃకారణముచే, తత్ప్రసవీకృతః = ఆ పార్వతీదేవియందు దభిముఖుం డగు, హరః=హరుడు, యదా = ఎప్పుడు, పరిణేష్యతి = పెండ్లియాడుచున్నాడో, తదా = అప్పుడు, ఉపలబ్ధసుఖః=పొందబడిన యానందముగలవాడై, స్తరం = మారుని, స్వేన వపుషా = స్వీయశరీరముతో, నియోజయిష్యతి = కూర్చును, ఇతి ఇట్లు, స్తర శాపావధిదాం = మన్వథశాపావసానమును ఇచ్చుచున్న, సరస్వతీం = వాక్కును, ఆహ=పలికెను. (కావమునిచ్చి బ్రహ్మ శాపావసాన పెంపుడని యడగఁ బడి ధర్మప్రజాపతిచే

* “బ్రహ్మదేవునిచే నింద్రియవికారమును కట్టి” యనుప్రయోగము తెనుఁగు భాషకంత బాగుండదు. మహాకవియైననని నమస్కరింపవలయును. సంస్కృతమర్యాదకు నంత కట్టుదిట్టము కాదు.

కాపావసాన కాలమునుగూడ చెప్పెను. కోపగించినవానికి కాంతియుమాడ గల్గెనా ?
యశఁగా) పశినిఁజితేంద్రియులును, అంబుధరాశ్వుఁమేఘములును, ఆశనేఁపిడుగున
కును, అమృతస్య చఁజలమునకును, ఉభయోః = రెండింటికిని. యోనయః = కారణులు.

తా. ధర్మఁడు మారనాశముచే సృష్టిప్రసంగము నిలిచిపోవునని
కాపావసాన మడిగెను. ఉమావివాహానంతర మని బ్రహ్మ చెప్పెను.
కోపించినవానికి శాంత మెట్లందురా? ఇంద్రియనిగ్రహముగలవారు
మేఘునివంటివారు. కావుననే పిడుగువంటికాపమును జలముబోలు
చల్లని యనుగ్రహమును గలిగియుందురు. (కావుననే లోకసామాన్యు
లకును జితేంద్రియులకును సామ్యము చెప్పుటకువీలులేదు. సమయమును
బట్టి కోపానుగ్రహములు వారిచేతులలో నుండు ననుట.)

వ్యా. పరిణేవ్యతీతి.—ఇతీతి చ.—ధర్మేణ ధర్మాభ్యేన ప్రజాపతినా యాచితః
ప్రార్థితః, స భగవాన్ప్రవృత్తః, తపసా కారణేన, తస్యాం పార్వత్యాం ప్రవణీకృతోఽభి
ముఖీకృతో, హరః శివో, యదా పార్వతీం, పరిణేవ్యత్యుద్వత్కీర్తి, తనోఽపల్లవభుజః
ప్రాప్తానందః ననో, స్వరం కామం, స్వేన పపుహ, నియోజయిష్యతి సంగమయిష్యతి,
ఇత్యేవం, స్వరకావస్యావధిదామవసానదాయినీం, సరస్వతీం వాచం చాపా-నివం
కాపావధిమప్యుక్తవానిత్యర్థః. నను తథా క్రుద్ధస్య కథమిద్భూతి కాన్తిరత ఆహ-వశినో
జితేంద్రియాశ్చామృధరాశ్వాశచేరమృతస్య చేత్కుభయోర్లోనయః ప్రభవాః. శివపక్షే
ఽశస్యమృతకణ్డా కోపప్రసాదవరా, అన్యత్ర వైద్యుతాగ్నిదకవరా. యుగ్మకమ్.

తదిదం పరిరక్ష కోభనే భవితవ్యప్రియసంగమం వపుః,

రవిపీతజలా తపాత్యయే పునరోఘేన హి యుజ్యతే నది.

44

టీ. కోభనే = ఓ కల్యాణులారా! (ఈ యాకాశవాణి సంబోధనమే రతికి
వైధవ్యము లే దని నూచించి (విప్రలంభమును నూచించినది) తత్ = ఆకారణమువలన,
భవితవ్యప్రియసంగమం-భవితవ్యః=కాఁగల, ప్రియసంగమం = ప్రియసంయోగముగల,
ఇదంవపుః=ఈశరీరమును, పరిరక్ష=రక్షించుకొనుము, రవిపీతజలా = సూర్యునిచే నార్పఁ
బడిననీరుగల, నదీ=నది, తపాత్యయే = గ్రీష్మర్తువులోఁగా, (వర్షాకాలమందు) పునః =
ఁజరియు, ఓఘేన=ప్రవాహముతో, యుజ్యతే హి=కూడునుగదా.

11 తా. కాబట్టి నీవు నీయొడఁబాపు శాశ్వత మనియెంచక దేహ
మును కాపాడుకొనుము. ఎడకాలములో నెండిన నది వర్షాకాలము
లో నిండుప్రవాహముగలది కాలేదా!

వ్యా. కవితి.—హే కోభనే, తత్తస్మాత్ కారణాదృశితవ్యా భవిష్యత్-ప్రియ సంగమో యస్య తత్తతోక్తమిదం వపుః పరిరక్ష తథా హి. రవివీతజలా నదీ తపాత్యయే ప్రావృషి. ని. 'ప్రావృషి తపాత్యయే' ఇతి హలాయధః. పునరోఘేన ప్రవాహేణ, యజ్యతే సంగచ్ఛతే హి.

ఇత్థం రతేః కిమపి భూతమదృశ్యరూపం
మద్దీచకార మరణవ్యవసాయబుద్ధిమ్,
తత్ప్రేత్యయాచ్చ కుసుమాయుధబన్ధురేనా
మాశ్వాసయత్ సుచరితార్థపదైర్వచోభిః.

45

టీ. ఇత్థం=ఇట్లు, ఆదృశ్యరూపం = కానరానిరూపముగల, కిమపిభూతం=ఏకా నోకప్రాణి, రతేః=రతిదేవియొక్క, మరణవ్యవసాయబుద్ధిం - మరణవ్యవసాయ = మరణ ప్రయత్నముయొక్క. బుద్ధిం=నిశ్చయమును, మద్దీచకార = నివారించెను, కుసుమాయుధ బంధుః చ=వసంతుండును, తత్ప్రేత్యయాత్ = అభూతమందలి విశ్వాసమునుండి, సుచరి తార్థపదైః = మంచిచారితార్థములగు పదములుగల, వచోభిః=మాటలచే, ఏనాం=రతి దేవిని, ఆశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

తా. ఆప్రాణి రతిదేవికి ప్రాణత్యాగప్రయత్నమం దుత్సాహ మును సన్నగింపజేసెను. ఆభూతవాక్యవిశ్వాసమునుండి వసంతుం డీమె నోదార్చెను.

వ్యా. ఇత్థమితి.—ఇత్థమనేన ప్రకారేణాదృశ్యరూపం కిమపి భూతం కన్పి త్వాణి. ని. 'యుక్తేక్షాదావృతే భూతం ప్రాణ్యతీతే సమే త్రిషు' ఇత్యమరః. రతేర్నదనదారాణాం, మరణవ్యవసాయబుద్ధిం మరణోద్యోగబుద్ధిం, మందీచకార నివార యామానేత్కర్థః. ని. 'మూఢాల్పాఘటా నిర్భాగ్యా మద్వ్యాః' ఇత్యమరః. అథ కుసుమా యుధబన్ధుర్వసస్తశ్చ, తత్ప్రేత్యయాత్తస్మిన్నృతే విశ్వాసాత్. ని. 'ప్రత్యయోఽధీన శఙ్ఖజ్ఞానవిశ్వాసహేతుషు' ఇత్యమరః. ఏనాం రతిం, సుష్ణ చరితార్థాని పదాని యేషాం తైర్వచోభిర్వాక్యైర్వాశ్వాసయత్. సర్వథా తే దేవతాప్రసాదాత్ ప్రియ సంగమో, భవిష్యతీత్యాదివచనైరస్యా దుఃఖముపాచకారేత్కర్థః.

అథ మదనవధూరపల్లవాంతం
వ్యసనకృశా పరిపాలయాంబభూవ,
శశిన ఇవ దివాతేనస్య రేఖా
కిరణపరిక్షయధూసరా ప్రదోషమ్.

46

టీ. అథ=విష్టుట, వ్యసనకృతా = దుఃఖముచే కృశించిన, మదనవధూః=రతీచేవి, ఉపష్టవాంతం=ఆపదయొక్కయంతమును, కిరణపరిక్షయదూసరా = కిరణములయొక్క నాశనముచే మలినమైన, దివాతనస్య శశినః=వగటియందైన చంద్రునియొక్క, లేఖా = రేఖ, ప్రదోషమివ=రాత్రినివలె, ప్రతిపాలయాం బభూవ=నిరీక్షించెను.

తా. పగటియందు కళాపీనమైన చంద్రకళ రాత్రి నెల్లెదురు సూచునో అట్లు వ్యసనముచేఁ గృశించినరతి ఆపదయొక్క యవసానమును నిరీక్షించుచుండెను.

ఇది కుమారసంభవ మహాకావ్యమున రతివిలాపము గల నాల్గవసర్గము ముగిసెను.

వ్యా. అథేతి.—అథానంతరం వ్యసనేన దుఃఖేన కృతా మదనవధూరతి రుపష్టవాస్తం విపదపథిం కిరణపరిక్షయేణ - ధూసరా మలినా, దివాతనస్య దినభవస్య 'సాయం చిరమ్.' ఇత్యాదినా ట్యుప్రత్యయః. శశినశ్చంద్రస్య లేఖా ప్రదోషం రాత్రిమివ పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షించక్తే.

పుష్పి తాగ్రావృక్షమ్. 'అయజి నయుగ రేఫతో' యకారో యజి చ నజా జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీమత్తమహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరి విరచితయా సంజీవినీసమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాపో నామ

చతుర్థః సర్గః.

శ్రీ రస్తు కు మార స ం భ వ ము

ప ం చ మ స ర్గ ము

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం
పినాకినా భగ్నమనోరథా సతీ,
నినిష్ఠ రూపం హృదయేన పార్వతీ
ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలా హి చారుతా.

1

టీ. పార్వతీ = పార్వతీదేవి, తథా=అలాగున, సమక్షం = కండ్లయెదుట, మనో
భవం=మనస్సును, దహతా = దగ్ధముచేసిన, పినాకినా=శివునిచే, భగ్నమనోరథాసతీ =
కొట్టబడిన కోర్కెగలదై, హృదయేన=మనస్సుచేత, రూపం=చక్కదనమును, నినిద=
నిందించెను, తథాహి=యూ కమేగదా, చారుతా=సౌందర్యము, ప్రియేషు=భర్తలవిషయ
మున, సౌభాగ్యఫలా=ప్రియవాల్లిభ్యుప్రయోజనముగలది గదా.

తా. తనకండ్లయెదుట మారుని భస్మముచేసిన హరునియందు
తనకోర్కె విఫల మని తనచక్కదనమును నిందించుకొనెను. న్యాయమే
చక్కదనమునకు ఫలము ప్రియమైన వల్లభత్వమే గదా! (అనగా
తనయిష్టమయిన ప్రియుడగు గలుగుటయేకదా ప్రయోజనము. అది లే
నప్పు డీచక్కదన మేల యని భావము.)

వ్యా. తథేతి.—పర్యతస్యావత్యం స్త్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారేణాత్మోః
సమీపే సమక్షం పురతః, 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి' ఇత్యాదినాఽవ్యయా
భావః. మనోభవం మన్తగ్ధం, దహతా భస్మీకుర్వతా, పినాకినేశ్వరేణ, భగ్నః ఖణ్డితో
మనోరథోఽభిలాషో యస్యాః సా తథోక్తా సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌష్ఠ
ర్యం నినిష్ఠ ధిక్షేరూపం యద్ధరమనోహరణాయ నాలమితి గర్హితవీత్యర్థః. యుక్తం
పైతదిత్యాహ - తథాహి. చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పతిషు విషయే, సౌభాగ్యం
ప్రియవాల్లిభ్యం - ఫలం యస్యాః సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య తదేవ ఫలం యద్భర్తృ
సౌభాగ్యం లభ్యతే. నోచేత్ విఫలం తదితి భావః.

ఇయేష సాకర్తుమవస్థయాపతాం
సమాధిమాస్థాయ తపోభిరాత్తనః,
అవాప్యతే వా కథమన్యథా ద్వయం
తథావిధం ప్రేమ పతిశ్చ తాదృశః ?

2

టీ. సా=అపార్వతీదేవి, సమాధిం=వికాగ్రత్వమును, ఆస్థాయ=పొంది, తపోభిః=తపంబులచే, ఆత్తనః = తనకు, అవంధ్యరూపతాం = నిర్దుష్టరూపము గలది యగుటను, కర్తుం=చేసికొనుటను, ఇయేష=కోరెను, అన్యథా=అట్లుకానినాఁడు, కథం వా = ఎట్లు, తథావిధంప్రేమ=అట్టియనురాగమును, తాదృశః=అట్టి, పతిశ్చ=పెనిమిటియు, ద్వయం=ఈరెండును, అవాప్యతే=పొందఁబడుచున్నది.

తా. పార్వతీదేవి నిర్దుష్టమైన చక్కదనము చేసికొనుటకు తపస్సును చేయఁగోరెను. లేనిచో సగముశరీర మిచ్చునంతటి యనురాగమును మృత్యువులేని పెనిమిటియు నెట్లు దొరకును?

అవ. అస్మిన్ సర్గే వంశస్థం పృతమ్.—'జతో తు వంశస్థముదీరితం జరా, ఇలిలక్షణాత్.—

వ్యా. యేషేతి.— సా పార్వతీ, సమాధిమేకాగ్రతామాస్థాయావలమృత్యు, తపోభిర్వత్సమానియమైః కరణభూతైరాత్తనః స్వస్యావస్థయాపతాం సఫలసాధ్యర్యం కర్తుమియేషేచ్ఛతి స్త తపసా శివం వశీకర్తుముద్యుక్తేశ్వర్యః. అన్యథా తతోన్యత్రకారేణ, కథం వా తద్వయమవాప్యతే. కిం తద్వయమ్. తథా భూతావిధా ప్రకారోయస్య తత్తథావిధం, ప్రేమ స్నేహః - యేనార్థాజ్ఞసారా హరప్య భవేదితి భావః. తాదృశః పతిశ్చ - యో మృత్యుంజయ ఇతి భావః. ద్వయమేవ ఖలు స్త్రీణామపేక్షితం యద్భర్తృవాఙ్మథ్యం జీవద్భర్తృకత్వం చేరి. తచ్చ తపశ్చరైశ్చ సాధ్యమితి నిశ్చికాయేత్వర్యః. ఆత్ర మనుః, 'యద్దుష్కరం యద్దురాపం యద్దుర్గం యచ్ఛ దుష్టరమ్, తత్ సర్వం తపసా ప్రాప్యం తపో హి దురతిక్రమమ్.' ఇతి.

నిశమ్య వై నాం తపసే కృతోద్యమాం
సుతాం గిరిశత్రుతిసక్తమానసామ్,
ఉవాచ మేనా పరిరభ్య వక్షసా
నివారయన్తి మహతో మునివ్రతాత్.

3

టీ. సా = మేనకాదేవి, గిరిశత్రుతిసక్తమానసాం = హరాసక్తిగల చిత్తము గలదానినిగా, తపసే = తపస్సుకొఱచు, కృతోద్యమాం = నిశ్చయింపఁబడిన యు

ద్యుక్తిగలదానినిగాను, సుతాం = కూతును, నికమ్య=విని, వినాం = ఈపార్వతీచేవిని, వక్షసా=వక్షస్సుచే, పరిరభ్య=కొరిలించుకొని, మహతః మునివ్రతాత్ = తపస్సునుండి, నివారయంతీ=మర్దించుచు, ఉవాచ=వల్కెను.

తా. ఈశ్వరాసక్తిగలదనియు తపస్సుచేయు నిశ్చయించిన దనియు విని కూతును కొరిలించుకొని తపస్సునుండి విముఖురాలినిఁ జేయుచు చెప్పఁబోవురీతిని పల్కెను.

వ్యా. నికమ్యేతి.—మేనా మేనకాచ, గిరీకప్రతిసత్తమానసాం మారాసక్త చిత్రాం, తపసే తపస్పరణాయ, కృతోద్యమాం కృతోద్యోగాం సుతాం నికమ్య శ్రుత్వై నాం పార్వతీ, వక్షసా పరిభ్యాలిక్ల్య మహతో, మునివ్రతాత్తపసో, నివారయన్త్య వాచ-మునివ్రతాదిత్యత్ర యద్యసి మునివ్రతస్య మేనకాయా ఆసీప్సితత్వాత్. 'వారణాధానామిస్పితః' ఇతి నాపాదానత్వం. తథాపి కృతోద్యమామితి మానసప్రవేశో క్తత్వాత్ 'ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్' ఇత్యపాదానత్వమేవ స్యాత్-యథాహ భావ్య కారః. 'యచ్చ మిథ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే తచ్చ ధ్రువమపాయేఽపాదానమితి ప్రసిద్ధమ్' ఇతి.

మనీషితాః సన్తి గృహేషు దేవతా

స్తవః క్షవత్సే క్వచ తావకం వపుః,

పదం సహేత భ్రమరస్య పేలవం

శిరీషపుష్పం న పునః పతిత్రిణః.

4

అవ. సామాన్యముగా నిషేధముజెప్పి విశేషముగా నిషేధముఁ జెల్లుచున్నాఁడు.

టీ. వత్సే=బిడ్డా! మనీషితాః = ఇష్టమువల్లిన, దేవతాః = సురలు, గృహేషు= మనయుఁ డ్దయందు, సన్తి=ఉన్నారు. తపః=తపస్సు, క్వ=ఎక్కడ, తావకం వపుశ్చ క్వ= నిశరీరమెక్కడ, పేలవం=మృదువైన, శిరీషపుష్పం=దిరిసెనపువ్వు, భ్రమరస్య=తుమ్మెద యొక్క, పదం=పాదమును, సహేతం=సహించెడిని, పతిత్రిణపునః = పక్షియొక్క (పాదమును), న=సహించలేదు.

తా. అమ్మాయీ! నీమెత్తని మేనెక్కడ తపం బెక్కడ? మెత్తని దిరిసెనపువ్వు తుమ్మెదకాలిని యొర్పును. కఠినంబగు పక్షికాలు నోర్పునా?

అవ. సామాన్యనిషేధముత్వా విశేషనిషేధమాహ.—

వ్యా. మనీషితాఇతి.—హే వత్సే! మనస ఈషితా ఇష్టా మనీషితాః శక ధ్వాదిత్వాత్ సాధుః. దేవతాః శచ్యదయో, గృహేషు సన్తి - త్వం తా ఆరాధ

యేతి శేషః తమః క్వ కలేదం తావకమ్ 'యుష్మదస్త్ర దోరస్వకరస్యాః ఖిచ్చ' ఇత్యజ్ఞి త్యయః. 'తవకముకావేకదనే' ఇతి తవకాదేశః. వపుశ్చ క్వ. తథాహి—పేలవం మృదులం, శరీషపుష్పం, భ్రమరస్యభృగస్య, పదం పదస్థితిం, సహేత, పతిత్రిణః పునః పక్షిణస్తు, పదం స సహేత. అతిసౌఖమార్యాద్వివోపఖోగయోగ్యం తే వపుర్న దారుణతపఃకముమిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాస్త్రాలంకారః.

ఇతి ధ్రువేచ్ఛాచనుశాసతీ సుతాం

శశాక మేనా న నియన్తుముద్యమాత్,

క ఈప్సితార్థస్థిరనిశ్చయం మనః

పయశ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్.

5

టీ. ఇతి=ఇట్లు, అనుశాసతీ=ఉపదేశముసేయుచు, మేనా=మేనకాదేవి, ధ్రువేచ్ఛా=స్థిరమైనశోరిక బంగల, సుతాం=మాతలు, ఉద్యమాత్ = యత్నమునుండి, నియంతుం=వారింతుట, న శశాక=సమర్థురాలి కాలేకపోయెను. (అది యుక్తమే) ఈప్సి తార్థ స్థిర నిశ్చయం=శోరిన ప్రయోజనమున నిశ్చలమగు, మనః=మనస్సును, నిమ్నాభిముఖం=లోతున కెదురైన, పయశ్చ=నీరును, కః=ఎవడు? ప్రతీపయేత్=చుట్టింపఁ గలడు.

తా. స్థిరమైన నిశ్చయముగల పార్వతీదేవిమనస్సును మేనకనే కముగా నుపదేశించి వారింపలేదాయెను. నిజమే. పట్టుదలగలమనస్సును లోతున కెదురుబోవు నీరును ఎవరు చుట్టింపఁ గలరు?

వ్యా. ఇతీతి.—ఇత్యేవమనుశాసత్యుపదేశస్త్రీ మేనా ధ్రువేచ్ఛాం స్థిరవ్యవసాయాం, సుతాం పార్వతీముద్యమాదుద్యోగాత్తపోలక్షణాన్నియన్తుం నివారయితుం. న శశాక సమర్థా నాభూత్. తథాహి—ఈప్సి తార్థ ఇష్టార్థే - స్థిరనిశ్చయం మనో నిమ్నాభిముఖం పయశ్చ కః. ప్రతీపయేత్ ప్రతిహలయేత్ - ప్రతినివర్తయేదిత్యర్థః. నిమ్నప్రవణం పయ ఇష్టేష్టార్థాభినిష్ఠం మనో దుర్వారమితి భావః. అత్ర దీపకానుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసాలంకారః.

కదాచిదాసన్నసఖిముఖేన సా

మనోరథజ్ఞం పితరం మనస్వినీ,

అయాచతారణ్యనివాసమాత్తనః

ఫలీదయాన్తాయ తపఃసమాధయే.

6

టీ. కదాచిత్ = ఒకప్పుడు. మనస్వినీ = నిశ్చలచిత్తురాలగు, సా = ఆపార్వతీదేవి, మనోరథజ్ఞం = శోరికనెఱిగిన, పితరం = హిమవంతునిఁ గూర్చి, ఆనన్నసఖి

ముఖేన=ఇష్టసఖుగౌలనెడు పాయముచేత, ఫలాదయాస్తాయన = ఫలాత్పత్తియే కొనగాఁగల, తపఃసమాధయే=తపోనియమముకొఱచు, ఆత్మనః=తనయొక్క, అరణ్యనివాసం = అడవియందువసించుటకు, అమాచత=వేడెను.

తా. కోరిక నెఱిగినతండ్రిని తనకోర్కె నెఱవేటువఱచు తా నరణ్యములో తపస్సుఁజేయుట కనుజ్ఞనిచ్చుని చెలికత్తైద్వారా అడిగెను.

వ్యా. కదాచిదిలి.—అథ కదాచిన్ననస్విసీ స్థిరచిత్తా సా పార్వతీ, మనోరథజ్ఞమభిలాషాభిజ్ఞం, పితరం హిమవన్తమానన్నసఖ్యాత్సనభీ-నైవ ముఖముపాయః. ని. 'ముఖం నిఃసరణే వశ్రే స్తారమ్భాపాయయోరపి' ఇతి విశ్వః. తేన, ఫలాదయః ఫలాత్పత్తిరన్తో-వధిర్యస్య తస్యై, తపః సమాధయే తపోనియమార్థమాతనః స్వస్యారణ్యనివాసం వనవాసమయాచత 'దుహ్యచ్' ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకత్వమ్.

అథానురూపాభినివేశతోషిణా

కృతాభ్యనుజ్ఞా గురుణా గరియసా,

ప్రజాను పశ్చాత్ ప్రథితం తదాఖ్యయా

జగామ గౌరీశిఖరం శిఖణ్ణిమల్.

7

టీ. అథ=తర్వాత, గౌరీ=పార్వతీదేవి, అనురూపాభినివేశతోషిణా-అనురూప=తగిన, అభినివేశ=పట్టుదలచేత, తోషిణా = సంతసించినట్టియు, గరియసా=మిక్కిలి పూజ్యుడగు, గురుణా=తండ్రిచే, కృతాభ్యనుజ్ఞా=చేయఁబడిన యంగీకారముగలదై, పశ్చాత్=తదస్సిద్ధియొనపిమ్ముట, ప్రజాను=జనులయందు, తదాఖ్యయా = ఆపార్వతీదేవి పేరుచే, ప్రథితం=ప్రసిద్ధమగు, శిఖండిమల్=సెమట్లుగల, శిఖరం=శిఖరమునుగూర్చి, జగామ=వెళ్లెను.

తా. పిమ్ముట నీమెఁకట్టుదలకు సంతసించినట్టియు, గౌరవవంతుఁడు నగు హిమవంతునిచే సంగీకరింపఁబడి యిప్పుడు మనచే గౌరీశిఖరమును పేరుతో పిలువఁబడునట్టియు విస్తారము నెమళ్లుగల శిఖరమును గూర్చి యామె తపోనియమునకై పోయెను.

వ్యా. అథేతి.—అథ గౌర్యనురూపేణ యోగ్యేనాభినివేశేనాగ్రహేణ - తువ్యతీతి తథోక్తేన, గరియసా పూజ్యతమేన, గురుణా పిత్రా, కృతాభ్యనుజ్ఞా తపః కుర్వతి కృతానుమతిః సతీ, పశ్చాత్తపః సిద్ధ్యత్తరకాలం, ప్రజాను జనేషు, తదాఖ్యయా తస్యా గౌర్యో సుజ్ఞయా-ప్రథితం గౌరీశిఖరమితి ప్రసిద్ధమిక్యర్థః. శిఖణ్ణిమల్ న తు హింప్రస్థానిప్రచురమితి భావః. శిఖరం శృంగం జగామ యయా.

విముచ్యసా హారమహార్యనిశ్చయా విలోలయష్టిప్రవిలుప్తచన్దనమ్,
బజన్త బాలారుణబభ్రు వల్కలం పయోధరోత్సేధవిశీర్ణసంహతి. 8

టీ. అహార్యనిశ్చయా = అడ్డుపెట్టకకృమకానిస్థైర్యముగల, సా=ఆపార్వతీదేవి,
విలోలయష్టిప్రవిలుప్తచందనం - విలోల = చలించుచున్న, యష్టి = పేటలచే, ప్రవి
లుప్త = పోగొట్టబడిన, చందనం = గంధముగలదైన, హారం = ముత్యాలహారమును,
విముచ్య=తీసివైచి, బాలారుణబభ్రు = బాలసూర్యునివలె కాఁగిరుగుగలదియు, పయోధ
రోత్సేధవిశీర్ణసంహతి - పయోధర=స్తనములయొక్క ఉత్సేధ=ఉన్నతముచే, విశీర్ణ =
శిథిలమైన, సంహతి=దట్టముగల, వల్కలం=నారచీరను, బబ్రు=కట్టుకొనెను.

తా. అడ్డుట కళకృమగు స్థైర్యము గలగౌరి గంధమును తన
యొక్క పేటలచేత కొట్టివేయు ముత్యాలహారమును తీసివైచి బాల
సూర్యకాంతిగల నారచీరను కట్టుకొనెను. ఆనారచీర దట్టమంతయు
పార్వతీదేవి చన్నులరాపిడిచే పలచబడెను.

వ్యా. విముచ్యేతి.—అహార్యనిశ్చయా=నివార్యనిశ్చయా సాగౌరి విలోలాభి
శ్చలాభిః. యష్టిభిః ప్రతిసరైః. ప్రవిలుప్తం ప్రమృప్తం చన్దనం స్తనాస్తరగతం యేన
తం తథోక్తం హారం ముక్తావళిః. విముచ్య హేయ బాలారుణబభ్రు బాలార్కసిద్ధలం
పయోధరయోః స్తనయోరుత్సేధసోచ్ఛ్చాయేణ విశీర్ణా విఘటితా సంహతిరయవ
సంక్లేషో యస్య కత్తథోక్తం వల్కలం కంఠలంబిస్తనోత్తరీయభూతం బజన్త ధారయా
మాసేత్సర్వః.

యథా ప్రసిద్ధైర్నభురం శిరోరుహై

ర్జతాభిరవ్యేవమధూత్తదాననమ్,

న పట్నదశ్రేణిభిరేవ పజ్జుజం

సశైవలాసన్దమపి ప్రకాశతే.

9

టీ. తదాననం=ఆపార్వతీదేవిమోము, ప్రసిద్ధైః=భూషితములగు, శిరోరుహైః =
తలవెండు కలచేత, యథా మధురం అభూత్ = ఎట్లు ప్రియమైనదియై యాయెనో,
ఏవం=ఇట్లు, జటాభిరసి=జడలచేనైతము, (మనోహరమైనదై యాయెను) న్యాయమే,
పంకజం=కమలము, పట్నదశ్రేణిభిరేవ = తుప్పెదలపంక్తిచేతనే, న=కాదు, సశైవలా
సంగమసి = నాచునందర్కముతోనైనను, ప్రకాశతే = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. పాశ్చాతీదేవిమోక్షుల తలదమి పూవులు ముక్కుగుచని ధరించి నప్పు డెంతశోభగానుండెనో జడలు గట్టికిప్పు డట్లనే ప్రకాశించెను. న్యాయమే. పద్మము తుమ్మెదబారుచేత కాని నాచుసంపర్కముతోఁ బ్రకాశించదా?

వ్యా. యథేతి.—కస్య దేవ్యా ఆననం తదాననం ప్రసిద్ధిర్భూషితైః. ని. 'ప్రసిద్ధా భూతభూషితా' ఇత్యమరః. రోహస్తీతి రుహః 'ఇనుపభజ్జాప్రీతిరః కః' ఇతి కప్రత్యయః. శిరిసి రుహఃస్తైః శిరోరుహైర్హృద్ధజైర్మథా మధురం ప్రియం అభూత్. ని. 'స్వాదుప్రియా తు మధుకా' ఇత్యమరః. జటాభిరప్యేవం మధురమభూత్. తథా హి-పద్మజు పద్మం పట్టువశ్రేణిభిస్సృరురపత్త్నిభిరేవ న కిం తు నమా తైవలనక్లేన వతైవలనస్థమసి 'తేన నహేతి తుల్యమోగే' ఇతి బహువ్రీహిః. ప్రకాశతే తైవలే నాపి శోభతమివేత్యర్థః.

ప్రతిక్షణం సాకృతరోమవిక్రియాం

ప్రతాయ మాంజీం త్రిగుణాం బభార యామ్,

అకారి తత్పూర్వనిబద్ధయా తయా

సరాగమస్యారశనాగుణాస్పదమ్.

10

టీ. సా = గౌరీదేవి, ప్రతిక్షణం = ప్రతినిమిషమునకు, కృతరోమవిక్రియాం = చేయఁబడిన గంగరాటుగల, త్రిగుణాం=మూడుపేటలుగల, యాం మాంజీం=నిమిషం జత్రాడును, ప్రతాయ = తవస్సృజితమ, బభార=ధరించెనో, తత్పూర్వనిబద్ధయా = అదే మొదటిదిగా కట్టుకొనఁబడిన, తయా=ఆ ముంజత్రాటిచే, అన్యాయః=ఈగౌరీదేవియొక్క, రశనాగుణాస్పదం = మొల త్రాడుకట్టుకొనఁగలము, సరాగం = ఎటుపుకలదిగా, అకారి= చేయఁబడెను.

తా. తపోనియమమునకు గౌరీదేవి ముప్పేట ముంజత్రాడును ధరించెను. అది మొలకుఁ గ్రుచ్చుకొనినప్పు డొడలు పులకరించుచుండును. ఈత్రాడుయొక్క కఠినత్వముచే మొల కందెను. ఎట్లుపడెను. ఎట్లుండెను? ముందు పద్మరాగాదిమణుల దాపించిన నగలచే నెట్లునగు ననుసూచన నిప్పుడేచేసెను (కందెనని భావము).

వ్యా. ప్రతీతి.—సా దేవీ! ప్రతిక్షణం త్విజ్జేతవే కృతరోమవిక్రియాం పాదు ష్యోత్ కృతరోమాభ్యాం త్రిగుణాం త్రిరావృత్తాం యా మాంజీం ముష్టిమయ్యా మేఖలాం ప్రతాయ తవసీ బభార. తదేవ - పూర్వం ప్రథమం యస్య తత్పూర్వం

యథా తథా నిబద్ధమా తయా మాజ్ఞాన్యైశ్చా దేవ్యా రశనాగుణస్యాన్నదం స్థానం
జఘనం సహ రాగేణ సరాగం సహాహితమకాశ్చ కృతం సౌమమార్యాతిశయాదితి
భావః.

విస్ఫుష్టరాగాదధరాన్నివర్తితః

స్తనాజ్జరాగారుణితాచ్చ కస్తుకాత్,

కుశాఙ్కురాదానపరిక్షతాఙ్గులిః

కృతోఽక్షసూత్రప్రణయీ తయా కరః.

11

టీ. తయా=ఆదేవిశేత, విస్ఫుష్టరాగాత్ = విడువఁబడిన లాక్షరసముగల, అధ
రాత్ = అధరోష్ఠమునుండియు, స్తనాంగరాగారుణితాత్-స్తన = స్తనములయందలి,
అంగ రాగ=మైశ్రుతచే, అరుణిత=ఎఱ్ఱగాఁ జేయఁబడిన, కందుకాచ్చ=బంతివల్లనుం
డియు, నివర్తితః=మరలించఁబడినదై, కరః=హస్తము, కుశాంకురాదానపరిక్షతాంగుళిః-
కుశాంకుర = లేతదర్భయొక్క, ఆదాన = తీయఁబడేత, పరిక్షత=కొట్టుకొనిపోఁబడిన,
అంగుళిః=చేట్లగలదిగాను, అక్షసూత్రప్రణయీ = జపమాలికతో స్నేహితురాలిగాను,
కృతః=చేయఁబడిన.

తా. ఆదేవి పెదవులకు లక్షకనుపూయుట స్తనాంగరాగముచే
నెఱ్ఱనగుబంటిని ధరించుట చేయుచేయి యిప్పుడు దర్భకోయుటకు జప
మాల త్రిప్పుటకు నుపయోగింపఁబడినది. (ఆరెండుపనుల కీరెండు పనులు
వచ్చెననుట.)

వ్యా. విస్ఫుష్టేతి.—తయా దేవ్యా విస్ఫుష్టరాగాత్ త్యక్తలాక్షరసరజ్ఞనాదధ
రాదధరోష్ఠాన్నివర్తితః. 'విస్ఫుష్టరాగాత్' ఇతి పాఠే నితరాం త్యక్తలాక్షరాగాత్
రాగత్యాగేన నివృత్తిమోజసత్వాది భావః. తథా స్తనాజ్జరాగేణారుణితాదరుణీకృ
తాత్. పతనసమయే తస్య స్తనయోరుపరోధాదితి భావః. కస్తుకాచ్చ నివర్తితః కుశా
ఙ్కురాణామాదానేన లసనేన పరిక్షతా ప్రణితా అఙ్గులయో యస్య స తథోక్తః.
కరః పాణిరక్షసూత్రప్రణయ్యక్షమాలాసహచరః, కృతః.

మహార్హశయ్యాపరివర్తనచ్యుతైః

స్వకేశపుష్పైరపి యాస్త దూయతే,

అశేత సా బాహులతోపధాయినీ

నిషేదుషీ స్థణ్ణిల ఏవ కేవలే.

12

టీ. మహార్హశయ్యా పరివర్తనచ్యుతైః-మహార్హ = అమూల్యమగు, శయ్యా=
చుక్కయందు, పరివర్తన = దొడ్లుటచే, చ్యుతైః=జారిస, స్వకేశపుష్పైరపి = తనతల

బెండ్లు కలయుం దుంచుకొనఁబడిన పుష్పలచేతమగూడ, యా=విగౌరి, దూయతేన్న=
క్షేకమును బొందుచున్నదో, సా=ఆగౌరి, బాహులతోపధాయిని=తీగవంటిబాహువు,
బెండుగాఁ జేసుకొనుచున్నదియై, కేవలే స్థాడిలనివ = పట్టి నేలనే, అశేక=పరుండునది,
నిషేదుషీ=కూరుచున్నది.

తా. గౌరీదేవి తనప్రక్కమీఁదబడుండి యిటునటు దొరలు
నప్పుడు తనతలలోనున్నఁ పుష్పలురాలి యొడలికి సోకి కష్టముఁబెట్టు
చుండును. అట్టి మృదువగు పార్వతీదే విప్పుడన్ననో తనచేతిని దిండు
గాఁజేసికొని పట్టి నేలనె కూర్చుండుచు పరుండుచున్నది (తపోనియమ
ముచేత ననుట.)

వ్యా. మహాశ్లేఠి.—మహాశర్వో మూల్యం యశ్చాః సామహార్తా శ్రేష్ఠా యా
శయ్యా తస్యాం పరివర్తనేన లుణ్ఠనేన చ్యుతైర్భ్రష్టైః. స్వకేశపుష్పైరసి యా దేవీ
దూయతే స్త క్షిశ్యతి స్త పుష్పాధికసౌమమార్యాదితి భావః. సా దేవీ బాహులతా
ముపభక్త ఉపధానికరోతీతి బాహులతోపధాయిని సతీ కేవలే సంస్తరణరహితే స్థణ్ఠి
లే భూమావేవాకేత శయితవతీ. తథా నిషేదుష్యపవిష్టాచ. 'క్వసుశ్చ' ఇతి క్వసుః
'ఉగితశ్చ' ఇతి జీవే. భూమావేవ శయనాదివ్యవహారో న జాతూపరిత్యగ్గః.

పునర్ద్రహీతుం నియమస్థయా తయా
ద్వయేఽపి నిక్షేప ఇవార్పితం ద్వయమ్,
లతాసు తన్వీషు విలాసచేష్టితం
విలోలదృష్టం హరిణాజ్ఞనాసుచ.

13

టీ. నియమస్థయా = వ్రతముననున్న, తయా = ఆగౌరీదేవిచే, ద్వయే అపి =
ద్వయమందుచు, ద్వయం=ద్వయముచు, పునర్ద్రహీతుం=మరల పొందుటకొఱుట, నిక్షేపః=
దాచఁబడువస్తువు, అర్పితం ఇవ = ఉంచఁబడినదివలెనుండెను. (ఏరెంటియం దేరెం
డనుగా!) తన్వీషు=నన్నని, లతాసు=తీగలయందు, విలాసచేష్టితం = శృంగారచేష్టను
హరిణాంగనాను=తి.డులేడులయందు, విలోలదృష్టం=చంచలమగుచూపును.

తా. వ్రతస్థుల కర్వముగాని రెండువస్తువులను నిక్షేపముగా
నారెంటియం దుంచబడెను. నాగౌరీదేవిచే నన్నమాడ్కిగా నుండెను.
మరలఁ గైకొను నారెండు నెవ్వి యెచ్చటనఁగా విలాసచేష్టయు చంచల
దృష్టియు తీగలయందు నాడులేడులయందు (తపోనియమముచే
విలాసచేష్టయు చంచలదృష్టియు నామెకు ఇప్పుడు లే వనుట.)

వ్యాః పునరితి.—నియమస్థయా వ్రతస్థయా తయా దేవ్యా ద్వయే అపి ద్వయంపునర్గహీతుం పునరానేతుం నిక్షేపోఽర్పితమివ నిక్షేపత్వేనాస్మితం కిము క్వచిత్. 'ద్వయాభ' ఇతి ప్రామాదికః పాఠః. కుత్ర ద్వయే కిం ద్వయమర్పితమిత్యాహ. తస్మిన్ లతాసు విలాస ఏవ చేష్టితం విలాసచేష్టితం హరిణాద్దానాను విలాసవృత్తం చఇచ్ఛువావలోకితం చ; వ్రతస్థాయాం తస్యాం తయోరదర్శనాల్లతావిషు దర్శనాచ్ఛార్పితమివేత్యుత్పేక్షా న కు వస్తుతోఽర్పణమస్తీతి భావః.

అతన్నితా సా స్వయమేవ వృక్షకాః
ఘటస్తనప్రస్తవజైర్వ్యవధయత్,
గుహోఽపి యేషాం ప్రథమాప్తజన్తనాం
న పుత్రవాత్సల్యమపాకరివ్యతి.

14

టీ. సా=ఆగారిదేవి, అతన్నితా = ప్రాలుమాలికలేనిదై, స్వయమేవ=స్వయముగానె, వృక్షకాః=చిన్నచెట్లను, ఘటస్తనప్రస్తవజైః=ఘటములనెదు స్తనములనుండి ప్రసరించిన పయస్సులచే, వ్యవధయత్=అభివృద్ధిపఱచెను. గుహోఽపి=కుమారస్వామియు, ప్రథమాప్తజన్తనాం = మొదటపొందఁబడిన పుట్టువుగల (భ్రాతృలగు,) యేషాం = విష్ణుత్వములసంబంధమగు, పుత్రవాత్సల్యం=పుత్రప్రేమను, నాపాకరివ్యతి=మరలించలేక పోవును.

తా. ఆగారి యోషికతో తన స్తనస్యసానమునువలెను ఘటోదకములతో స్వంతముగాఁ బెంచబడిన చిన్న చెట్లయందు ప్రేమ తనకు ముందు కుమారస్వామి పుట్టినప్పుడు నైతము వీనిమీఁదిప్రేమ పోని యంతప్రేమ ధరించెను.

వ్యా. అతన్నితేతి.—సా దేవీ ! స్వయమేవాతన్నితాఽసంజాతతస్మా) సతీ* తారకాదిత్యాద్విత్ప్రత్యయః. వృక్షకాః స్వల్పవృక్షాః * 'అల్పే' ఇత్సల్పార్థేకప్రత్యయః. ఘటావేవ స్తనా తయాః. ప్రస్తవజైః ప్రసృతవయోభిర్వ్యవధయత్. గుహాః కుమారోఽపి ప్రథమాప్తజన్తనాం ప్రథమలబ్ధజన్తనాం ఆగ్రజాతానామిత్యర్థః, యేషాం వృక్షకాణాం సాబధి పుత్రవాత్సల్యం సుతప్రేమ నాపాకరివ్యతి. ఉత్తరత్ర కుమారోదయేఽపి న లేష పుత్రవాత్సల్యం నివర్తివ్యతఇత్యర్థః.

అరణ్యబీజాఙ్గాదానలాలితా

స్తథా చ తస్యాం హరిణా విశత్వసుః,
యథా తదీయైర్నయనైః కతుహలాత్
పుర స్సఖీనామమిమిత లోచనే.

15

టీ. ఆరణ్యవీజాంజలిదానాలితాః=సిద్ధిరథాన్యముల దోసెట్లనిచ్చుటచే లాలన చేయఁబడిన, హరిణాః=లేడులు, తథా విశత్వసుః=అట్లుగా విశ్వాసముగలవి యాయెను, యథా = ఎట్లనఁగా, కుతూహలాత్ = వేడుకవలన, తద్దీప్యోః నయన్తైః = అలేడుల కండ్లతో, సఖీనాం = చెలికత్తెలయొక్క, పురః=ఎడట (స్వీయమునగు), లోచనే = కండ్లను, అమిమితః=కొలిచెనో.

తా. ఆగౌరీదేవి నివ్వెరలు మున్నగుథాన్యములతో లాలించుట చేత తనకండ్లతోవానికండ్లకును కొలుచుకొనునంత మచ్చికగలవై లేడులు చేయఁబడినవి.

వ్యా. అరణ్యేతి.—ఆరణ్యవీజానాం సీవారాదీనామజ్జలయ ప్రేషం దానేన తాలితా హరిణాశ్చ తస్యాం దేవ్యాం తథా విశత్వసుః విప్రమ్భం జన్తుః సి. 'సమా విప్రంభవిశ్వాసా' ఇత్యుపసం. యథా కుతూహలాదౌత్పక్యాత్తద్దీప్యోర్విజనంబనిభి ర్నయన్తైర్నేత్రైః కరన్తైః స్వకీయే లోచనే సఖీనాం పురః పురతః. అనేన లేషాం సంబంధసహత్వము క్తవ్ అమిమిత అక్షిపమాణతారతమ్యజ్ఞానాయమానం చకారేత్పర్థః. కేచిత్తు సా పార్వతీ తద్దీప్యోర్నేత్రైః కుతూహలాత్ పురోఽగ్రే వర్తమానానాం సఖీనాం లోచనే అమిమిత ప్రతస్థత్వాన్నాత్తన ఇత్యాహుః. 'మాన్ మానే' ఇత్యస్తాత్థాతోర్ధ్వజ్ ఇయమేవ భిలు విశ్వాసస్య పరా క్తాష్టా యదక్షీదనేఽపి న త్కుభ్యస్తీతి భావః.

కృతాభిషేకాం హుతజాతవేదనం

త్వగుత్తరానన్తవతీమధీతినిమ్,

దిదృక్షునస్తామృషయోఽభ్యుపాగమ

న్న ధర్మవృద్ధేషు వయస్సమిత్స్యతే.

16

టీ. కృతాభిషేకాం=చేయఁబడిన స్నానముగలయత్తియు, హుతజాతవేదనం = హోమముచేయఁబడిన యగ్నిహోత్రముగలదియు, త్వగుత్తరానంగవతీం=వల్కలముచే నుత్తరీయముగాఁ జేయఁబడినట్టియు, అధీతినిం=స్తుతిపాఠాదులను చేయునట్టి, తాం = ఆగౌరీదేవిని, దిదృక్షువః = చూచుకొన్నవలనై, ఋషయః = ఋషులు, అభ్యుపాగమన్=వచ్చిరి. ధర్మవృద్ధేషు = ధర్మముచే పెద్దవారివిషయములో, వయః=వయస్సు, న సమిత్స్యతే=చూడఁబడదు.

తా. స్నానము హోమము నారచీరధారణము స్తుతిపాఠము గల యాగౌరీదేవిని మునులు చూడవచ్చిరి. ధర్మముచే గొప్పవారి విషయములో వయస్సెన్నఁబడదు.

వ్యా. కృతేతి.—కృతాభిషేకాం కృతస్నానాం హుతజాతవేదసం హుతా
గ్నికావ్ కృతహోమామిత్యర్థః. త్వచా ఒల్కలే నోక్తరాసద్భవతీముక్తరీయపతీం
త్వగుత్తరాసద్భవతీమ్ ఆధితమస్యా అస్త్రీత్యధీతిసం మృతిపాతాది కర్వతీమ్. 'ఇష్టాని
భ్యశ్చ' ఇతీనిప్రత్యయః. తాం దేవీం దిక్పతవో ద్రష్టమిచ్ఛసముర్థయా మునయో
ఽభ్యుపాగమక్ సముపాగతాః. న చాత్రకనిష్ఠసేవాదోష ఇత్యాహ. ధర్మవృద్ధేషు
వయో న సమీక్ష్యతే న ప్రమాణీక్రియతే సతి ధర్మజ్యైష్ఠ్యే వయోజ్యైష్ఠ్యం న
ప్రయోజకమిత్యర్థః. తథా చ మునుః. 'న తేన వృద్ధో భవతి యేనాస్య పలితం శిరః.
యో వా యువాఽపృథీయానస్తం దేవాః భవీరం విదుః' ఇతి.

విరోధిసత్త్వోద్భిత్తపూర్వమత్సరం ద్రుమైరభీష్టప్రసవార్చితాతిథి,
నవోటజాభ్యంతరసంభృతానలం తపోవనం తచ్చ బభూవ పావనమ్.

టీ. విరోధిసత్త్వోద్భిత్తపూర్వమత్సరం = స్వభావవిరోధములుగల జంతువులచే
విడువబడిన పూర్వవిరోధముగలదియు, ద్రుమైః=చెట్లచే, అభీష్టప్రసవార్చితాతిథి =
కోరబడినపండ్లచే పూజింపబడిన యతిఘటగలదియు, నవోటజాభ్యంతర సంభృతా
నలం = క్రొత్తపర్ణకాలలనడుము పూజింపబడిన యగులుగలదియునగు, తచ్చ తపో
వనం=ఆతపోవనము, పావనం=పవిత్రమైనది. బభూవ= అయెను.

తా. స్వభావవిరోధముగలజంతువులు విరోధమును బాయట
చేతను, చెట్లు కోరినపండ్ల నతిథుల కిచ్చుటచేతను, క్రొత్త పర్ణకాలల
యం దగ్నిహోమము చేయబడినది యగుటచేతను ఆపార్యతీదేవి
యొక్క తపోవనము పవిత్రమైనదై యాయెను.

వ్యా. విరోధిభిః-సత్త్వైర్లోవ్యాహూవిభిః. ఉద్భిత్త పూర్వమత్సరం త్నక్తపూర్వ
తైరం-హింసారహితమిత్యర్థః. ద్రుమైరభీష్టప్రసవేనేష్టఫలేనార్చితాః పూజితా అతిథ
యోయస్త్రిక్ సత్తథోక్తం, నవానాముటజానాం పర్ణకాలానామభ్యంతరేషు సంభృతాః
సంచితాః. అనలా అగ్నయో యస్తిం సత్తథోక్తం తచ్చ తపోవనం పావయతీతి పావ
నం బభూవ అహింసాతిథిసత్కారాగ్నిపరిచర్యాభిర్భగత్పావనం బభూవేత్యర్థః.

యదా ఫలం పూర్వతపస్సమాధినా
న తావతా లభ్యమమస్త కాంతీతమ్,
తదాఽనవేక్ష్య స్వశరీరమార్దవం
తపో మహత్ సా చరితుం ప్రచక్రమే.

టీ. సా. = ఆగౌరీదేవి, యదా = ఎప్పుడు, తావతా = అంతమాత్రమగు, పూర్వ తపస్సమాధినా = పూర్వమనందు తానుచేయుచున్న నియమముచే, కాంక్షితం ఫలం = కోరికతోర్పు, లభ్యం నామంస్త = పొందశక్యముకానిదానిగా తలచెనో, తదా = అప్పుడు, స్వశరీరమార్దవం = తనశరీరమృదుత్వమును, అనపేక్ష్య = లెక్కపెట్టక, మహా తపః = గొప్పతపస్సును, చరితుం = ఆచరించుటను, ప్రచక్రమే = ఉపక్రమించెను.

తా. గౌరీదేవి తాను చేయుతపమునకు తాగోరినఫలము లభ్యముకాదని యొకప్పుడు తోచి తనశరీరమార్దవమును లెక్కింపక కఠినతపం బొనర్చునాగెను.

వ్యా. యదేతి. — సా దేవీ, యదా యస్మిన్ కాలే తావతా తావత్ప్రమాణేన పూర్వతపఃసమాధినా పూర్వేణానుష్ఠీయమానప్రకారేణ తపోనియమేన కాంక్షితం ఫలం లభ్యం లభ్యం శక్యం నామంస్త అశక్యమమంస్తేక్యర్థః తదా తత్కాలే అవిలంబే నేత్వర్థః. స్వశరీరస్య మార్దవం మృదుత్వం సౌఖ్యమార్దవనపేక్ష్యాదిగణయ్య మహద్దశ్చరం తపశ్చరితుం సాధయితుం ప్రచక్రమ ఉపచక్రమే.

క్షమం యయో కన్ధకలీలయాఽపి యా
తయా మునీనాం చరితం వ్యగాహ్యత,
ధృవం వపుః కాంచనపద్మనిర్మితం
మృదు ప్రకృత్యా చ ససారమేవ చ.

19

టీ. యా = విగౌరీదేవి, కంధకలీలయాపి = చెండాడుటచేసయితము, క్షమం = శ్రమను, యయా = పొందెనో, తయా = ఆమెచే, మునీనాం = మునులయొక్క, చరితం = చరిత్రము (అనగా తీవ్రతపము) వ్యగాహ్యత = ప్రవేశించబడెను, ధృవం = నిజముగా, అస్యాః వపుః = ఈమెదేహము, కాంచనపద్మనిర్మితం = బంగారుతామరపువ్వుచే జేయఁబడినది, ప్రకృత్యా = పద్మస్వభావముచే, మృదు చ = సుకుమారమైనదియు, ససారం = కఠినమైనదియును.

తా. చెండాడి యలయికఁజెందు గౌరీదేవిచే నిప్పుడు తీవ్రతపం బొనర్చబడెను. నిజముగా నీమెయొడలు బంగారుకమలముచే నిర్మింపఁబడఁబోలు. కావుననే పద్మస్వభావమునుబట్టి మార్దవమున్నను కాంచనస్వభావముచే కఠినముగల్గి తపంబుల కోర్చె ననుట.

వ్యా. క్షమమితి. — యా దేవీ, కన్ధకలీలయా కన్ధకక్రీడయాఽపి, క్షమం యయా గ్లానిం ప్రాప తయా దేవ్యా మునీనాం చరితం తీవ్రం తపో వ్యగాహ్యత

తా. ఓపార్వతీ! ఈదినముమొదలు నీతపస్సులచేఁ గొనఁబడిన దాసుఁడనైతి నని శివుఁ డనఁగా నామె తపస్సుచేఁ బడిన క్లేశ మ్మొక్క పరి వస్తుయ్యై. కష్టమునకు ఫలము గల్గిన నాకష్టముచేఁ గృశించుట మున్నగునవి యగపడవుగదా!

ఇది కాళిదాసకృత మగు కుమారసంభవమహాకావ్యంబున

నైదవసర్గము ముగిసెను.

వ్యా. అద్యైతి.—చప్రమాణా శివే హే అవసతాశ్చి పార్వతి అద్యప్రభృతి అస్తాద్దినాదారభ్యేత్యర్థః. ప్రభృతియోగాదద్యైతి సప్తమ్యర్థవాచినా పశ్చాద్యర్థో లక్ష్యతే. తవ తపోభిః క్రీతః, 'దానృ దానే' దానత ఆత్మాం దదాతీతి. దానోఽస్తీతి నాదినీ వదతి సతి సా దేవ్యహ్నియ నవతి. ని. 'సాగ టిశ్యజ్ఞాసాహ్నియ ద్రాక్షజ్ఞా 'పపి ద్రు తమ్' ఇత్యమరః. నియమజు తపోజన్యం క్లమంక్షేశముత్సనర్థ ఫలప్రాప్త్యా క్లేం వినస్తారేత్యర్థః. తథాహి—క్షేశః ఫలేన ఫలసిద్ధ్యా పునర్నవతాం విభ్రతే పూర్వవదేవాక్షిప్తతామాపాదయతీత్యర్థః. సఫలః క్షేతో న క్షేశ ఇతి భావః.

ఇతి శ్రీమహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లివాళసూరివిరచితయా

సంజీవినీసమాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సమేతః శ్రీ కాళిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే తపఃఫలాదయో నామ

పశ్చిమస్సర్గః.

శ్రీ రస్తు కు మార సంభవము షష్ఠ సర్గము

అథ విశ్వాత్తనే గౌరీ సందిదేశ మిథః సఖమ్,
దాతా మే భూభృతాం నాథః ప్రమాణీక్రియతామితి. 1

టీ. అథ=పిమ్మట, గౌరీ = పార్వతీదేవి, విశ్వాత్తనే = లోకస్వరూపముగలశివు
కి, మిథః = రహస్యమునందు, సఖమ్ = చెలికత్తెను, సందిదేశ = సందిదేశముగాఁ బం
చును. (ఏమి యని) భూభృతాం నాథః = పర్వతరాజగు హిమవంతుఁడు, మే దాతా=
నాయొక్క యిచ్చువాఁడుగా (నన్నిచ్చునట్లు); ప్రమాణీక్రియతాం = ముఖ్యుడై
చేయుటఁగాక.

తా. పిమ్మట పార్వతీదేవి సఖచే శివునికి హిమవంతుఁడు కన్యా
దాత యగునట్లు నన్నంగీకరించవలయు నని కబురంపెను.

వ్యా. అథేతి.—అథ దేవదేవానుగ్రహనంతరం గౌరీ పార్వతీ విశ్వ మాత్మా
స్వరూపం యస్మై విశ్వస్యాత్మేతి వా. విశ్వాత్తనే శివాయ మిథో రహసి. ని.
'మిథోఽన్యోన్యం రహస్యసి' ఇత్యనురి. సఖమ్ సందిదేశాతిసర్వ క్రియామాత్రప్ర
యోగేఽపి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ. ఏమితి భూభృతాం నాథో హిమవాన్ మే
మమ దాతా నః ప్రమాణీక్రియతామితి దాతృత్వేన ప్రమాణీక్రియతామిత్యర్థః.
ప్రార్థనాయాం లోట. పిత్రా దీయమానాయాః పరిగ్రహో మమ మహాననుగ్రహ
ఇతి భావః.

తయా వ్యాహృతసందేశా సా బభౌ నిభృతా ప్రియే,
చూతయష్టిరివాభ్యాశే మథౌ పరభృతోన్ముఖీ. 2

టీ. తయా=అసఖురాలిచే, వ్యాహృతసందేశా = అంబఁబడినవార్త కలదై,
ప్రియే=శివునివిషయములో, మథౌ=చసంతమున, నిభృతా=నిశ్చలముగా, పరభృతో
న్ముఖీ = అందుకోవలచే పలుకుచున్న, చూతయష్టిరివ=మావికొమ్మవలె, అభ్యాసే=నమి
రమునందు, బభౌ=ప్రకాశించెను.

తా. శివునికి వార్త నంపి చెలితో వసంతఋతువునందు మావి కొమ్మమీఁది కోవిలచే పలికించు మావికొమ్మమాడ్కి పార్వతీదేవి సమీపముననే యొప్పెను. (నన్ను హిమవంతుఁడు కన్యాదానము చేసిన పిమ్మట పరిగ్రహింపవలయు నన్న సందేశము చెలిచేత చెప్పించి సమీప ముననే ఆమెయు నుండెను. కావుననే కోకిలచే పల్కించిన మావికొమ్మవలె నని యుపమించినాఁడు.)

వ్యా. తయేలి—తయా సఖ్యా సఖిముఖేనేక్యర్థః. వ్యాహృతసందేశోక్త వాచికా ప్రియ హరవిషయే నిభృతా నిశ్చలా పరమానందేక్యర్థః. సా శౌరి మథా వసంతే నిభృతా స్థిరా పరభృతయా కోకిలయోన్ముఖ ముఖరా పరభృతోన్ముఖ ముఖ శబ్దేనాభిభాషణివ్యాపారో లక్ష్యతే. తథా చ పరభృతాముఖేన వ్యాపారస్త్రీత్యర్థః. పరభృతేతి క్రియాశబ్దవివక్షాయాం 'కాలేరస్త్రీ' ఇతి జేష్ఠ ప్రత్యయో న భవతి. తయే త్యుపమేయస్య వ్యుత్పత్త్యాదుమానవాచిపరభృతాశబ్దస్య సమాసః సోఢప్యః అథవా భృద్భరణం సంపదాదిత్వాత్కిన్వత్ కరైభ్యద్యస్యాస్తయా పరభృతేతి వ్యాసేన వ్యాఖ్యేయం. పదమజ్ఞానీకారస్తు పరైర్భియత ఇతి కర్తృణి క్విచమారా.—మాతయస్త్వి శ్చుతకాభేవాభ్యాశ్చేఽన్తికే బధా. 'సదేకాభ్యాశ్చ నవిధసమర్పదసవేశవత్, ఉప కణ్ఠాన్వికాభ్యర్థాభ్యగ్రా అభ్యభితోఽవ్యయమ్' ఇత్యమరః.

స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ విసృజ్య కథమప్యమామ్,

ఋషీక జ్యోతిర్తయాక సప్త సన్తార స్తరశాసనః.

3

టీ. సః స్తరశాసనః=ఆకామరియగుశివుఁడు, తథా ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ=అట్లే యని చెప్పి, ఉమాం=పార్వతీదేవిని, కథమపి = కష్టముమీఁద, విసృజ్య = విడిచి, జ్యోతిర్తయాక = లేజన్మరూపులగు, సప్తఋషీక = సప్తర్షులను, సన్తార = తలచెను.

తా. పార్వతిమాట కంగీకరించి శివుఁ డతికష్టముమీఁద నామెను విడిచి సప్తర్షులను దలచెను.

వ్యా. స ఇతి.— స ప్రకృతః కాస్తీతి కాసనః బహులగ్రహణాత్ కర్తరి ల్యుట్. స్తరస్య కాసన ఈశ్వరస్తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ తథా కరిష్యామిత్యుత్తేవ్యర్థః. ఉమాం కథమపి కృచ్ఛ్రిణ విసృజ్య తత్ర గాథానురాగత్వాదితి భావః. జ్యోతిర్త యాం శ్రీజోయాపాక సప్తర్షీ నగ్గరః ప్రభురీక సన్తార స్తుతవాక్.

తే ప్రభామజ్జలైర్వ్యోమ ద్యోతయన్తప్రపాదనాః,
సారస్థతీకాస్సపది ప్రాదురానక్ పురః ప్రభోః.

4

టీ. తప్రపాదనాః=తపస్సే ధనముగాఁ గల, తే = ఆబులు, ప్రభా మండలైః= కాంతిమండలములచే, ద్యోమ ద్యోతయన్తః = ఆకసమును ప్రకాశింపఁజేయుచు, సారస్థతీకాః=అరస్థతీదేవితోఁ గూడినవారై, సపది=అప్పుడె, ప్రభోః పురః = ఆ యీ శ్వరునియెదుట, ప్రాదురానక్ = ప్రత్యక్షమైరి.

తా. తమకాంతులతో నాకసమును వెలుగఁజేయుచు తపః ప్రధానుల రగు నాబులు లరుంధతితోఁగూడ హరునియెదుట గానంబడిరి.

వ్యా. త ఇతి—తే తప ఏవ ధనం యేహంతే తప్రపాదనాః తేనప్తయః ప్రభా మజ్జలైస్తేజపుజైర్వ్యోమకాశం ద్యోతయన్తః ప్రకాశయన్తఃఅరస్థత్యానహ వర్తన్త ఇతి సారస్థతీకాః సన్తః. 'సద్యుకకప్' ఇతి కప్. సపది ప్రభోరీశ్వరస్య పురః పురో భాగే ప్రాదురానక్ ప్రత్యక్ష బభూవుః.

అప్లుతా స్తీరమందారకుసుమోత్కిరవీచిషు,

ద్యోమగజ్ఞాప్రవాహేషు దిక్షాగమదగన్ధిషు.

5

అవ. ఇటుపిమ్మట సారస్థతీకములచే నాబులులనే వర్ణించుచున్నాఁడు.—

టీ. తీరమందారకుసుమోత్కిర వీచిషు - తీర=బిడ్డలందలి, మందారకుసుమ = కల్పవృక్షపుష్పములను, ఉత్కిర = ఎగజిమ్ముచున్న, వీచిషు = అలలుగలయట్టియు, దిక్షాగమదగన్ధిషు=దిగ్గజములమదముచే వాననలుగల, ద్యోమగంగా ప్రవాహేషు= ఆకాశగంగా ప్రవాహములయందు, అప్లుతాః = స్నానములఁజేసిన, (అమునులు ప్రత్యక్షమై రని క్రిందటిశ్లోకముతో నన్వయము.)

తా. బిడ్డల నున్న కల్పవృక్షములపువ్వులు గంగలో పడుచుండఁగా నలలు ఎగరఁగొట్టుచున్నవి. దిగ్గజము లందు మునుఁగుటచే నీటి కామదవాసనయంటి పరిమళించుచున్నది. అట్టిగంగలో స్నానముఁజేసిన మునులు ప్రత్యక్షమైరి.

ఇతః పరం షడ్భిః శ్లోకైస్తానేన మునీన్ వర్ణయతి.—

వ్యా. అప్లుతా ఇతి.—ఉత్కిరన్తి విక్షిప్తవృత్తుత్కిరాః. 'ఇగుపథ' ఇత్యాదినా కప్రత్యయః. తేరే యే మహారాః కల్పవృక్షాస్తేహం కుసుమానాముత్కిరా వీచయ

స్వరక్ష్తా యేహం తేషు దిక్షాగానాం దిగ్గజానాం మదగఙ్ఘో యేష్వితి కథోక్తేషు
వ్యోమగఙ్ఘా ప్రవాహేషు ఆకాశగఙ్ఘాస్తోతస్సు అప్లుతాః స్నాతాః.

ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని బిభ్రతో హేమవల్కలాః,

రత్నాక్షసూత్రాః ప్రవక్ష్యాం కల్పవృక్షా ఇవాశ్రితాః.

6

టీ. ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని = ముక్తములజం దెములను, హేమవల్కలాః = బంగారపు నారచీరలను, రత్నాక్షసూత్రాః = రత్నంపు జవమాలలను, బిభ్రతః = ధరించి నట్టివారు, ప్రవక్ష్యాం = వానప్రస్థాశ్రమమును, అశ్రితాః = ఆశ్రయించిన, కల్పవృక్షా ఇవ = కల్పవృక్షములవలెనున్న (మునులు ప్రత్యక్షమైరి.)

తా. ముక్తైముల జన్నిదంబులు దాల్చి, బంగారపు నారచీరలు కట్టి, రత్నంపుజవమాలలను గలిగినవారై వానప్రస్థాశ్రమము నవలంబించిన కల్పవృక్షములవలె నొప్పుచున్నవారు. (కల్పవృక్షము ముక్తైములను రత్నములను కాచును, బంగారు పైపట్టఁ గలిగియుండును. కోర్కెదీర్చును. ఆధర్వములు వీరియందుండుటచే కల్పవృక్షసామ్యము.)

వ్యా. ముక్తేతి. — ముక్తానాం మాత్రికానాం యజ్ఞోపవీతాని ముక్తమయా నీత్యర్థః. బిభ్రతో దధావాః హేమమయాని వల్కలాని యేహం తే హేమవల్కలాః, రత్నమయాన్యక్షమాత్రాణి యేహం తే రత్నాక్షసూత్రాః ప్రవక్ష్యాం ప్రవజం 'ప్రజ యజ్ఞోర్భావే క్యవ్' ఇతి క్యవ్. ఆశ్రితాః కల్పవృక్షా ఇవ స్థితాః; అశ్రచతుర్థాశ్రమవచినా ప్రవక్ష్యాశబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమో లక్ష్యతే. 'జహుః పరిగ్రహా వీడాం ప్రాజాపత్యాస్తవస్వినః' ఇతి సపత్నీకత్వాభిధానాత్. 'సుకవిన్యస్తపత్నీకస్తయా వాసుగతోఽపి నన్' ఇతి వానప్రస్థస్యోభయథా స్మరణాత్.

అథః ప్రస్థాపితాశ్వేన సమావర్జితకేతునా,

సహస్రరశ్మినా సాక్షాత్ సప్రణామముదీక్షితాః.

7

టీ. అథః ప్రస్థాపితాశ్వేన = క్రిందుగా తోలఁబడిన గుఱ్ఱములుగలయట్టియు, సమావర్జిత కేతునా = వంపఁబడిన జండాగలయట్టియు, సహస్రరశ్మినా = సూర్యునిచే, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా, సప్రణామం = నమస్కారపూర్వకముగా, ఉదీక్షితాః = మీఁదకుఁ జూడఁబడినవారగు నామునులు ప్రత్యక్షమైరి.

తా. సూర్యమండలముపైనున్న సప్తర్షిమండలమునకుఁ క్రిందుగా తనరథమును నడిపించుచు వారికి తనరథముయొక్కజండా తగులు

నని వంచి పై భాగమునకు నమస్కారపూర్వముగా చూచు సూర్యుడు
గల ఋషులు ప్రత్యక్షమైరి.

వా. అథ ఇతి.—అథః ప్రస్థానితాశ్వేన సూర్యమండలోపరివర్తిత్యాత్ సప్తర్షి
మణ్డలస్థేతి భావః. సమావర్ణితకేతునా తన్నజ్జలభూతశక్త్యయా నామితద్భజేన సహ స్ర
రక్తి నా సూర్యేణ సాక్షాత్ స్వయమేవ సప్రణామముదీక్షితాః గమనాభ్యసంజ్ఞాదాన
వర్జ్యస్తమిత్యర్థః. భగవతః సూర్యస్సాప్త్యుపాస్యా ఇతి భావః.

ఆసక్తబాహులతయా సార్థముద్భృతయా భువా,

మహావరాహదంష్ట్రాయాం విశ్రాంతాః ప్రలయాపది.

6

టీ. ప్రలయాపది = ప్రళయమను నాపత్కాలమునందును, ఆసక్తబాహులతయా =
తగిలినతీగవంటి బాహువుగలయజ్ఞియు, ఉద్భృతయా = ఎత్తబడిన, భువాసార్థం = భూమి
దేవితోఁగూడ, మహావరాహదంష్ట్రాయాం = వరాహవతారముధరించిన మహావిష్ణువుయొక్క
కోరయందు, విశ్రాంతాః = విశ్రమించినవారగు (మునులు ప్రత్యక్షమైరి).

తా. ప్రళయకాలమందు లోకము నశించినప్పుడు శ్రీవిష్ణు వాది
వరాహవతారముతో తీగవంటి భుజముతో పట్టుకొన్న భూదేవితోఁ
బాటు వీరిని ఉద్ధరించెను. (భూదేవియందలిప్రేమ వీరియందు హరి
కుండెననియు లయములను సైతముఁజూచిన చిరంజీవులనియు భావము)

వా. ఆసక్తేతి.—పునః కిం విధాః ప్రలయాపది కల్పాంతసంకట ఆసక్త
బాహులతయా దంష్ట్రాయామితి శేషః. ఉద్భృతయా దంష్ట్రయేతి శేషః. భువా సార్థం
ధరణ్యా సహ మహావరాహదంష్ట్రాయాం విశ్రాంతాః మహాప్రలయేఽప్యవినాశిన
ఇత్యర్థః.

సర్గశేషప్రణయనాద్విశ్వయోనేరసస్తరమ్,

పురాతనాః పురావిద్భిర్ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

9

టీ. విశ్వయోనేః అనంతరం = ప్రపంచకారణుడగు బ్రహ్మతరువాత, సర్గశేష
ప్రణయనాత్ = సృష్టియొక్కమిగతను జేయుటవలన, పురావిద్భిః = ప్రాచీనులచే,
పురాతనాః ధాతాగ ఇతి = ప్రాచీనులగు బ్రహ్మలని, కీర్తితాః = కొనియాడఁబడినవారు
(ప్రత్యక్షమైరి.)

తా. బ్రహ్మసింధుట బ్రహ్మయంతటివారని ప్రాచీనులగు కృష్ణద్వై
పాయనాదులచే శేషసృష్టినిఁ జేసి బిరుదునందిన మునులు ప్రత్యక్ష
మైరి.

వ్యా. సగ్గేతి.—విశ్వయోనేర్పిచ్చాణోఽనస్తరం సర్గశేషస్య ప్రణయనాత్
 బ్రహ్మసృష్టాపశిష్టసృష్టేః కరణాద్దేవోఽరిత్యర్థః. పురావిద్భిః పురాణవేదిభిర్యాసాదిభిః
 పురాతనా ధాతార ఇతి కీర్తితాః. విశ్వయోనేరితి సంబంధమాత్రే షష్ఠీ తస్మాన్ నస్తరమితి
 భాష్యే దర్శనాత్. అపాదానత్వవివక్షాయాం తు పశ్యమి. 'అయమదశశబ్దో యథా
 శబ్దావృత్తాదనస్తరస్యే'తి కాబరభాష్యే దర్శనాత్. తథా 'అథాతో' ధర్మ జ్ఞాసా
 నేదాధ్యాయాదనస్తరమ్' ఇ త్యాచార్యః. కవిశ్చ 'పురాణపత్రాపగమాదనస్తరమ్' ఇతి;
 వివమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

ప్రా క్తనానాం విశుద్ధానాం పరిపాకముపేయుషామ్,

తపసాముపభుజ్ఞానాః ఫలాన్యపి తపస్వినః.

10

టీ. ప్రా క్తనానాం = క్రిందటిజన్మలయందైన, విశుద్ధానాం = స్వచ్ఛగుణసత్త్వము,
 పరిపాకం = పరిపక్వమును, ఉపేయుషాం = పొందినవియునగు, తపసాం ఫలాని =
 తపఃఫలమును, ఉపభుంజానా అపి = అనుభవించుచున్నవారైనను, తపస్వినః = (మరల)
 తపస్సునే చేయుచున్న (ఆముసులు ప్రత్యక్షమైరి.)

తా. వారు జన్మాంతరతపఃఫలముల ననుభవించుచున్నవారైన
 నిష్పాదును తపస్సునే చేయుచున్న ఋషులు వచ్చిరి.

వ్యా. ప్రా క్తనానామితి.—ప్రా క్తనానాం జన్మాంతరభవానాం విశుద్ధానాం నిర్మ
 లానాం పరిపాకం ఫలదానోన్ముఖత్వముపేయుషాం గతానాం, తపసాం ఫలాన్యప
 భుజ్ఞానా అపి తపస్వినః తపోనిష్ఠాః. ప్రారబ్ధభోగినో నిష్క్రుహశ్చేతి భావః. తులకమ్.

తేషాం మధ్యగతా సాధ్వీ పత్యుః పాదార్పితేక్షణా,

సాక్షాదీవ తపఃసిద్ధిగ్భావే బహ్వరున్ధతీ.

11

టీ. తేషాం = వారియొక్క, మధ్యగతా = మధ్యభాగమునుపొందిన, సాధ్వీ = పతి
 ప్రతయు, పత్యుః = పెనిమిటియగు వసిష్ఠునియొక్క, పాదార్పితేక్షణా = పాదములయం
 దుంపఁబడిన చూపుగల, అరున్ధతీ = వసిష్ఠునిభార్యయగు నరుంధతీదేవి, సాక్షాత్ =
 ప్రత్యక్షముగా, తపస్సిద్ధి రివ = వారి తపస్సిద్ధియో యనునట్లు, బభావే = ప్రకాశించెను.

తా. వారినడుమను పెనిమిటిపాదములవంక నిగుడ్పఁబడిన
 చూపుగల యరుంధతీవతివ్రత వారితపస్సిద్ధి దేవతయో యనునట్లు ప్రకా
 శించెను.

వ్యా. తేషామితి.—తేషామృషీణాం మధ్యగతా సాధ్వీ పతివ్రతా అత వివ
 పత్యుర్వసిద్ధస్య పాదయోరర్పితేక్షణా నివిష్టదృష్టిరరున్ధతీ సాక్షాత్ ప్రత్యక్షా తపస్సిద్ధి

రివ లేహమేవేతి కేహః. లేహం మధ్యగతేతి లిక్తనచనాదిసామ్యుదియమువమా బహు భూయిష్ఠం బభాసే భాతిస్త.

తామగౌరవభేదేన మునీంశ్చాపశ్యదీశ్వరః,

స్త్రీపుమానిత్యనాస్తైమా వృత్తం హి మహితం సతామ్.

12

టీ. ఈశ్వరః=శివుఁడు, తాం మునీం శ్చ=ఆమెను మునులను, అగౌరవభేదేన= సమానగౌరవముతో, అపశ్యత్ = చూచెను, హి=ఎందుకంటే, స్త్రీపుమాన్ ఇతి= స్త్రీపురుషుఁడు అని, ఏహ అనాస్థా = ఇది ఆవివక్షితమైనది, సతాం = సత్పురుషుల యొక్క, వృత్తం = వ్యాపారమే, మహితం హి=గొప్పదికదా.

తా. శివుఁ డామునులను పతివ్రతయగు నరుంధతిని సమానగౌరవముతోఁ జూచెను. ఎందుచే ననఁగా, స్త్రీపురుష వివక్ష అనవసరమైనది. సత్పురుషులవ్యాపారమే గొప్పది.

వ్యా. తామితి.—ఈశ్వరో భగవాంస్తామరున్ధతీం మునీంశ్చాగౌరవభేదేన సమానప్రతిపత్త్యాపశ్యద్దృష్టవాన్ న చాయమనివేక ఇత్యాహ-హి యస్తాత్ స్త్రీపుమాన్స్త్రీత్యేహానాస్థా స్త్రీపుంభేదో న వివక్షితః కింతు సతాం సాధూనాం వృత్తం చరిత్రమేవ మహితం పూజ్యం. 'గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిక్తం న చ వయః' ఇతి భావః.

తద్దర్శనాదభూచ్ఛంభోర్భూయాన్ దారార్థమాదరః,

క్రియాణాం ఖలు ధర్మ్యాణాం సత్పత్నీ మూలకారణమ్.

13

టీ. తద్దర్శనాత్ = ఆమరున్ధతిని చూచుటవలన, శంభోః=శివునికి, దారార్థం= భార్యతోఁజుట, ఆదరః = ఆదరణము, భూయాన్=ఎక్కువ, అభూత్ = ఆయెను, (ఎందుకనఁగా) ధర్మ్యాణాం=ధర్మయుక్తములగు, క్రియాణాం=క్రియలకు, సత్పత్నీయః= పతివ్రతలగుభార్యలు, మూలకారణం ఖలు=ముఖకారణము గదా?

తా. శివుని కాయరుంధతీదేవిని చూడఁగనే దారకాంక్ష యెక్కువ యయ్యెను. పతివ్రతలగుభార్యలు, ధర్మకాగ్యములకు మొదలు గదా?

వ్యా. తదితి.—తద్దర్శనాదరున్ధతీదర్శనాచ్ఛంభోర్దారార్థం దారపరిగ్రహార్థమాదరో భూయాన్ బహుతరోభూత్. నను దారాః కుత్రోపయుజ్యస్త ఇత్యత్రాహ - ధర్మ్యాణాం ధర్మాదనపేతానాం 'ధర్మవర్జ్యధర్మయాదనపేతే' ఇతి యత్పత్నీయః. క్రియాణామిజ్యాదీనాం సత్యః పతివ్రతాః. పత్నీయః సత్పత్నీయః 'పత్నీరో యజ్ఞసంయోగే' ఇతి జీవే నకారశ్చ మూలకారణం ఖలు,

ధర్మేణాపి పదం శర్వే కారితే పార్వతీం ప్రతి,
పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్యోచ్చస్వసీతం మనః.

14

టీ. ధర్మేణ=భార్యను గ్రహింపవలయుననుభవముచే, శర్వే=శివుఁడు, పార్వతీం ప్రతి = పార్వతీదేవినిగూర్చి, పదం కారితే = స్థానముఁ జేసినవాఁ డగుచుండఁగా, పూర్వాపరాధభీతస్య=మొదట తప్పిదముచేయుటచే వెఱచిన, కామస్య అసి=మారుని కిని, మనః=చిత్తము, ఉచ్చస్వసీతం = తిరిగి బ్రతుకుట కవకాశముగల్గినది, (నిష్టూర్కు విడువఁబడిన దనుట.)

తా. శివునికి భార్యను పరిగ్రహించుటలో మనస్సు స్థానముఁ జేసినదగుచుండఁగా మనస్సును నోదార్పు గల్గినది.

వ్యా. ధర్మేణేతి.—ధర్మేణ దారసంజిఘృక్షాలక్షణేనాపి కర్తృ శర్వ ఈశ్వరే పార్వతీం ప్రతి పదం కారితే సతి 'హృక్రోరవ్యతరస్యాచ్' ఇతి శర్వస్యాణి కర్తృః కర్తృత్వం. పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్య మన ఉచ్చస్వసీతం పునరుజ్జీవనావకాశో భవ తీతి సప్రత్యాశమభూదిత్యర్థః.

అథ తే మునయః సర్వే మానయిత్యా జగద్గురమ్,

ఇదమూచురనూచానాః ప్రీతికణ్ఠకితత్వచః.

15

టీ. అథ=పిమ్మట, అనూచానాః=సాంగముగా వేదములఁజెప్పువారఁగు, తే సర్వే మునయః=అముఖులెల్లరును, ప్రీతి కంటకితత్వచః=సంతోషముచే గగుర్పాటుగల చర్మ ములుగలవారై, జగద్గురుం=లోకగురువగు హరునిగూర్చి, మానయిత్యా = పూజించి, ఇదం=ఈమాటను, ఉాచుః=వలికిరి.

తా. సాంగముగా వేదజ్ఞు లగు నాముఖులు సంతోషముచే గగుర్పాటుగలవారై లోకగురు వగుహరునితో వక్ష్యమాణప్రకార ముగా నుడివిరి.

వ్యా. అథేతి.—అథానూచానాః సాక్షివేదప్రవక్తారః. ని. 'అనూచానః ప్రవ చనే సాక్షేఽధీతీ గురోస్తు యః' ఇత్యమరః. 'ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చ' ఇతి నిపాతః. ప్రీత్యా కణ్ఠకితాః పులకితాస్త్యచో యహం తే తథోక్తాః. తే సర్వే మున యో జగద్గురు హరం మానయిత్యా పూజయిత్వేదం వక్ష్యమాణమూచుః.

యద్భిప్సా సమ్యగామ్నాతం యదగ్నో విధినా హుతమ్,

యచ్చ తప్తం తప స్తస్య విపక్వం ఫలమద్య నః.

16

టీ. బ్రహ్మ సమ్యగాహ్నుతమితి యత్ = వేదము నియమముగా నభ్యసించబడు బేదికలదో, అగ్నో = అగ్నియందు, విధినా హుత మితియత్ = విధిస్సక్తముగా హోమము చేయబడు బేదికలదో, తపః = తపస్సు, తప్త మితియత్ = తపింపబడె నన్నమాట యేది కలదో, తస్య ఫలం = దానియొక్క ఫలము, అద్య = ఇప్పుడు, నః = మాకు, వివక్షం = ఫలించెను.

తా. మేము వేదముల నియమముగా నభ్యసించుటకు హోమము చేయుటకు తపంబొనర్చుటకును ఫల మిప్పుడు మమ్మును పొందెను.

వ్యా. యదితి.—బ్రహ్మ వేదః ని. 'వేదస్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇత్యుచరిః. సమ్యజ్ఞీయమపూర్వకమాహ్నుతమధీతమితి యత్ అగ్నో విధినా హుతమితి యత్ తపశ్చాప్తాయణాదికం తప్తమితి చ యత్తస్మాద్యయనేజ్యాతపోరూపస్య ఆశ్రమశ్రయసాధ్యస్య కృత్స్నస్మాపి కర్తవ్య ఇత్యర్థః. సముదాయాభిప్రాయక మేకవచనమస్య థాఽఽవృత్త్యాఽన్వయప్రసక్తాత్. న చ నపుంసకైకవద్భావోఽనపుంసకేనేతి నియమాత్. ఫలం కార్యం అద్య నోఽస్మాకం వివక్షం సువిషయమిత్యర్థః. కర్తవ్యేత్తః 'హచోప' ఇతి విష్ణుతస్య వత్సవమ్.

యదధ్యక్షేణ జగతాం వయమారోపితాస్త్వయా,
మనోరథస్యావిషయం మనోవిషయమాత్మనః.

17

అవ. ఆఫలమునే చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. యత్ = ఎందువలన, జగతాం అధ్యక్షేణ = జగములకుఁ బ్రభువగు, త్వయా = నీచే, వయం = మేము, మనోరథస్య = కోరికకు, అవిషయం = గోచరముకాని, ఆత్మనః = నీయొక్క, మనోవిషయం = మనఃగ్రదేశమును, ఆరోపితాః = ఆరోపించబడితిమి.

తా. మాకు గొప్పకోరిక సమకూడినది. (ఏదీ) జగత్ప్రభువగు నీచే దలఁపబడుట.

అవ. తదేవ ఫలమాహ.—

వ్యా. యదితి.—యద్యస్తాత్ కారణాజ్జగతామధ్యక్షేణాధిపేన త్వయా వయం మనోరథస్యాభిలాషస్యావిషయమగోచరమాత్మనః స్వస్య మనోవిషయం మనోదేశమారోపితాః ప్రాపితాః తస్మాద్విచక్ష్యం ఫలమితి పూర్వేణ సంబధః. సకలజగదస్వేష్టస్య భగవతోఽగి వయమస్వేష్ట్యా భవాను ఇతి పరమోత్కృష్టా వయమితి భావః.

యస్య చేతని వర్తేథాః స తావత్కృతినాం వరః,

కిం పునర్బ్రహ్మాయోనేర్యస్తవ చేతని వర్తతే.

18

అవ. దానినే చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. యస్యచేతసి=ఎవనియొక్కచిత్తమునందు, వర్తేభాః = వర్తించెదనో, సతా వత్ కృతినాం వరః=వాడేగదా పుణ్యపంతులలో శ్రేష్ఠుడు, బ్రహ్మయోనే = వేద కారణుడవగు, తవ చేతసి=నీయొక్క చిత్తమందు, యః పర్తతే = ఎవడుండురో, కిం పునః=వాడు ధన్యుఁ డని చెప్పనేల ?

తా. నీ వెవనిమనమున నుందువో వాడే పూజ్యుఁడు. నీమనం బులోనుండువాడు పూజ్యుఁ డని వేటి చెప్పవలయునా ? (అక్కజు లే దనుట.)

అవ. తదేవోపపాదయతి.—

వ్యా. యస్యేతి.—యస్య జనస్య చేతసి వర్తేభాః. యేన స్వర్గస ఇత్సర్థః. స తావత్ స ఏవ కృతినాం కృతకృత్యానాం వరః శ్రేష్ఠః. బ్రహ్మణో వేదస్య జేధసో వా యోనే కారణస్య. యద్వా వేదప్రచూఢకస్య తవ చేతసి యో పర్తతే త్వయా స్వర్గత ఇత్సర్థః. కిం పునః స కృతినాం వర ఇతి. కిము పక్షవ్యమిత్సర్థః.

సత్యమర్కాచ్చ సోమాచ్చ పరమధ్యాస్త హే పదమ్,

అద్య తూచై చ్చస్తరం తాభ్యాం స్తరణానుగ్రహ త్తవ.

19

టీ. అర్కాత్ = సూర్యునికన్నను, సోమాచ్చ = చంద్రునికన్నను, పరంపదం = ఉత్తమస్థానమును, అధ్యాస్త హే = పొందియున్నాము. సత్యం = నిజము, అద్యతు = ఇప్పుడో, తవ స్తరణానుగ్రహత్ = నీయొక్క స్తరిండుట యనుననుగ్రహమువలన, తాభ్యాం=అచంద్ర సూర్యులకంటె, ఉచై చ్చస్తరం=మిక్కిలి యున్నతమగు, పదం=స్థాన మును, అధ్యాస్త హే=పొందితిమి.

తా. స్వతహాగా సూర్యచంద్రులకంటె నెత్తయినజాగాను పొందియున్నాము. ఇప్పుడు నీస్తరణ యనుదయచే మునుపటికంటె నున్నత ప్రదేశమం దున్నట్టివార మైతిమి.

వ్యా. సత్యమితి.—అర్కాత్ సూర్యాచ్చ సోమాచ్చద్వాచ్చ పరముచ్చైః పదం స్థానమధ్యాస్త హే=అధితిష్ఠామః వయమితి శేషః. సత్యమ్ 'అధిశే' స్థానాం కర్' ఇతి కర్తృత్వమ్. అద్య తు తవ కర్తృః స్తరణమేవానుగ్రహః ప్రసాద స్తప్తాధ్యేతోః తాభ్యామర్కేష్ఠభ్యాముచై చ్చస్తరమత్యుచ్చంపదమ్ అధ్యాస్త హే ఇతి సంబంధః. ఉచై చ్చ స్తరమితి ద్రవ్యప్రకర్ష త్యాన్నామ్ ప్రత్యయః.

త్యత్యంభావితమాత్మానం బహుమన్యామహే వయమ్,

స్రాయః ప్రత్యయమాధత్తే స్వగుణేహ త్తమాదరః.

20

టీ. వయం=మేము, త్వ త్వస్సంభావితం=నీచే గౌరవింపఁబడిన, ఆత్మానం = (మా) ఆత్మను, బహు మన్యామహే = ఎక్కువగాఁ దలఁచుకొనుచున్నాము. ఉత్తమాదరః= గొప్పవారియాదరణము, స్వగుణేషు=తమగుణములయందు, ప్రాయః=తఱచుగా, ప్రత్యయం=విశ్వాసమును, ఆధత్తే=ధరించుచున్నది.

తా. గొప్పవారిచే గౌరవింపఁబడినవారు తమప్రవర్తననుఁ గూర్చి మంచిదని నమ్మకము గలవారగుట నైజము గావున నీగౌరవ మందిన మామూత్తలను మేమిప్పుడు బహుళకరించుచున్నారము.

వ్యా. త్వదితి.—వయం త్వయా సంభావితం సత్కృతం త్వత్సంభావితమాత్మాన మాత్మ స్వరూపం బహ్వాధికం యథా తథా మన్యామహే. తథాపి ఉత్తమాదరః సత్పు రుషక ర్తృకః సత్కారః. స్వగుణేషు విషయే ప్రాయేణ భూమ్నా ప్రత్యయం విశ్వాస మాధత్తే జనయతి. సర్వస్వాపి మహాజనవ్యగ్రహవివ పూజ్యతాహేతురిత్యర్థః.

యా నః ప్రీతిర్వియాపాక్ష త్వదనుభ్యానసంభవా,
సా కిమావేద్యతే తుభ్యమస్తరాత్మాఽసి దేహినామ్. 21

టీ. వియాపాక్ష = పరమేశ్వరుడా ! త్వదనుభ్యానసంభవా=నీవు స్మరించుటచేఁ బుట్టిన, నః=మాయొక్క, యాప్రీతిః = వినంతసము (కలదో), సా=ఆది, తుభ్యం = నీకొఱకు, కిం ఆవేద్యతే=ఎందుకు తెలుపఁబడును? (తెలుపము) ఎందుచేత, దేహినాం= జీవులకు, త్వం = నీవు, అంతరాత్మా ఆసి = అంతర్యామిని, (నీకుఁ దెలియని దేమున్నది మేము తెలుపుటకు లే దనుట.)

తా. నీవు మమ్ముఁ దలఁపఁగా వచ్చినసంతసమును మేము మీఁకుఁ జెప్పము, కారణ మేమి? అంతర్యామిని నీకు మేమేల చెప్పవలయును ?

వ్యా. యేతి.—హే వియాపాక్ష. త్వదనుభ్యానసంభవాత్సత్కృతృకస్తరణ జన్యా నోఽస్తాకం యా ప్రీతిః. సా ప్రీతిస్తుభ్యం కిమావేద్యతే కిమర్థం నివేద్యతే. తథా పి—దేహినాం ప్రాణినామస్తరాత్మాఽస్తర్యామసి సర్వసాక్షిణా త్వయాఽస్య త్ప్రీతిరనావేదితాఽపి జ్ఞాయత వివ యత స్తతో న బుద్ధబోధనం సంభవతీతి భావః.

సాక్షాద్దృష్టోఽసి న పునర్విద్వాస్త్యాం వయమజ్ఞసా,
ప్రసీద కథయాత్మానం న ధియాం పథి వర్తనే. 22

టీ. సాక్షాత్ దృష్టోఽసి=ప్రత్యక్షముగా నగఁడుచున్నావు. అంజసా పునః= నిజముగా, త్యాం=నిన్ను. వయం న విద్మః=ఎఱుఁగము. ప్రసీద = అనుగ్రహింపుము.

అత్తానం = నీ యాత్మస్వరూపమును, కథయ = చెప్పుము. ధిమాం = బుద్ధులయొక్క, పథి = మార్గమందు, న వర్తనే = లేవు.

తా. నీ వగపడుచున్నావుగాని నిన్ను మే మెఱుంగము. దయ నొంచుము. నీస్వరూపమును జెప్పుము. నీవు బుద్ధ్యతీతుడవు.

వ్యా. సాక్షాదితి. — హే దేవ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షేణ దృష్టోఽసి అజ్ఞాసా పునస్తత్త్వతస్తు త్వాం వయం న విద్మః. సృశ్యమానస్య రూపస్యాతాత్త్వికత్వాదితి భావః. అతః ప్రసీదానగృహణ ఆత్మానం నిజస్వరూపం కథయ. న చాకథితం తత్సు బోధమిత్యాహ-ధిమాం బుద్ధీనాం యతి న వర్తనే. అతస్తస్యయైవ త్వద్రూపం కథనీయ మిత్యర్థః.

కిం యేన సృజసి వ్యక్తముత యేన విభర్షి తత్,
అథ విశ్వస్య సంహారా భాగః కతమ ఏష తే.

23

అవ. నీ సాత్వికరూప మట్టుంచుము. ప్రత్యక్షముగా నగపడుచున్నరూపమును నిరూపించుటకును మాకు శక్తి లే దనుచున్నాడు. —

టీ. ఏషః తే భాగః = నీయొక్కభాగము, యేన వ్యక్తం సృజసి = దేవితే ప్రపంచమును నిర్మింతువో, సః కిం = అదియో? ఉత = కానప్పుడు, యేన విభర్షి = దేవితో భరించుచుంటివో? త త్కిం = అదియో యేమి? అథ = కానప్పుడు, యః విశ్వస్య సంహారా = ఏది ప్రపంచముయొక్క సంహారముచేయునో? అదియో ఇది?

తా. సృష్టిస్థితిసంహారములనెఱి మూఁడింటిలో నియ్యదెద్దియో చెప్పుము. హరిహర హిరణ్యగర్భులలో నిది యేరూపము.

అవ. తాత్త్వికం రూపం తావదాస్తాం న దృశ్యమానమపి రూపం తత్త్వతో రూపయతుం శక్యమిత్యాహ. —

వ్యా. కిమితి. — హే దేవ ఏష దృశ్యమానస్తే భాగో మూర్తిః. కిం యేన భాగేన వ్యక్తా ప్రపంచం సృజసి సః. యత్తదోర్భిత్వసంబధ్ధాత్ సర్వత్ర తదృజ్ఞోఽభ్యాహర్యః. ఉత యేన భాగేన తద్వ్యక్తం విభర్షి పాలయసి. న వా. కిమాదయః సంజేహే. కతమః బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరేష్వయం కతమో భాగస్తదుచ్యతామిత్యర్థః.

అథవా సుమహాత్మేషా ప్రార్థనా దేవ తిష్ఠతు,
చింతితోపస్థితాంస్తానచ్చాధి నః కరవామ కిమ్.

24

ఆప. హరుఁ డీతఁడను నిశ్చయమునుండి యె ట్టిసందియము అనఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. అథవా=అట్లుకానియెడ, దేవ=ప్రభువా, సుమహతీ = గొప్పదగు, ఏషా ప్రార్థనా = నిజరూపమును నిరూపణచేయుటయందలిప్రార్థన, తిష్ఠతు=ఉండుగాక, చిన్త్రితోష్ఠితా = తలఁచఁబడి వచ్చినవారమగు, నః=మమ్మును, కాధి = ఆజ్ఞాపించుము. తావత్=ఇప్పుడు, కిం కరవామ=ఏమిచేయును ?

తా. మే మడిగిన ప్రశ్న గొప్పది గాన నది యెట్లుండనిచ్చి మేము నీచే తలంపఁబడినవనియేమో దాని నాజ్ఞాపింపుము.

ఆప. నను వార ఇత్యేవం నిశ్చయాత్ కళమయం సంశయస్త త్రాహ.—

వ్యా. అథవేతి.—అథవా హే దేవ సుమహతీ గుహ్యతమత్వాదతిదుర్లభే త్యర్థః. ఏషా ప్రార్థనా నిజరూపనిరూపణప్రార్థనా తిష్ఠతు కిం తు చిన్త్రితేన చిన్త్రితా ఏషోష్ఠితా చిన్త్రితోష్ఠితా స్తానోఽస్తాంస్తావచ్ఛాభ్యాజ్ఞాపయ కిం కరవామ ప్రార్థనాయం లోబ్. ఆలమప్రస్తుతేన ప్రస్తుతే తావన్నియుజ్జేష్ట్యత్యర్థః.

అథ మాళిగతస్యేన్దోర్విశదైర్ధశనాంశుభిః,

ఉపచిన్వక్ ప్రభాం తస్వీం ప్రత్యాహ పరమేశ్వరః.

25

టీ. అథ=పిమ్మట, పరమేశ్వరః = శివుఁడు, మాళిగతస్య ఇందోః = శిరస్సును బొందిన చంద్రునియొక్క, తస్వీం ప్రభాం=నూత్నకాంతిని, విశదైః దశనాంశుభిః = స్వచ్ఛదంతకాంతులతో, ఉపచిన్వక్ = అభివృద్ధిఁబఱచుచు, ప్రత్యాహ=ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

తా. పిమ్మట శివుఁడు తలమీఁది బాలచంద్రునికాంతిని తన దంత కాంతులతో నభివృద్ధిఁబఱచుచు నిట్లుత్తరమిచ్చెను.

వ్యా. అథేతి.—అథ పరమేశ్వరో మాళిగతస్యేన్దోర్జ్వలమల్నాం కలామాత్ర త్వాదితి భావః. ప్రభాం కాన్తిం విశదైః శుద్ధైర్దశనాంశుభిరపచిన్వక్ వర్ధయక్ ప్రత్యాహ ప్రత్యువాచేత్యర్థః.

విదితం వో యథా స్వాధా న మే కాశ్చిత్ ప్రవృత్తయః,

నను మూర్తిభిరప్తాభిరిత్థంభూతోఽస్మి సూచితః.

26

టీ. ఏ మునులారా! కాశ్చిదసి మే ప్రవృత్తయః = వివిధయైన నాయొక్కమనఁబ, స్వాధాః = స్వప్రయోజనములై, యథా = ఎట్లు (కావో), వః=

మీకు, విదితం = తెలిసియుండెను. అష్టాభి ద్భూతిభిః = ఎనిమిదిరూపములతో, ఇత్థం భూతోఽస్మి = ఇట్టివాడనయితనిని, సూచితః నను = సూచించబడితినిగదా.

తా. మునులారా ! నాకొఱ కొక్కటియు కాదని నాయప్త మూర్తులవలన తెలిసేయున్నది కదా ?

వ్యా. విదితమితి. — హే మనయః కాశ్చిదపి మే ప్రవృత్తయా వ్యాపారాః స్వార్థా న భవన్తి యథా తథా వో యష్టాకం విదితం. వాక్యార్థః కర్తృ బుద్ధిర్భక్త్యా ద్వర్తమానేక్షః. తద్వోగాత్ షష్ఠీ ప్రవృత్తిపారాధ్యే ప్రమాణమాహ-అష్టాభిద్భూతిభి రిత్థంభూత మిమం ప్రకారం పరార్థ ప్రవృత్తిరూపం వ్రాక్షః. 'భూప్రాప్తా' ఇతిధాతోః కర్తరిక్షః. సూచితో జ్ఞాపితోఽస్మి మత్స్వమూర్తిచేష్టయా స్వపారార్థ్యమను మేయ మిత్యర్థః.

సోఽహం తృష్ణాతురైర్వృష్టిం విద్యుత్వాసివ చాతక్షైః,

అరివిప్రకృతైర్దేవైః ప్రసూతిం ప్రతి యాచితః.

27

టీ. సోఽహం = అట్టినేను, తృష్ణాతురైః = దాహముచే తొందరగల, చాతక్షైః = చాతకములచే, వృష్టిం = వానశుగూర్చి, విద్యుత్వాసివ = మేఘుఁడువలె, అరివిప్రకృతైః దేవైః = శత్రులచే వీడిపఁబడిన దేవకలచే, ప్రసూతిం ప్రతి = సంతానమునుగూర్చి, యాచితః = యాచించబడితిని.

తా. స్వార్థరతుఁడనుకాని నేను సంతానముగనుటకై దాహము గల చాతకములచే మేఘునిమాడ్కి శత్రులచే వీడితులగు దేవతలచే ప్రార్థించబడితిని.

వ్యా. సోఽహమితి. — న పరార్థవృత్తిరహం తృష్ణాతురైశ్చాతక్షైర్వృష్టిం విద్యుత్వాహ మేఘ ఇవారిప్రకృతైశ్శత్రువీడితైర్దేవైః. ప్రసూతిం పుత్రోత్పాదనం ప్రతి యాచితః యాచతే ద్దహదిత్వాదప్రధానే కర్షణీ క్షః.

అత ఆహర్తు మిచ్ఛామి పార్వతీమాత్మజన్తనే,

ఉత్పత్తయే హవిరోఽభ్యుత్తర్యజమాన ఇవారణిమ్.

28

టీ. అతః = దేవప్రార్థననుండి, అత్తజన్తనే = పుత్రోత్పత్తికొఱకు, పార్వతీం = పార్వతీదేవిని, యజమానః = యజ్ఞముఁ జేయువాఁడును, హవిరోఽభ్యుత్తః ఉత్పత్తయే = అగ్ని ఉత్పత్తికొఱకు, అరణిమివ = అగ్ని జననకారణ భూదిర కావ్యఖండమునువలెను, ఆహర్తుం = సర్వ హించుటకొఱకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. దేవప్రార్థననుండి పార్వతీదేవిని పుత్తుని కనుటకొఱకై యజమానుఁ డగ్ని నుత్పాదించు నరణినివలెనే గ్రహించుటకుఁ గోరుచున్నాను.

వ్యా. అత ఇతి.—అతః సురప్రార్థితత్వాద్దేవో రాత్త జన్మనే పుత్రాయ పుత్రము త్పాదయతు మిత్యర్థః. 'క్రియారోపవదస్య' ఇత్యాదినా చతుర్థీ. పార్వతీం యజమానో యష్టా 'పూజ్ యజాః కానక్' ఇతి కానన్పిత్యయః. హవిరోఽభిక్షరగ్నే దుత్పత్తయేఽరణిం మన్థనదారువికేషమివ. ని. 'నిర్వన్య దారుణి త్వరణిర్దయో' ఇత్యమరః, ఆహర్తుం సంగ్రహీతుమిచ్ఛామి.

|| తామస్తదథే యుష్మాభిర్యాచితవ్యో హిమాలయః,
విక్రియామై న కల్పన్తే సంబంధాః సదనుష్ఠితాః.

29

టీ. అస్తదథే=చూకొఱకు, యుష్మాభిః=మీచే, తాం=ఆ పార్వతిని, హిమాలయః=హిమవంతుఁడు, యాచితవ్యః = యాచింపఁదగువాఁడు, (ఇది ముఖ్య మనుచున్నాఁడు.) స దనుష్ఠితాః సంబంధాః=మంచివారిచేఁ గూర్పబడినబంధవ్యములు, విక్రియామై = విఘటనమగుటకు, న కల్పం లే=నిర్వదవు.

తా. మాకొఱ కాపార్వతి నిచ్చుని మీరు హిమవంతు నడుగుఁడు. ఏలన? మీబోటి పెద్దలు చేసిన సంబంధములకు విరోధము మున్నగునవి గలుగవు.

వ్యా. తామితి.—అస్తదథేఽస్తప్రయోజనే నిమిత్తే సతి యుష్మాభిస్తాం పార్వతీం హిమాలయో హిమవాక్ యాచితవ్యః యాచేద్దహదిత్వాదప్రధానే కర్తణి తవ్యప్రత్యయః. ఆవశ్యకం చైతదిత్యాహ-సన్నిః సత్పురుషైరనుష్ఠితాః సంఘటితాః సంబంధా యానాదయో విక్రియామై వైకల్యోత్పాదనాయ న కల్పన్తే న వర్యాఘ్నవన్తి స సమర్థా ఇత్యర్థః. అలనుర్థయోగాచ్చతుర్థీ.

ఉన్న లేన స్థితిమతా ధురముద్వహతా భువః,

లేన యోజితసంబంధం విత్త మామవ్యవఇచ్ఛితమ్.

30

అవ. నేనాశక్తిచే స్త్రీని కోరను దేవతల యువకారమునకై అట్లైతే దేవతలనుబంధంగా తాల్పిస్తూపముగల హిమవంతునిబిడ్డ యెల ననగా నాయన పూజ్యుఁడని జెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. ఉన్న లేన = ఉన్నతుఁడును, స్థితిమతా = నిలకడకలవాఁడును, భువః ధురం ఉద్వహతా = భూమియొక్క బరువును మోయువాఁడునునగు, లేన=ఆహిమవం

తునితో, యోజిత సంబంధం = కూర్చుంటున్న చుట్టటికము గల, మామపి=నన్నును, అనుచితం=మోసముపోని వానినిగాను, విత్త=తెలుసుకొనుడు.

తా. గొప్పవాడును, స్థిరుడును, భూభారవాహకుడును నగు నాహిమంతునితో సంబంధము నాకు శ్రేష్ఠ మని యెంచుడు.

అవ. న చాహం లాభ్యాత్ స్త్రీయమిచ్ఛామి కిం తు దేవోపకారాయ - య ద్యేవం నిఖలదేవేషు విద్యమానేషు హిమగిరేః శిలాభూతస్య కన్యాపరిణయేచ్ఛా కథ మిత్యుక్తే న ఏవ మే క్షాణ్యసంబంధోఽత్ర భవాన్నిమవానిత్యాహ.—

వ్యా. ఉన్న తేనేతి.—ఉన్న తేన ప్రాంతనా ప్రసీధేన చ, స్థితిమతా ప్రతిష్ఠా వతా, భువో, ధరుం భారముధ్వవతా నిర్వాహకేణేత్సర్థః. తేన హిమవతా, యోజితః సంఘటితః, సంబంధో యావనసంబంధో యస్య తం మామప్యవశ్యేతమవ్యామోహితం విత్త జానీత 'విద క్షానే' ఇతి ధాతోర్లోట.

ఏవం వాచ్యస్య కన్యార్థమితి వో నోపదిశ్యతే,

భవత్ప్రణీతమాచారమాదనన్తి హి సాధవః.

31

అవ. అట్లైన నాయనతో నేమి చెప్పవలయునో యనఁ జెప్పుచున్నాడు:—

టీ. కన్యార్థం = కన్యకాకొఱకు, సః=ఆహిమవంతుడు, ఏవం వాచ్యః = ఇట్లు చెప్పఁ దగువాడు, ఇతి పః=అని మీకు, నోపదిశ్యతే = (నాచే) ఉపదేశము చేయఁ బడదు, (ఎందుచేతను) సాధవః=సజ్జనులు, భవత్ప్రణీతం=(ఋషులరగు) మీచే రచింప బడిన, ఆచారం=విధిని, ఆదనన్తి హి హి=నేర్చుదురు కదా.

తా. లోకములో ఋషిప్రోక్తము లగునవి యాచారము లగుటచే నిట్లుడుగవలె నని నే చెప్పును.

అవ. తర్హి న కిం వాచ్య ఇత్యాశ్చకౌశ్రియా.—

వ్యా. ఏవమితి.—కన్యార్థం కన్యాప్రదానాయ, స హిమవానేనం వాచ్య ఇతి, వో యుష్మభ్యం, నోపదిశ్యతే, కుతః హి యస్తాత్, సాధవో విద్వాంసో, భవద్విప్ర-ప్రణీతం స్మృతిరూపేణ నిబద్ధమాచారమాదనన్తి పదిశన్తి; న హి స్వయముపదేశాంతరః పరోపదేశమపేక్షన్త ఇత్యర్థః.

ఆర్యాఽప్యరున్ధతీ తత్ర వ్యాపారం కర్తుమర్హతి,

ప్రాయేణైవంవిధే కార్యే పురస్థీణాం ప్రగల్భతా.

32

టీ. ఆర్యా అరన్ధత్యపి = పూజ్యురాలగు నరన్ధతియు, తత్ర = వివాహవిషయములో, వ్యాపారం=సాయమును, కర్తుం అర్హతి=చేయుటకు దగినది, ప్రాయేణ=తఱుకు-టిక.—16

చుగా, పురంధ్రీశాం=స్త్రీలకు, ఏవంవిధే కార్యే = ఇట్టి కార్యము విషయములలో, ప్రగల్భతా=ప్రాణిమ, (ఆస్త్రీ=కలదు.)

తా. పూజ్యురాలగు నరున్ద్రదేవి యీ కార్యములలో సాయ మొనర్పవలయు. ఏ లన, తఱుచుగా స్త్రీల కిట్టి కార్యములయందు నేర్పు కలదు.

వ్యా. ఆర్యేతి.—ఆర్యా పూజ్యా, ఆరున్ద్రకృపి, తత్ర వివాహకృత్యే, వ్యాపారం సాహాయ్యం, కర్తృమర్తతి. తథాపి, ప్రాయణ ప్రాచుర్యేనైవంవిధే కార్యే వివాహదికార్యే - దుర్లుట ఇత్యర్థః. పురన్ధ్రీశాం వటుమ్మిసినాం. ని. 'స్యాత్తు వటుమ్మిసీ పురన్ధ్రీః' ఇత్యమరః. ప్రగల్భతా చాతుర్యమ్; స్త్రీప్రభావేషు కృత్యేషు స్త్రీణామేవ ఘటనాపాటవమితి భావః.

తత్ ప్రయాతౌషధిప్రస్థం సిద్ధయే హిమవత్పురమ్,
మహాకోశీప్రపాతేఽస్త్రికా సజ్జయః పునరేవ నః.

33

టీ. తత్=కనుక, ఓషధిప్రస్థం హిమవత్పురం = ఓషధిప్రస్థమునపేరుగల హిమవన్నగరమునగూర్చి, సిద్ధయే=కార్యము నెఱవేఱుటకు, ప్రయాత=పొండు, అస్త్రి శ్చేవ మహాకోశీ ప్రపాతే = ఈమహాకోశనదియొడ్డున నే, నః=మనయొక్క, పునః పరం=మరల కూడుట, (స్యాత్=అయ్యెడును.)

తా. కావున కార్యమున కౌషధిప్రస్థ నగరమునకుఁ బొండు. మరల మనమీ మహాకోశనదియొడ్డున కలిసికొనెదము గాక.

వ్యా. తస్మితి.—తత్తస్మాత్కారణాత్, ఓషధిప్రస్థం నామ, హిమవత్పురం హిమవన్నగరం సిద్ధయే కార్యసిద్ధ్యర్థం, ప్రయాత గచ్ఛత అస్త్రికా పురోవర్తిని, మహాకోశీ నామ తత్రత్వా కాచిన్నదీ తస్మాః-ప్రపాతే భృగావేవ-సా నదీ యత్ర పతతి కస్తిన్నిత్యర్థః. ని 'ప్రపాత స్త్యటా' భృగుః' ఇత్యమరః. నోఽస్తాకం పునః సరగమః-అస్త్వితి శేషః. భగవత్సమాగమం ప్రతిపాలయన్నహమిహైన నివత్సాన్యమిత్యర్థః.

తస్మిన్నంయమినామాద్యే జాతే పరిణయోన్ముఖే,
జవయః పరిగ్రహవ్రీడాం ప్రాజాపత్యాస్తవస్వినః.

34

టీ. సంయమినామాద్యే = యోగులలో మొదటివాఁడగు, తస్మిన్నరిణయోన్ముఖే జాతే = ఆకివుడు వివాహమున కభిముఖుడు కాఁగా, ప్రాజాపత్యాః తవస్వినః = బ్రహ్మపుత్రులగు నా ఋషులు, పరిగ్రహవ్రీడాం = భార్యలవలన లజ్జను, జవయః = విడిచి.

తా. జితేంద్రియులలో మొదటివాడగు శివుడు పెండ్లి కోరగా భార్యలతో నుంటి మేమిజితేంద్రియుల మనుఋషులలజ్ఞ పోయెను.

వ్యా. తస్మిన్నీతి.—సంయమి నాం యోగినామాద్యే తస్మిన్నీశ్వరే పరిణయోన్తు ఖే వివాహోత్సుకే జాతే సతి ప్రజాపతేరిమే ప్రాజాపత్యాః లిప్తపుత్రా ఇత్యర్థః. తపస్వినో మునయః పరిగ్రహైః పత్నీభిర్వీడాం గార్హస్థ్యనిమిత్తామిత్యర్థః. ని. 'పత్నీ పరిజనాదానమూలకాపాః పరిగ్రహాః' ఇత్యుచరః. బహుస్తత్యజాః జహతేర్హితి రూపమ్ న హి సమానగుణదోషేషు వీడాగమోఽస్తీతి భావః.

తతః పరమమిత్యుక్త్వా ప్రతస్థే మునిమణ్డలమ్,
భగవానపి సంప్రాప్తః ప్రథమోద్దిష్టమాస్పదమ్.

95

టీ. తతః=పిమ్మట, మునిమండలం=మునులగుంపు, పరమం ఇత్యుక్త్వా = మంచిదని చెప్పి, ప్రతస్థే=బైలుదేరిన, భగవానపి = ఈశ్వరుడును, ప్రథమోద్దిష్టం ఆస్పదం= మొదటనుద్దేశించినస్థలముగూర్చి, సంప్రాప్తః=బాంచెను.

తా. తర్వాత మునులు మంచి దనిచెప్పి వెళ్లిపోయిరి. ఈశ్వరుడును యథానిర్దిష్ట ప్రదేశమున కేగెను.

వ్యా. తత ఇతి.—తతోఽనంతరం, మునిమణ్డలం మునిసమూహాః పరమమిత్యుక్త్వా ఓమిత్యుక్త్వా అనుమత్యేత్యర్థః. అవ్యయమేతత్. ని. 'ఓమేవం పరమం మతమ్' ఇత్యుచరః. ప్రతస్థే భగవానీశ్వరోఽపి ప్రథమోద్దిష్టం పూర్వసంకేతితమాస్పదం స్థానం మహాకోశీప్రపాతం సంప్రాప్తః.

తే చాకాశమసిశ్యామముత్పత్య పరమర్షయః,
ఆనేదురోషధిప్రస్థం మనసా సమరంహసః.

96

టీ. మనసా=మనస్సుతో, సమరంహసః = సమానమగు వేగముగల, తే పరమర్షయః=ఆ పరమఋషులు, అసిశ్యామం ఆకాశం=కత్తివలెనల్లనగు ఆకాశమునుఁ గూర్చి, ఉత్పత్య=ఎగిరి, ఓషధిప్రస్థం=ఓషధిప్రస్థనగరమును, ఆనేదుః=బాంచిరి.

తా. మనోవేగముగల యామునులు నల్లని యాకాశమున కెగిరి యోషధిప్రస్థమున దిగిరి.

వ్యా. తఇతి.—మనసా సమరంహసా మనస్తుల్యవేగాన్తే పరమర్షయశ్చ పూర్వజ్ఞోకోక్తేశ్వరసమచ్చయార్థశ్చకారః, అసివచ్ఛాన్యమం సీలమాకాశం ఖంప్రత్యుత్పత్యోషధిప్రస్థం హిమవత్పురమానేదుః సద్యః ప్రాపురిత్యర్థః.

అలకామతివాహ్నేన వసతిం వసుసంపదామ్,
స్వర్గాభివ్యస్తవమనం కృత్యేవోపనివేశితమ్.

37

అవ. ఇటుపిచ్చట పదిహేనేకములతో నోషధిప్రస్థవర్జనము.—

టీ. వసుసంపదాం వసతిం = ధనసంపదల కునికి యగు, అలకాం = అలకాపురమున, అతివాహ్య = తీసికొనిపోయి, ఉపనివేశితమివ = ప్రవేశపెట్టఁ బడినది వలె (ఉండెను), స్వర్గాభివ్యస్తవమనం = స్వర్గానికి క్షణమును పెడలించుటను, కృత్యం = చేసి, ఉపనివేశితమివ = ప్రవేశపెట్టబడినదో యనన ట్లుండెను.

తా. అలకాపట్టణమునే తెచ్చి యచ్చట నుంచి స్వర్గలోకములో నెచ్చగు జనము నచ్చట నుంచెనో యనున ట్లుండెను.

అవ. ఇతః పరం దశభిః శ్లోకైరోషధిప్రస్థమేవ వర్ణయతి.—

వ్యా. అలకామితి.—వసుసంపదాం ధనసమృద్ధీనాం, వసతిం స్థానములకాం కుచేరనగరీమతివాహ్య=పరిచ్చిద్యేతి యావత్. ఉపనివేశితమివ స్థితం, తథా, స్వర్గస్యాభివ్యస్తోఽతిరేకః. అతి క్షణ ఇతి యావత్. తస్య వసుసం నిఃసారణా కృత్యోపనివేశితమన స్థితమ్. ఉభయత్రాపి కాటిభ్యః. ఏ. 'భూతపూర్వమభూతపూర్వం వా జనపదం పరదేశకాపవాదేన స్వదేశకాభివ్యస్తవమనేన వా నివేశయేత్' ఇతి; అలకామరావశ్యతిశయితసమృద్ధికమిత్యర్థః.

గంగాస్రోతః పరిక్షిప్తం వప్తాస్తర్జ్వలితౌషధి,

బృహస్పతిశిలాసాలం గుప్తావపి మనోహరమ్.

38

టీ. గంగాస్రోతః పరిక్షిప్తం = గంగా ప్రవాహముచే జుట్టబడినట్టియు, వప్తాం తర్జ్వలితౌషధి = ప్రాకారముల నడుమ ప్రకాశించుచున్న యోషధులు గలయట్టియు, బృహస్పతిశిలాసాలం = గొప్పరత్నపుజాల ప్రాకారముగల యట్టియు, గుప్తావపి = ప్రాకారమండకూడ, మనోహరం = సుందరమయనట్టిదియు నగు (ఓషధిప్రస్థమన కేగిరి).

తా. గంగ యగడ్డగాఁ గల యట్టియు, ప్రాకారముల నడుమ మండచున్న యోషధులుగల యట్టియు, రత్నప్రాకారములు గలయట్టియు, ప్రాకారంబునను చక్కనగు నోషధిప్రస్థమున కేగిరి.

వ్యా. గణ్ఠేతి.—గణ్ఠాయాః స్రోతోభిః ప్రవాహైః-పరిక్షిప్తం పరివేష్టితం-తైశేవ సపరిభమిత్యర్థః. వప్తశ్చయః - ప్రాకారవైకృతి యావత్. ఏ. 'స్యావృషా వప్తమస్త్రీయామ్' ఇత్యమరః, తస్మాస్తర్జ్వలి - జ్వలితాః ప్రకాశ

మానాః ఓషధయో యస్య తత్తథోక్తం జ్వలితోషధిత్యాద్రాత్రిషు సంచారిణాం దీపని
రపేక్షమిత్యర్థః. బృహద్విపులో మణిశిలానాం మాణిక్యానాం సాలః ప్రాకారో
యస్య తత్తథోక్తం. ని. 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇత్యుచురః. అత ఏవ గుప్తావశి సు
వరణోఽపి మనోహరం. ఆకృతిమనుర్గసంవరణమితి భావః.

జితసింహభయా నాగా యత్రాశ్వా బిలయోనయః,

యత్రాః కింపురుషాః పారా యోషితో వనదేవతాః.

39

టీ. యత్ర=ఏ యోషధిప్రథమన, నాగాః = ఏనుగులు, జిత సింహభయాః =
జయింపఁబడిన సింహభయముగలవియు, అశ్వాః = గుఱ్ఱములు, బిలయోనయః = గనుల
నుండి పుట్టినవియు, పారాః=పురజనులు, యత్రాః=యక్షులును, కింపురుషాః=కింపురుషు
లును, యోషితః=స్త్రీలు, వనదేవతాః=వనదేవతలే యయిరో (అట్టిపురమున కేగి రనుట).

తా. హిమవంతుని మాహాత్మ్యమువలన నైజవిరోధులగు గజ
సింహములు విరోధము లడఁగియు గుఱ్ఱములు గనులనుండి పుట్టినవియు
స్త్రీపురుషులు పట్టణములో వనదేవతలును యక్ష కింపురుషులైరో అట్టి
యోషధిప్రథమునుగూర్చి వెల్లెరి.

వ్యా. జితేతి.—యత్ర పురే, నాగా గజా, జితం సింహాభ్యో భయం యైస్తే
తథోక్తాః సింహాధికబలా ఇత్యర్థః. నాథస్తు 'పదం తుషారస్రుతిథాతరక్తమ్' ఇత్యేక
ద్విరోధభయతో 'పితపితభయా' ఇతి వపాత. తథా న భేక్యవం తత్ర వనగజానాం
సింహహతత్వాభిధానాత్ ఆత్ర త్యోషధిప్రథగజానాం హిమవన్తహిమ్నా సింహాతిరే
కసంభవేనావిరోధాదితి 'పితపితభయా' ఇతి పాతే పితం విగతం పితాత్ పాద
ఙ్ముశకర్తృభ్యాం భయం యేషాం తే తథోక్తాః స్వభావవిసేతా ఇత్యర్థః. ని. 'పాద
కర్తృయతం ప్రోక్తం యాతమఙ్ముశవారణమ్, ఉభయం పితమాఖ్యాతమ్' ఇతి యాదవః.
అశ్వా బిలయోనయో బిలసంభవా అన్యత్ర తు న తథేతి వైచిత్ర్యేణ ఉక్తం చ. వి.
'అమృతాద్వాన్మతో వహ్నిర్యేదేభ్యోఽణ్ణాన్పు గర్తతః, సామ్నో హయానా
ముత్పత్తిః సత్తథా యిక్తిర్దితా.' ఇతి యత్రాః ప్రసిద్ధాః కింపురుషాః కింనరాశ్చ పారాః
పురజనాః వనదేవతా ఏవ యోషితః న తు మానవ్య ఇత్యర్థః.

శిఖరాసక్తమేఘానాం వ్యజ్యన్తే యత్ర వేత్తనామ్,

అనుగర్జితసందిగ్ధాః కరణైర్దురజస్వనాః.

40

టీ. యత్ర=ఏపురమున, శిఖరాసక్తమేఘానాం = అగ్రభాగములఁ దగులకొన్న
మేఘములు గల, వేత్తనాం=ఇండ్లయొక్క, అనుగర్జితసందిగ్ధాః=ప్రతిధ్వనులతో నందే

హింసబడి, మురజస్వనాః = మద్దెలధ్వనులు, కరణైః = తాలవ్యవస్థాపములగు దెబ్బలచే, వ్యజ్యం లే=స్పష్టపటచటచున్నవో (అచ్చట కే.గిరి).

తా. మేఘమండలపర్యంతము వ్యాపించియున్న మేడలయందలి మద్దెలధ్వనులును మేఘములయుటుములును భేదము తెలియక విచారించి చూడఁగా హస్తతాడనవిశేషములచే నిట్టి ప్రతిధ్వని గలవి యుటుములు కావని స్పష్టపటచటచున్నవి. అనఁగా మేఘమండలముల నంటి మేడలున్నవనుట.

వ్యా. శిఖరేతి.—యత్ర పురే శిఖరేహ్వాసక్తాః మేఘా యేషాం లేషాం వేక్షణాం సంబద్ధిః అనుగర్హితాని ప్రతిగర్హితాని తైః సాదిగ్ధా మురజస్వనాః కరణైః స్తాలవ్యవస్థాపకైస్తాడనవిశేషైః. తదుక్తం రాజకన్దర్పేణ. వి. 'నృత్యవాదిత్రగీతానాం ప్రయోగవశభేదినామ్, సాస్థానం, తాడనం రోధః కరణాని ప్రచక్షతే.' ఇతి. వ్యజ్యజ్ఞే స్ఫుటీక్రియన్తే.

యత్ర కల్పద్రుమైరేవ విలోలవిటపాంశుకైః,

గృహాయస్త్రపతాకాశ్రీరపారాదరనిర్మితా.

41

టీ. యత్ర=విపురమున, విలోలవిటపాంశుకైః=చలించుచున్న కల్పవృక్షకాఖిలయందలి బట్టబుగల, కల్పద్రుమైరేవ=కల్పవృక్షములచేతనే, అపారాదరనిర్మితా=పురజనుల యత్న మక్కఱలేకయే నిర్మింపఁబడిన, గృహాయంత్రపతాకాశ్రీః = గృహాయంత్రములయందలి జండాలు యాదము (సంభవతి = అగుచున్నదియో, అపురమున కే.గిరినుట).

తా. అపురమున పౌరుల ప్రయత్న మక్కఱలేక కల్పవృక్షముల కొమ్మలనుండిన బట్టలే జండాలుగనున్నవి (కల్పవృక్షములు వస్త్రములను మణులను బంగారును ఫలభోజ్యాదులఁ గోరినవియిచ్చుట కలదు.)

వ్యా. యలేతి.—యత్ర నగరే విలోలాని చఞ్చలాని విటపేష్వంశుకాని యేషాం తైః కల్పద్రుమైరేవాపారాదరేణ పారాదరం వినైవ నిర్మితా అయత్నసిద్ధే త్యర్థః. గృహేషు యాని యస్త్రాణ్యధారదారూణి లేషు పతాకాస్తాసాం శ్రీః సంభవతీతి శేషః. తత్ర లహ్మహ్మరాః కల్పకరవ ఏవ వైజయన్త్య ఇతి సంభావ్యస్త ఇత్యర్థః.

యత్ర స్ఫుటికహర్షైషు నక్తమాపానభూమిషు,

జ్యోతిషాం ప్రతిబిम्బాని ప్రాప్నువన్త్యుపహరతామ్.

42

టీ. యత్ర=విపురమున, నతం = రాత్రియందు, స్ఫటికహర్షేషు = స్ఫటిక పుత్రామేడలయందు, ఆపానభూమిషు = పానభూములయందు, జ్యోతిషాం ప్రతి బింబాని=నక్షత్రప్రతిబింబములు, ఉపహారతాం = ఉపహారముగుటకు, ప్రాప్నువంతి = పొందుచున్నవో, (ఆపురమున కనుట.)

తా. ఆపురంబున స్ఫటికశిలాసౌధములయందు ప్రతిఫలించిన నక్షత్రములే ముక్తాపుష్పవహార మగుటకు బొందినవి. ముత్తైములు గాని పుష్పములు గాని గూర్చుట యని భావము. కానుక యని తాత్పర్యము.

వ్యా. యత్రేతి.—యత్ర పురే నతం రాత్రౌ స్ఫటికహర్షేషు పానభూమిషు పానగోష్ఠీప్రదేశేషు, జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం, ప్రతిబింబాన్యుపహారతాం పుష్పవహారత్వం మాత్రికోపహారత్వం వా ప్రాప్నువంతి.

యత్రైషధిప్రకాశేన నతం దర్శితసంచరాః,
అనభిజ్ఞాస్తమిస్తాణాం దుర్దినేష్వభిసారికాః.

43

టీ. యత్ర=ని పురమున, దుర్దినేషు = మేఘాచ్ఛాదితదినములయందు, నతం = రాత్రియందు, ఓషధిప్రకాశేన = ఓషధులకాంతిచే, దర్శితసంచరాః = చూపించబడిన మార్గములు గలవారై, అభిసారికాః=పురుషులయింద్ల కేగు జారిణులు, తమిస్తాణాం = చీకటులను, అనభిజ్ఞాః = ఎఱుంగనివారో, (అట్టి పురమున కేగి రనుట.)

తా. ఆపురములో రాత్రివేళలయం దోషధులు మండుటచే మబ్బు పట్టిన చీకటిరాత్రులయందును పురుషార్థినులగు నాయుకలకు వారిగమనమున కడ్డులేకుండునట్లు కాంతి నిచ్చుటచే వారికి చీకటియే లే దని భావము.

వ్యా. యత్రేతి.—యత్ర పురే దుర్దినేషు మేఘాచ్ఛన్నదివనేషు, నక్షత్రమోషధీణాం తృణజ్యోతిషాం, ప్రకాశేన సుచరంత విభింతి సంచరాః పథానః 'గోచర సుచర' ఇత్యాదినా ఘటత్యయాన్తో నిపాతః - దర్శితసంచరాః ప్రకాశితమార్గా అభిసారికాః కాంతార్థిన్యః. ని. 'కాంతార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సా అభిసారికా' ఇత్యమరః. తమిస్తాణాం తమసాం కృద్యోగాత్కర్తృణి షష్ఠీ. అనభిజ్ఞాః తమాంసి నాభిజానస్తీత్యర్థః.

యకాననాంతం వయో యస్మిన్నాంతకః కుసుమాయుధాత్,
రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా సంజ్ఞావిపర్యయః.

44

టీ. యస్మిన్ = విపురమున, వయః=వయస్సు, యావనాంతం=యావనమే హద్దు గలదియు, కుసుమాయుధాత్ =మారునికంటె, అన్తకః=యముడు, న=లేనిదో, రతిభేద సముత్పన్నా = రత్యాయాసమువలనఁ బుట్టిన, నిద్రా = నిద్దురయే, సంజ్ఞా వివర్యయః= చైతన్యము నశింపఁజేయునది యగుచున్నదో, (ఆపురి కేఁగి రనుట.)

తా. ఆపురమున యావనాంతము గలది వయస్సు. (ఎప్పుడు వయసే యనుట) మారుఁడె కాలుడు. రత్యాయాసముచే మయిమఱచు నిద్దురయే చైతన్యనాశముగాని మఱి యొందు లేదనుట. (అనఁగా నా పురిలోనివారి కెప్పుడువయసె. మన్తభబాధే యమబాధ. రత్యాయాస నిద్దురయే చేతనతాపీనము అనుటచే సుఖమేగాని దుఃఖము లేనే లేదనుట.)

వ్యా. యావనాంతమితి.—యస్మిన్ పురే వయా యావనాంతం యావనా వధికం - సర్వైశ్చజరా ఇత్యర్థః. తథా కుసుమాయుధాత్ కామాత్ - అన్య ఇతి శేషః. అన్తకో మృత్యుర్న - అస్తీతి శేషః. విరహిణాం తాదృగ్దశభోత్పాదకత్వా దన్తకతోష్టచారః. కామం వినా మృత్యుర్నాస్తీత్యర్థః. అత ఏవ తత్కార్యభూత మరణాభావ ఇత్యాదయేనాహ.—రతీతి - రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా, సుప్తిరేవ సంజ్ఞా వివర్యయశ్చేతనావగమః - న తు దీర్ఘనిద్రారూప ఇత్యర్థః. అత్ర త్యాః సర్వైశ్చజరా మరా ఇతి ఖ్లోకతాత్పర్యార్థః. అన్తయత్యంతం కరోతీత్యన్తకః - అన్తయతేన్తత్కరో తీతి ణ్యైతాత్ ణ్వల్పిత్వయః.

భూభేదిభిస్సకమౌష్ణైర్లలితాఙ్గుళితర్జనైః,

యత్ర కోపైః కృతాః స్త్రీణామాప్రసాదార్థినః ప్రియాః. 45

టీ. యత్ర=విపురమున, భూభేదిభిః = బొమముడులుగల, సకంపాః=చలన ముతోఁగూడిన క్రిందిపెదవులు గల, లలితాంగుళి తర్జనైః=మనోహరములగు చూపుడు వ్రేళ్ల బెదరింపులుగల, స్త్రీణాం = కాంతలయొక్క, కోపైః = కోపములచే, ప్రియాః = ప్రియులు, ఆప్రసాదార్థినః = అనుగ్రహించువఱకు వేడుకొనువారై, కృతాః = చేయఁబడిరో.

తా. ఆపురమున ప్రియులు బొమముడులును క్రిందుపెదవు లద రుటలు చూపుడువ్రేళ్ల బెదరింపులు గల ప్రియురాండ్ర దయవచ్చు వఱకు వేడుచుందురు. (అట్టిపురమున కేఁగి రనుట.)

వ్యా. భూభేదిభిరితి.—యత్ర పురే ప్రియా యువానో భూభేదిభిర్భూ
భక్తవస్థిః సకమాపి ఓహ యేష తైర్దలితాన్యజ్ఞానితర్జనాని యేష తైః స్త్రీణాం కోపై
ర్జానాన్తైర్మరాప్రసాదాధిన ఆప్రసాదం ప్రసాదవర్జ్యస్తవర్థినో యాచకాః కృతాః.
న తు శత్రుకోపైరితి భావః.

సంతానకతరుచ్ఛాయాసుప్త విద్యాధరాధ్వగమ్,

యస్య చోపవసనం బాహ్యం గన్ధవద్గన్ధమాదనమ్.

46

టీ. చ=ఇంటికాదు, సంతానకతరుచ్ఛాయాసుప్త విద్యాధరాధ్వగం = కల్పవృక్ష
ముల నీడలయందు నిద్రించిన విద్యాధరులకు మార్గస్థులు గలముట్టియు, గంధవత్ =
పరిమళములుగల, గంధమాదనం = గంధమాదనపర్వతము, యస్య = ఏపురమునకు,
బాహ్యం ఉపవసనం = వెలుపలితోటయో, (అట్టిపురమున కీటువులు పోయినా రనుట.)

తా. కల్పవృక్షముల నీడలయందు విద్యాధరులను బాటసారులు
నిద్రించుచుందురు. ఆపురమునకు వెలుపలనున్న పువ్వులతోట సకల
సువాసనలు గలగంధమాదనపర్వతము (అట్టిపురమున కేఁగిరి).

వ్యా. సంతానకేతి.—ఃం చేతి చార్కః. సంతానకతరోచ్ఛాయాసు నుప్తా విద్యా
ధరా దేవతావిశేషా స్తవీవాధ్వగా యస్తింస్తత్తథోక్తం గన్ధవద్గన్ధాధ్వం గన్ధమాదనం
నామ గిరిర్వస్య పురస్య బహిఃస్థం బాహ్యముపవసనమారామః సంతానకతరుచ్ఛాయే
త్యత్ర పూర్వపదార్థబాహుల్యసంభవేఽపి 'శలభచ్ఛాయమ్' 'ఇక్షుచ్ఛాయమ్' ఇతివత్
సమర్థచ్ఛాయానిష్పత్యేస్తదపేక్షాభావాత్ 'ఛాయాబాహుళ్యే' ఇతి నపుంసకత్వం
నాస్తీత్యనుసంధేయమ్. అత్ర 'గన్ధవద్గన్ధమాదనమ్' ఇత్యాగస్తకః పాఠః. ప్రాచీరపాతస్తు
'సుగన్ధిర్గన్ధమాదనః' ఇతి పుల్లిష్టవై. అత ఏవ తీరస్వామినా 'గన్ధమాదనమన్యే చ'
ఇత్యత్ర 'గన్ధేన మాదయతీతి గన్ధమాదన' ఇతి వ్యాఖ్యాయ ప్రయోగే చ పుల్లిష్టతా
దృశ్యత ఇత్యాశయేనోక్తం 'సుగన్ధిర్గన్ధమాదనః' ఇతి కాలిదాస ఇతి.

అథ తే మునయో దివ్యాః ప్రేక్ష్య హైమవతం పురమ్,

స్వగ్రాభిసన్నిసుకృతం వఙ్మనామివ మేనిరే.

47

టీ. అథ=పిమ్మట, దివ్యాః తే మునయః=స్వర్గజులగు నామునులు, హైమవతం
పురం=ఆమోషధిప్రస్థమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, స్వగ్రాభిసంధిసుకృతం=స్వర్గోద్దేశ్యక
పుణ్యమును, వంచనాం ఇవ=మోసమునుగా, మేనిరే = తలచిరి.

తా. పిచ్చట దేవఋషులు స్వర్గమునుద్దేశించి వారాచరించిన పుణ్యమును మోసముచుగాఁ దలచిరి. (ఈపురముననే స్వర్గసౌఖ్యము లుండఁగా స్వర్గమున కాసించి చేసిన సుకృతములనుగూర్చి)

వ్యా. అథేతి.—అథ లే దివి భవా దివ్యాః మనయో హిమవత ఇదం హైమ వతం పురం ప్రేక్ష్య స్వర్గాభిసంధినా స్వర్గోదేశేన యత్ సుకృతం జ్యోతిష్తోమాద్యను స్థానం తత్ స్వర్గాభిసంధిసుకృతం వచ్చనాం ప్రతారణామివ మేనిరే; హిమవన్నగరమ వేక్ష్య స్వర్గస్య పుణ్యఫలత్వం వదతా వేదేన వయం విప్రలభ్యా ఇత్యమన్యస్తేత్కర్ణః. స్వర్గాదతిరహణీయమితి భావః.

తే సద్దని గిరేర్వేగాదున్ముఖ ద్వ్యాఃపవీక్షితాః,

అవతేరుర్జటాభారైర్నిఖతానలనిశ్చలైః.

43

టీ. లిఖతానలనిశ్చలైః = లిఖంపఁబడిన యగ్నులమాడ్కి నిశ్చలములగు, జటా భారైః=జడలబరువుతో (కూడుకొన్న), తే=ఆముసులు, ఉన్ముఖ ద్వ్యాఃపవీక్షితాః= ఎత్తఁబడిన మోములగుల ద్వారపాలురచే జూడఁబడినవారై, గిరేః సద్దని = హిమ వంతునియింటియందు, వేగాత్ అవతేరుః = శీఘ్రముగా దిగిరి.

తా. చిత్తరువుతో వ్రాయఁబడిన యగ్నులమాడ్కి నిశ్చలముగు జడలుగల యాముసులు ద్వారపాలురు మోములెత్తి చూచుచుం డఁగా హిమవంతునింట దిగిరి.

వ్యా. త ఇతి.—లిఖతానలనిశ్చలైః - చిత్రగతజ్వలననిష్పదైరితి వేగప్రక ర్ణోక్తిః. జటాభారైరుపలపక్షితాస్తే మనయః ద్వారి తివ్రస్తీతి ద్వ్యాఃస్తా ద్వారపాలకాః ని. 'ప్రతీహారే ద్వారపాల ద్వ్యాఃపవీక్షిత దర్శకాః' ఇత్యుచరః. ఉన్ముఖైర్యధ్వ ముతైః ద్వ్యాఃసైర్విక్షితాః సన్తః. న తు వినివారితో ఇత్యర్థః. గిరేర్నిమవతః సద్దని వేగాదవతేరురపతీర్ణవన్తః.

గగనాదసతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా,

తోయాన్తర్భాస్కరాభీవ రేజే మునివరమ్పరా.

49

టీ. గగనాత్=ఆకాశమునుండి, అసతీర్ణా=దిగినటువంటి, యథావృద్ధపురస్సరా= వృద్ధానుపూర్వకముగా, పోవుటగల, సా మునివరంశరా=ఆ మునులగుంపు, తోయాన్తర్భాస్కరాభీవ=నీటినడుమ సూర్యులగుంపుమాడ్కి, రేజే=ప్రకాశించెను.

తా. ఆకాశముమీఁదనుండి దిగినమునులవరుస నీటిలోని సూర్యబింబములమాడ్కి బ్రకాశించెను.

వ్యా. గగనాదితి. — గగనాదవతీర్ణాఽవరూఢా యథావృద్ధ పృథ్వాఽఽఽ
క్రమేణ స్థితాః. పురఃసరా ఆగ్రేసరా యస్యాం సా తథోక్తా అనువసర్జనాధి
కారాన్న జీవ. సా మునీవరమ్పరా మునీపక్షిస్తోమూ న్నస్తోయాభ్యస్తరే భాస్కరాళీ
ప్రతిదిమ్నితార్కవజ్జీవ రేజే. ఏతేన మునీనాం లేజస్విత్వేఽపి సుఖసందర్శనం సూచ
యతి భాస్కరాణాం భూయిష్ఠత్వసంభావనార్థం తోయాస్తరిత్యుక్తమ్ అత ఏవ
బహుత్వసిద్ధిశ్చ.

తానర్హ్యనర్హ్యమాదాయ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా గిరిః,
నమయన్ సారగురుభిః పాదన్యానైర్వసుధరామ్. 50

టీ. గిరిః=హిమవంతుడు, అర్హ్యం ఆదాయ = పూజార్తవ్యముఁ దీసికొని, సార
గురుభిః=బలముచే భరింపశక్త్యముగాని, పాదన్యానైః=అడుగుబాంతుటచే, వసుధరాం=
భూమిని, నమయన్=ప్రంగఁజేయుచు, అర్హ్యాన్ తాన్ = పూజ్యులగు నమ్మునులను,
దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా=దూరమునుం దెదుర్కొనెను.

తా. హిమవంతుడు పూజార్తవ్యమును దీసికొని బలముచే
భూమి నడఁగఁద్రొక్కుచు పూజ్యులగు నమ్మునుల నెదుర్కొనెను.

వ్యా. తానితి. — గిరిన్నివానర్హ్యమర్హం జలమాదాయ సారగురుభిరన్తఃసార
దుర్భరైః పాదన్యానైర్వసుధరాం నమయన్నభః ప్రాపయన్ అర్హ మర్హాస్తీత్యర్హ్యాన్
పూజ్యాన్ దక్షాదిత్వాద్యప్రత్యయః. తాన్ మునీన్ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా.

అవ. ఇష్టుడు హిమవంతునే జంగమస్థావరాత్మక రూపద్వయమునకును సాధా
రణ మగు విశేషణములచే వర్ణించుచున్నాఁడు. —

ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంశుర్దేవదారుబృహద్యుజః.

ప్రకృతైవ శిలోరస్కః సువ్యక్తో హిమవానితి. 51

టీ. (హిమవంతునివర్ణనము) ధాతుతామ్రాధరః=గైరికాది ధాతువు లనెడు గైరి
కాది ధాతువులవంటి) యెఱ్ఱరి పెదవి గలవాఁడును, ప్రాంశుః = ఉన్నతమైనవాఁడును,
దేవదారు బృహద్యుజః=దేవదారువృక్షములనె (దేవదారువృక్షములవంటి) భుజములు
గలయెఱ్ఱియు, ప్రకృత్యావీన = స్వభావముచే, శిలోరస్కః = శిలయనె (శిలవంటి)
వక్షస్థము గలవాఁడును (అగుటచే) హిమవానితి = హిమవంతుఁ డని, సువ్యక్తః =
స్పష్టపడెను.

తా. గైరికాది ధాతువు లనెడి పెదవి దేవదారువృక్షము లనెడు
భుజముల ఉన్నతిగలవాఁడును స్వభావముచే గండశిలలై వక్షస్సుగాఁ
గలవాఁడునగుటచే నీయన హిమవంతుఁడే యని స్పష్టపడెను.

అవ. సంప్రతి హినువస్తమేవ జగదుస్థావరరూపస్వయంసాధారణై ర్విశేషజైర్విశి
నప్తి —

వ్యా. ధాత్వితి. — ధాతువత్తామ్రాధరో యస్య స తథోక్తః. అన్యత్ర ధాతు
రేవ తామ్రాధరో యస్య ప్రాశురున్నతః. ఉభయత్రాపి సమానం దేవదారువ
ద్యుహస్తా భుజా యస్య స తథోక్తః దేవదారువ ఏవ బృహస్తాభుజా యస్యేత్య
న్యత్ర ప్రకృత్యా స్వభావేదైవ శిలావదురో యస్య స శిలారస్కః. శిలైవేత్యన్యత్ర
'ఉరుః ప్రభృతిభ్యః కన్' ఇతి కన్. ఆహో హిమవానితి సుత్యక్తః వర్తమానే క్తః
సత్యం స ఏవాద్యం హిమవానితి తద్ధర్మప్రత్యభిజ్ఞానాదవధారిత ఇత్యర్థః.

విధిప్రయుక్తసత్కారైః స్వయం మార్గస్య దర్శకః,

స తైరాక్రమయామాస శుద్ధాంతం శుద్ధకర్తృభిః.

52

టీ. విధిప్రయుక్తసత్కారైః = విధస్యక్తగౌరవములు గలవారును, శుద్ధకర్తృభిః =
వనిత్రమగు నాచరణులుగల, తైః = ఆమునులచే, సః = హిమవంతుఁడు, స్వయం మార్గస్య
దర్శకః = తానే త్రోవఁ జూపువాఁడై, శుద్ధాంతం = తంత్రపురమును, ఆక్రమయామాస =
బాందించెను.

తా. హిమవంతుఁడు వారిని సత్కరించి తాను వారికిఁ ద్రో
వచూపుచు సంతకపురమునకుఁ దోడ్పొనిపోయెను.

వ్యా. విధీతి. — స హిమవాన్విధిసా కాశ్రేణ ప్రయుక్తసత్కారైః కృతా
ర్పణైః శుద్ధకర్తృభిరదుష్టచరితైః. శుద్ధాంతప్రవేశార్హై రిత్యర్థః. తైర్దునిభిః. స్వయం
మార్గస్య దర్శయతీతి దర్శకో దర్శయితా సకా వశ్యతేష్ట్యవాజ్ఞాన్ ప్రత్యయః. శుద్ధాంత
మంత్రపురమాక్రమయామాస ప్రవేశయామానేత్యర్థః. ఆత్మక్రమేగత్యర్థత్వాత్ 'గతి
బుద్ధి' ఇత్యాదినా తైరిత్యస్య స కర్తృత్వమ్.

తత్ర వేత్రాసనాసీనాః కృతాసనపరిగ్రహః,

ఇత్యువాచేశ్వరా వాచం ప్రాజ్ఞలిర్భూధరేశ్వరః.

53

టీ. తత్ర = ఆయంతకపురమున, వేత్రాసనాసీనాః = బెత్తపు టాసనములఁ గూరు
చున్న, ఈశ్వరాః = (ప్రభువులగు) మునులను గూర్చి, భూధరేశ్వరః = చర్మతపతియగు
హిమవంతుఁడు, కృతాసనపరిగ్రహః = చేయఁబడిన యాసనస్వీకారముఁ గలవాఁడై,
ప్రాజ్ఞలిః = కట్టఁబడిన చేతులుగలవాఁడై, ఇతి ఉవాచ = ఇట్లనెను.

తా. ఆయంతగపురములో బెత్తంపు టాసనములయందు వారిఁ గూర్చుండఁబెట్టి తానాసనమును స్వీకరించి చేతులు కట్టి పర్వతపతి యగు హిమవంతుం డిట్లు నెను.

వ్యా. తత్రేతి.—వేత్రం లతావిశేషః. తత్ర శుద్ధాస్తే వేత్రాసనాసీనాన్ వేత్రమయ విష్టరోపవిష్టాసీశ్వరాన్ ప్రభూన్ మునీన్ భూధరేశ్వరో హిమవాన్ కృతాసనపరిగ్రహః ఉపవిష్టః సన్నిత్యర్థః. ప్రాజ్ఞానిః కృతాజ్ఞానిః సన్ ఇత్యేవం వాచ మువాచ.

ఆపమేఘోదయం వర్షమదృష్టకుసుమం ఫలమ్,

ఆతర్కితోపపన్నం వో దర్శనం ప్రతిభాతి మే.

54

టీ. ఆతర్కితోపపన్నం = ఊహించబడనిదై సుప్రావ్రమగు, వః దర్శనం = మీయొక్కదర్శనము, ఆపమేఘోదయం=మేఘోత్పత్తిలేని, వర్షం=వానగాను, అదృష్ట కుసుమం = చూడఁబడఁబువ్వగల, ఫలం=పండుగాను, మే=నాకు, ప్రతిభాతి=తోచు చున్నది.

తా. కొంచెమైనను సూచనములేక తమ రిట్లు వచ్చుట మబ్బు లేని వాన పూవులేని పండువలె మిక్కిలి దుర్లభమైనలాభముగాఁ బొడఁగట్టినది.

వ్యా. అపేతి.—ఆతర్కితోపపన్నమనిచారితమేవోపగతం ఆత్యంతాసంభావిత మిశ్యర్థః. వో యుష్మాకం దర్శనమపమేఘోదయం వర్షమనభ్రా వృష్టిస్తథాఽదృష్టం కుసుమం యస్య తత్తతోక్తం ఫలం చ తన్నే ప్రతిభాతి అతిదుర్లభలాభః సువృత్త ఇశ్యర్థః. ఆత్ర మేఘోదయకుసుమరూపకారణయోరభావేఽపి వర్షఫలరూపకార్యయోరుదయాభిధానాద్విభావనా మునిదర్శనస్య విశిష్టవృత్తిత్వేన చ రూపణాద్రూపకాలంకారశ్చేత్యుభయోః సంసృష్టిః.

మూఢం బుద్ధమివాత్మానం హైమిభూతమివాయసమ్,

భూమేర్దివమివారూఢం మన్యే భవదనుగ్రహాత్.

55

టీ. భవదనుగ్రహాత్=మీ యనుగ్రహమువలన, ఆత్మానం=నన్నును, మూఢం= తెలివిలేనివాఁడు, బుద్ధం ఇవ = జ్ఞానియైనట్టులును, ఆయనం=ఇనము, హైమిభూతం ఇవ=బంగారమైనట్టులును, భూమేః=భూమినుండి, దివం = స్వర్గమును, ఆరూఢమివ = అధిష్ఠించినవానివలెను. మన్యే=తలఁచుకొనుచున్నాను.

తా. మీదయవలన మూఢుఁడు జ్ఞాని యయినట్లును ఇనుము బంగారమైనట్లును భూలోకస్థుఁడు స్వర్గ మొనగట్లును నన్ను నేఁదలఁచుచున్నాను.

వ్యా. మూఢమితి.—భవదనుగ్రహవాత్సానం మాం మూఢం బుద్ధిం వినాకృతం బుద్ధమివ మూఢో భూత్వా యః బుద్ధనాం స్తమివ కర్తరి క్తః. ఆయనమయోవికారం హైమిభూతమ్ ఆయనత్వం విహాయ సౌవర్ణత్వం ప్రాప్తమివేత్సర్థః. భూమేర్భూలో కాద్భివం స్వర్గమారూఢమివ మస్మే జ్ఞానరూపస్థానానన్యద్య మే పరముత్కృష్ట్యస్త ఇతి భాషః.

అద్యప్రభృతి భూతానాదుధిగమ్యోఽస్మి శుద్ధయే,
యదభ్యాసితమర్హద్భిస్తద్ధి తీర్థం ప్రచక్షతే.

56

టీ. అద్యప్రభృతి = ఇదిమొదలుకొని, భూతానాం శుద్ధయే = ప్రాణుల పవిత్రత కొఱకు, అధిగమ్యః అస్మి = పొందఁదగినవాఁడ నైతిని, హి = వికారణమువలన, యత్ అర్హద్భిః అభ్యాసితం = విది సత్పురుషులచే నివసించఁబడినదో, తత్ తీర్థం ప్రచక్షతే = అది పుణ్యతీర్థ మని చెప్పఁబడును.

తా. ఇది మొదలు జీవులపవిత్రతకొఱకుఁ బొందఁదగినవాఁడను. పెద్దలు వసించునదే తీర్థము.

వ్యా. అద్యేతి.—అద్య ప్రభృతీతి ఆరభ్య భూతానాం ప్రాణీనాం శుద్ధయేఽధి గమ్యోఽస్మి శుద్ధ్యర్థినాం తీర్థభూత్ ఽస్మి త్యర్థః. భవదాగమనాదితి శేషః. హి యస్తాత్ యదర్హద్భిః సద్భిరభ్యాసితమధిష్ఠితం జుష్టమితి యావత్ తత్తీర్థం ప్రచక్షతే. ని. 'నిపానాగమయోస్తీర్థమృషిజుష్టజలే గురౌ' ఇత్యమరః.

అవైమి పూతమాత్సానం ద్వయేనైవ ద్విజోత్తమాః,
మూర్ధ్ని గంగాప్రపాతేన ధౌతపాదామృశా చ వః.

57

టీ. ద్విజోత్తమాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా ! ఆత్సానం = నన్ను, ద్వయేనైవ = రెంటిచే, పూతం అవగచ్ఛామి = శుద్ధునిగాఁ దెలిసికొనుచున్నాను, (నిరెంటిచే ననఁగా ?) మూర్ధ్ని = శిరస్సునందు, గంగాప్రపాతేన = గంగ పడుటచేతను, వః = మీయొక్క, ధౌతపాదాంభసా = కడుగఁబడిన పాదోదకముచేతను.

తా. ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా ! తలమీఁద గంగ పడుటచేతను మీకాళ్లు కడిగికొనిననీటిచేతను నాయాత్త పవిత్రమయినదిగాఁ దలం చెదను.

వ్యా. అవైమితి.—హే ద్విజోత్తమాః ఆత్మానం మాం ద్వయేనైవ పూతం శుద్ధమైవ్యుపగచ్ఛామి కేన ద్వయేన మూర్ధ్ని గజ్ఞా ప్రపాతేన మద్వాకిసిపాతేన వో యుష్మాకం ధాతయోః ఊలితయోః. పాదయోరప్ససా చ గజ్ఞాజలవత్ పాదాప్ససః పావనత్వమిత్యేవమ్యం గమ్యతే. తచ్చ 'ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః' ఇతి దీపకాలంకారః 'ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమ్' ఇతి లక్షణాల్పేయోఽలంకార ఇతి కేచిత్.

జగ్గమం ప్రైష్యభావే వః స్థావరం చరణాఙ్గితమ్,
విభక్తానుగ్రహం మన్యే ద్విరూపమపి మే వపుః.

59

టీ. హే మనయః=ఓ ముచులారా! ద్విరూపమపి = జంగమ స్థావరాత్మక మయినదైగభృటిసి, మే వపుః = నాశరీరము, విభక్తానుగ్రహం = విభజింపఁబడిన యనుగ్రహముగలదిగా, మన్యే = తలంచుచున్నాను. (కుతః = ఎట్లనఁగా?) జంగమం వపుః = జంగమాత్మకమగుదేహము, వః ప్రైష్యభావే = మీయొక్కదాసభావమం దున, (స్థితం=ఉండెను.) స్థావరం వపుః=స్థావరదేహము, చరణాంకితం = పాదములచే చిహ్నితమయినది.

తా. జంగమ స్థావరాత్మక మగు నాదేహములలో స్థావరాత్మకగిరి యందు పాదవిన్యాసమును జంగమాత్మకమగు హిమవంతునిచే పని గొనుటయు నను రెండుపనులును మీరు చేయుటచే నా కీటువిధముల ననుగ్రహింపఁబడినది.

వ్యా. జగ్గమమితి.— హే మనయః ద్విరూపం జగ్గమస్థావరాత్మకత్వాత్ ద్విప్రకారక మపి మే వపుః విభక్తానుగ్రహం విభజ్య కృతప్రసాదం మన్యే కుతః జగ్గమం పశుర్వో యుష్మాకం ప్రైష్యభావే కైజ్జగ్యే క్లితమితి కేవలం. 'ప్రాదూహోఢో ధ్యేయై స్వేషు పృథ్విర్భక్తవ్యా, ఇతి పృథ్విః. ని. 'నియోజ్య కిజ్జగ్ర ప్రైష్యభుజివ్య వరి చారకాః' ఇత్యమరః. స్థావరం పశుశ్చరణాఙ్గితమ్ అయమేవ హి మహాననుగ్రహో దాసజన్య యత్ కర్తుమ నియోజనం మూర్ధని పాదన్యానశ్చేతి తాత్పర్యార్థః.

భవత్సంభావనోత్థాయ పరితోషాయ మూర్ఘతే,
అపి వ్యాప్తదిగస్తాని నాఙ్గాని ప్రభవంతి మే.

59

టీ. వ్యాప్తదిగంతాన్యసి = వ్యాపింపఁబడిన దిక్కుల కొనలుగలదియైనను, మే అంగాని=నా యవయవములు, భవత్సంభావనోత్థాయ=మీయొక్క గౌరవమువలన లేచి నదై, మూర్ఘతే=వ్యాపించిన, పరితోషాయ=సంతోషమునకు, నప్రభవంతి=చాలవు.

తా. నా యంగములు దిగంతములవఱకు వ్యాపించియున్నను మీయనుగ్రహమువలన వ్యాపించుచున్న నాసంతోషమును పట్టించు కొనుటకుఁ జాలకున్నవి.

వ్యా. భవదితి.—వ్యాప్తా దిగంతా యైస్తాని వ్యాప్తదిగంతాని మహాస్త్వపీత్యర్థః. మే మహాత్మాని భవత్సంభావనోత్థాయ యుష్మదనుగ్రహజన్యాయ మూర్ఘతే వ్యాప్తు వతే పరితోషాయ న ప్రభవన్తి న పర్యాప్తువన్తి అలమర్థయోగాచ్చతుర్థి; యథా మహత్స్వసి మద్దాత్రేషు న మాతి తథా మే హహ్నో వర్ధక ఇత్యర్థః.

న కేవలం దరిసంస్థు భాస్వతాం దర్శనేన వః,
అస్తగతమపాస్తం మే రజసోఽపి పరం తమః.

60

టీ. భాస్వతాం వః దర్శనేన = కాంతిపంతులరగు (సూర్యులగు) మీయొక్క దర్శనముచే, నకేవలం దరిసంస్థు తమః = ఒకగుహలోనితమస్సే కొట్టబడలేదు. (మరే మన?) మే=నాయొక్క, రజసోఽపి పరం=రజోగుణముకంటె పర మగు, అంతర్గతం తమః = నాలోనున్నతమస్సు, అపాస్తం=పో.గొట్టబడెను.

తా. లేజోరూపులరు మీదర్శనము నాచిత్తయందలి తమస్సును పోగొట్టెను. రజోగుణమున కేమివచ్చె?

వ్యా. నేతి.—భాస్వతాం లేజిస్వినార వివస్వతాం చ వో యుష్మాకం దర్శనేన కేవలం దరిసంస్థం గుహాగతం తమో భాస్వతరూపమేవ నాపాస్తమ్ కిం తు మేఽస్తగత మన్తరాత్మగతం రజసో రజోగుణాత్ పరమనస్తరం తమోఽజ్ఞానరూపమప్యపాస్తమ్ రజత్ర పాదశ్యానైరేవాపాస్తమితి భావః. ప్రసిద్ధైర్భాస్వద్భిర్భాస్యం తమోఽపా స్యత విభిన్నాస్తరమపీతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే.

కర్తవ్యం వో న పశ్యామి స్యాచ్చేత్ కిం నోపపద్యతే,

మన్యే మత్పావనాయైవ ప్రస్థానం భవతామిహ.

61

టీ. కర్తవ్యం వః న పశ్యామి = చేయవలసినపనిని మీకు నే కానను, స్యాచ్చేత్=ఉన్నచో, కిం నోపపద్యతే = ఏని సంభవించదు? మత్పావనాయైవ = నాపని త్రకొఱతక, ఇహ=ఇట్లుటకు, భవతాం = మీయొక్క, ప్రస్థానం = ప్రయాణము, (అని) మన్యే=తలచుచున్నాను.

తా. మీకు నే జేయవలసిన పనిలేదు. ఉన్నచో సంభవించక పోదు. నన్ను శుద్ధు నొనర్చుటకే యని మీరాక నూహించెదను.

వ్యా. కర్తవ్యమితి.—కర్తవ్యం కార్యం వో యుష్మాకం న పశ్యామి నిన్ భూవాత్వాదితి భావః, అథ స్యాచ్చేద్విద్యేత యది కిం నోపపద్యతే కిం నాను

న సంభవతి - సర్వం నులభమేవేత్యర్థః. ఆశవా కిమత్ర ప్రయోజనవివ్రయేత్వాహ. మత్పావనాయ మచోద్భవనాద్వేన భవతామిహ విషయే ప్రసానమ్ - ఇమా దేశముద్దిశ్యేదం ప్రయాణమిత్యర్థః. మన్యే తర్కయామి.

తథాఽపి తావత్ కస్తింశ్చిదాజ్ఞాం మే దాతుమర్హథ,
వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుషు.

62

టీ. తథాపి=అట్లే నను (మీకు కోర్కె లేకున్నను), కస్తింశ్చిత్ = ఒకానొక (పనివిషయములో) పనిలో, అజ్ఞాం=అజ్ఞుడు, మే = నాకు, దాతుం = ఇచ్చుటకొఱకు, అర్హథ=తగుదురు. హి=ఎందువలన, కింకరాః = భృత్యులు, ప్రభవిష్టుషు = ప్రభువుల విషయములో, వినియోగప్రసాదా హి=అజ్ఞాపనానుగ్రహము గలవారు.

తా. మీకు కోర్కెలు లేకున్నను మాకేదైన నాజ్ఞాపింపుడు.
ప్రభువు లాజ్ఞాపనమనెడునది యనుగ్రహముగాఁగలవారు కదా ?

వ్యా. తథాపితి.—తథాఽపి భవతాం నిస్సంసృహత్వేఽపి, కస్తింశ్చిత్ - కర్తృణీతి శేషః. అజ్ఞామిదం కుర్విత్యాదేశం తావదిదానీం మే మహ్యం దాతుమర్హథ - మదనుగ్రహబుద్ధ్యేతి భావః. హి యస్తాత్ కింకరా భృత్యాః ప్రభవన్తితి ప్రభవిష్టుషః-తేషు ప్రభవిష్టుషు ప్రభుషు విషయే 'భువశ్చ' ఇతిష్టుచ్ఛ్రియః. విశేషేణ నియోగో వినియోగః ప్రేషణమేవ ప్రసాదోఽనుగ్రహో యేషాం తే తథోక్తాః - అన్యథా న్నస్యామిభావో నిష్ఫల ఇతి భావః.

ఏతే వయమమీ దారాః కన్యేయం కులజీవితమ్,

బ్రూత యేనాత్ర వః కార్యమనాస్థా బాహ్యవస్తుషు.

63

టీ. ఏతే వయం=ఇదుగో మేము (నేననుట), అమీ దారాః=ఇదుగో భార్య, కుల జీవితం = కులమునకు ప్రాణమైన, ఇయం కన్యా = ఈయోడుబిడ్డ, అత్ర=ఈ మాఁగా, యేన=ఎవరిచేత, వః=మీకు, కార్యం = కార్యము గలదో, బ్రూత = చెప్పుడు, బాహ్య వస్తుషు = బంగారు రత్నములు మున్నగు వెలుపలనుండు వస్తువులయందు, అనాస్థా=లేక్కలేదు.

తా. ఇదుగో నేను నాభార్య నావంశమునకు ప్రాణమువంటి కూతు. మీకిం దేమేమి కార్య మెవ్వరెవ్వరిచే నుండెనో దెల్పుడు. వై నున్న బంగారు మున్నగునవి రాసుల కొలచి యున్నవి; అవి లేక్కయై లేదు.

వ్యా. ఏత ఇతి.—కిం బహునా ఏతే వయమమీ దారా ఇయం కులస్య-జీవితం ప్రాణభృతాం - చరమప్రేమాన్వదమిత్యర్థః. కన్యా అత్రేషాం మన్యే యేన కులజీ-17

జగన్ నః కార్యం ప్రయోజనం బ్రూత-తమితి శేషః. యేన సోఽపి దీయత ఇతి భావః
రత్నహిరణ్యాదికం తు న మే గణ్యమిత్యాహ-బాహ్యవస్తుభు కనకరత్నాదివ్యవాస్థా
ఽనాదరః ప్రసజ్య ప్రతిషేధేఽపి సత్సమాస ఇవ్యతే-అదేయం న కిచ్చిదస్తీతి భావః.

ఇత్యుచివాం స్తమేవార్థం గుహాముఖవిసర్పిణా,
ద్విరివ ప్రతిశబ్దేన వ్యాజహార హిమాలయః.

64

టీ. ఇతి ఊచివాక్=ఇట్లువల్కిన, హిమాలయః = హిమవంతుఁడు, గుహాముఖ
విసర్పిణా=గుహలయొక్క ముఖములయందు వ్యాపించిన, ప్రతిశబ్దేన = ప్రతిశబ్దముచే,
తం ఏవ అర్థం = ఆ మొదటచెప్పినయర్థమునే, ద్విః = రెండుసారులు, వ్యాజహార
ఇవ=పలికినవాఁడు వలె నుండెను.

తా. హిమవంతుని పల్కులు గుహలలో ప్రతిధ్వనులు చేసెను.
అది చెప్పినమాటనే మరల చెప్పినట్లుండెను. ఎందుకట్లు చెప్పుటనఁగా
చెప్పినమాటయందలి దార్ఢ్యతకొఱ కనుట.

వ్యా. ఇతీతి.—ఇత్యుచివానుక్తవాక్ వచేః క్వనుప్రత్యయః. హిమాలయో
హిమవాక్ గుహానాం ముఖేషు వివరేషు-విసర్పతీతి తథోక్తేన ప్రతిశబ్దేన తమేవ
పూర్వోక్తమేవార్థం ద్విర్ద్వివారమ్ 'ద్విత్రి చతుర్భుజః సుచి' ఇతి సుచి ప్రత్యయః.
వ్యాజహార బభాషే ఇవ.

అథాజ్ఞీరసమగ్రణ్యముదాహరణవస్తుభు,

ఋషయో నోదయామాసుః ప్రత్యువాచ స భూధరమ్.

65

టీ. అశ=పిమ్మట, ఋషయః=ఋషులు, ఉదాహరణవస్తుభు = కథాప్రసంగము
లనెడి వస్తువులయందు, అగ్రణ్యం = నేర్పరియగు, అంగిరసం = అంగిరసుని, నోదయా
మాసుః=ప్రేరేపించిరి, సః=ఆయన, భూధరం = హిమవంతునిఁగూర్చి, ప్రత్యువాచ =
ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

తా. కథాప్రసంగములలో నేర్పరి యగు నాంగిరసుని ప్రేరేపిం
పఁగా నాయన హిమవంతునితో చెప్పఁబోవురీతిగాఁ బల్కినను.

వ్యా. అథేతి.—అథానంతరమృషయ ఉదాహరణాని కథాప్రసంగాస్త ఏవ
వస్తున్యర్థాస్తేష్యగ్రం నయతీత్యగ్రణీస్త మగ్రణ్యం ప్రగల్భమ్ 'సత్సాన్విష-' ఇత్యా
దిసా క్విప్ అగ్రగామాభ్యాం నయతేరితి వక్ష్యమ్ ఇతి జత్యవ్-అజ్ఞీరసం నామర్షిం
నోదయామాసుః ప్రతివత్తం ప్రేరయామాసుః సోఽజ్ఞీరా భూధరం హిమవంతం
ప్రత్యువాచ.

ఉపపన్నమిదం సర్వమతఃపరమపి త్వయి,

మనసః శిఖరాణాం చ సదృశీ తే సమున్నతిః

66

టీ. ఇదం=ఈచెప్పినది, సర్వం=అంతయు, అతః పరమపి = ఇంతకన్న నధికము కూడ, త్వయి ఉపపన్నం = నీయందు తగినదే, తే మనసః = నీ మనస్సునకును, శిఖరాణాంచ=శిఖరములకును, సమున్నతిః=పొడవు, సదృశీ=తగినది.

తా. నీవు కోరిన చచ్చెదవరుటకు సందియమేమి? ఇంతకంటె గొప్పవైన నీయగలవు. నీశిఖరములవలె నీమనస్సు నుదారము గలదియై.

వా. ఉపపన్నమితి.—ఇదమ్ 'ఏతే వయమమీ దారాః' ఇత్యాదుక్తం సర్వమతః పరమతోఅధికమపి త్వయ్యుపపన్నం యుజ్యతే తథా హి తే మనసః శిఖరాణాం చ సమున్నతిః సదృశీ-శిఖరాణీవ మనో మహాన్నతమిశ్యర్థః. కిం నామ దుష్కరమున్నతచిత్తానామితి భావః. ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్తనఃశిఖరయోరాపమ్యస్య 7 మ్యత్వా ద్వీపకాలంకారః.

స్థానే త్వం స్థావరాత్తానం విష్ణుమాహుస్తథా హి తే,

చరాచరాణాం భూతానాం కుక్షీరాధారతాం గతః.

67

టీ. త్వం = నిన్ను, స్థావరాత్తానం = కదలని స్వరూపముగల, విష్ణుం = హరియని, ఆహుః=చెప్పుచున్నారు, స్థానే=యుక్తమే, తథాహి=దానినే చెప్పుచున్నాడు, తే కుక్షీ = నీకడుపు, చరాచరాణాం భూతానాం = జంగమస్థావరాత్తకములగు జీవులకు (చంచలమహాభూతముల కనుట), ఆధారతాం = ఉనికియగుటను, గతః = పొందెను.

తా. నిన్ను స్థావరస్వరూపుడగు విష్ణువును గాఁ బెద్దలు చెప్పుచున్నారు. నీకుక్షిప్రదేశము జంగమస్థావరాత్తకములగు భూతములకునికిపట్టు.

వా. స్థానఇతి.—త్వం స్థావరాత్తానం స్థావరరూపిణం విష్ణుమాహుః. 'స్థావరాణాం హిమాలయః' ఇతి గీతావచనాత్. స్థానే యుక్తం యుక్తార్థేఽప్యయతత్. ని. 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇత్యమరః. తథాహి - తే తవ కుక్షీ చరాణాం జగ్గమస్థావరరూపాణాం భూతానాం పృథివ్యాదీనామాధారతాం తవేవ విష్ణోః కుక్షీరేవంభూత ఇతి భావః.

గామధాన్యత్ కథం నాగో మృణాలమృదుభిః ఫణైః,

ఆ రసాతలమూలాత్ త్వమహుర్నిమిత్తా న చైత్.

టీ. ఆరసాతలమూలాత్ = రసాతలపర్యంతము, త్వం = నీవు, న అవాలంబివ్యథా చేత్ = ధరించువేని, నాగః = కేఘండు, మృణాలమృదుభిః ఫణైః = తామరతూండ్లవలె మృదువులగు పడగలచే, గం = భూమిని, కథం = ఎట్లు ? ఆధాన్యత్ = ధరించును.

తా. నీవు పాతాళపర్యంతము మోవనియెడల తామరతూండ్లః బోలు పడగలతో శేషం డీభూమిని మోవఁగలఁడా ? (నీవే భూభారవాహకత్వ ముఖ్యుడవనుట).

వ్యా. గామితి. — నాగః శేషహిర్మణాలమృదుభిశ్చసతోమలైః ఫణైర్గాంభువం కథం ఆధాన్య ధారయేత్ త్వరూరసాతలమూలాత్ పాతాలపర్యంతమ్ విశల్పిద సమాసః. నావాలంబివ్యథాశ్చేత్ పాక్షిర్నావలమేథా యది; త్వదవలమృదాదేవ భుజగరాజోఽపి భువం విభర్తిశ్యర్థః. ఆత్మక్రియాతిపత్త్యభావాత్ లృక్ ప్రయోగశ్చిన్త్యః.

అభిన్నామలసంతానాః సముద్రోర్ధ్వనివారితాః,

పునన్తి లోకాః పుణ్యత్వాత్ కీర్తయస్సరితశ్చ తే.

64

టీ. అభిన్నామలసంతానాః = తెంపులేని శుద్ధములగు ప్రబంధములును ప్రవాహములు గల సముద్రోర్ధ్వనివారితాః = సముద్రతరంగములచే వారింపఁతక్యముగాని, తే కీర్తయః సరితశ్చ = నీయొక్క కీర్తలును నదులును, పుణ్యత్వాత్ = తాము పవిత్రములైన వగుటవలన లోకాః పునఁతి = లోకములను పవిత్రముఁ జేయుచున్నవి.

తా. తెంపులేనివియు సముద్రపు టావలిగట్టువఱకు వ్యాపించిన నీకీర్తలును ఎప్పుడు నెఁడనివియు సముద్రతరంగములచే దిరస్కరింపఁబడని నీనదులును తాము పవిత్రములగుటచే లోకులనుఁ బవిత్రులుగఁ జేయుచున్నయవి.

వ్యా. అభిన్నేతి. — అభిన్నా అభిన్నా - అమలాశ్చ - సంతానాః ప్రబంధాః ప్రవాహాశ్చ - యాసాం తాత్పర్యోక్తాః సముద్రోర్ధ్వనివారితాః - పారగమనాదన్తః ప్రవేశాచ్చేతి భావః. తే తవ కీర్తయః సరితశ్చ గజ్ఞాదయః పుణ్యత్వాత్ పవిత్రత్వాజ్లోకాః పునన్తి పావయన్తి - లోకపావనాః ఖలు పుణ్యజ్ఞోకా ఇతి భావః శేషవ్రతకృతవిషయస్తుల్యయోగి తాలంకారః.

యథైవ శ్లాఘ్యతే గజ్ఞా పాదేన పరమేష్ఠినః,

ప్రథమేణ ద్వితీయేన తత్రైవోచ్చరసా త్వయా.

70

టీ. గంగాగంగ, ప్రభవేణ=కారణమగు, పరమేష్ఠిః పాదేన=విష్ణువుయొక్క పాదముచే, యదైవ క్షాన్యుతే=ఎట్లు కొనియాడఁబడుచున్నదో, తదైవ=ఎట్లు, ద్వితీయేన ప్రభవేణ=రెండవ కారణంబగు, ఉచ్చిరసా = ఉన్నతమైన శిరస్సుగల, త్వయా = నీచే, క్షాన్యుతే=కొనియాడఁబడుచున్నది.

తా. గంగానది విష్ణుపాదోద్భవమై యాది నెంతటిపొగడ్తనం దెనో రెండవసారి నీశిరంబునం బ్రభవించి యట్లు పొగడ్తనొందెను.

వ్యా. యథేతి.—గక్షా భాగీరథీ, ప్రభవత్కస్తాతి ప్రభవత్సేన కారణేన పరమే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠిన్ విష్ణోః పరమే కిప్రత్యయః 'తత్పురుషే కృతిబహులమ్' ఇత్యు లుక్ 'పరమే బద్ధిర్దివ్యగ్నిభ్యః స్థః' ఇతి వత్సం పాదేన చరణేన యదైవ క్షాన్యుతే ప్రశస్యతే తదైవ ద్వితీయేన ప్రభవేణోచ్చిరసా త్వయా క్షాన్యుతే హరిచరణవత్తీర్థ స్సాపి తీర్థభూతస్తవమితి భావః.

తిర్యగూర్ధ్వమథస్తాచ్చ వ్యాపకో మహిమా హరేః,

త్రివిక్రమోద్యతస్యాసీత్ స తు స్వాభావికస్తవ.

71

టీ. తిర్యక్ ఊర్ధ్వం అథస్తాచ్చ = అడ్డముగా మీదికి క్రిందికి, వ్యాపకః = వ్యాపించిన, మహిమా=సామర్థ్యము, హరేః=హరికి, త్రివిక్రమోద్యతస్య = మూడు పాదముల నుంచు నుద్యుత్తుఁడగువానికి, అసీత్=అయెను, తవ తు=నీకన్ననో, సః=ఆ వ్యాపనము, స్వాభావికః=స్వకస్సిద్ధము (అగుచున్నది.)

తా. ఎప్పుడో హరి త్రివిక్రమావతారము ధరించినప్పు డంతట వ్యాపకత్వము తెచ్చుకొనఁబడినది, నీకన్ననో స్వాభావికమైనది

వ్యా. తిర్యగితి.—తిర్యగూర్ధ్వమథస్తాచ్చ వ్యాపకః సర్వవ్యాపీత్యర్థః. మహిమా మహత్త్వం హరేర్విష్ణోస్త్రిపు విక్రమేమాద్యతస్య సత అసీత్ త్రివిక్రమోద్యతస్యాస్త్రీ కదాచిదేవ స తు సర్వదేత్యర్థః. తవ తు వ్యాపకో మహిమా స్వాభావికః నిత్యసిద్ధ ఇత్యర్థః.

యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే పదమాతస్థుషా త్వయా,

ఉచ్చైర్హిరణ్మయం శృంగం సుమేరోర్విశిఖీకృతమ్.

72

టీ. యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే = యజ్ఞభాగముల భుజించువారిపడుమ, పదం = స్థానమును, ఆతస్థుషా=ఉంచిన, త్వయా = నీచే, సుమేరోః = మేరుచర్యతముయొక్క, ఉచ్చైః=ఉన్నతమును, హిరణ్మయం శృంగం = బంగారుశిఖరమును, (ప్రాధాన్యమును), విశిఖీకృతం=వ్యర్థముగాఁ జేయఁబడెను.

తా. యజ్ఞభాగస్థులగు నింద్రాదులతోఁబాటు సాపాటు నీకెప్పుడు లభ్యమయినదో అప్పుడే మేరువుయొక్క బంగారుశిఖరముల గౌరవము పరిగణింపఁ బడదాయెను.

వ్యా. యజ్ఞేతి.—యజ్ఞభాగభూమిద్వా)దీనాం మధ్యే పదమాతస్థమి నిహితవతా త్వయోచ్చైరున్నతం హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్మయం 'దాణ్డినాయన హస్తినాయన' ఇత్యాదినిపాతనాత్ సాధు సుమేరోః శృక్లం శిఖరం ప్రాధాన్యం చ ధ్వన్యతే ని. 'శృక్లం ప్రాధాన్యసాన్వోఽచ్చ' ఇత్యమరః. వితథీకృతం వృధీకృతం తస్య యజ్ఞభాగాభావాదితి భావః. అస్య తు తత్పద్యవే ప్రమాణం 'హిమవతో హస్తీ' ఇతి శ్రుతిః.

కాతిన్యం స్థావరే కాయే భవతా సర్వమర్పితమ్,

ఇదం తు తే భక్తిన్మం సతామారాధనం వపుః.

73

టీ. భవతా=నీచే, కాతిన్యం సర్వం=కతినత్వ మంతయు, స్థావరే కాయే=స్థావర శరీరమున (శిలామయమగు దానియందనుట), అర్పితం=ఁజింపఁబడెను, సతాం=సత్పురుషులకు, ఆరాధనం = పూజాసాధనమగు, తే ఇదం వపుః = నీయొక్క యాశరీరము (జుగమస్వరూపమనుట), భక్తిన్మం=భక్తిచే వంగినది (కాతిన్యమనెడు).

తా. నీచేత కతినత్వమంతయు శిలయందంపఁబడి సదారాధనకై నమ్రత్వ మీశరీరముచే ధరింపఁబడెను. (పూజ్యులయందు సాధువనుట.)

వ్యా. కాతిన్యమితి.—భవతా సర్వం కాతిన్యమ్ అనమ్రత్వమిత్యర్థః. స్థావరే స్థిరే కాయే శిలాయా ఇత్యర్థః అర్పితం న్యస్తం సతామర్చితామారాధనం పూజాసాధనం త ఇదం వపుస్తు జగ్గశమిత్యర్థః. భక్తిన్మం కాతిన్యలేశోఽమృతనాస్త్యన్యథా నమ్రత్వాసంభవాదిత్యర్థః. తథా చాసాధారణ్యం ధ్వన్యతే. .

తదాగమనకార్యం నః శృణు కార్యం తవైవ తత్,

శ్రేయసాముపదేశాత్తు వయమత్రాంశభాగినః.

74

టీ. తత్=ఆకారణమువలన, నః=మాయొక్క, ఆగమనకార్యం = రాక ప్రయోజనమును, శృణు=వినుము, తత్ = ఆకార్యము, తవైవ=నీచే, వయం తు=మేమన్ననో, శ్రేయసాం ఉపదేశాత్ = కల్పాణములయొక్క బోధవలన, అత్ర = ఈవిషయమున, ఆంశభాగినః=ఁదికయంశమునుఁ బొందువారము.

తా. కావున మారాకకు కారణమును వినుము. ఆకార్యము నీదే. మేమును అందులో నంశమును పొందువారము.

వ్యా. తత్తస్మాన్మీఁసాకమాగమనస్య కార్యం ప్రయోజనం శృణు తత్ కార్యం చ తతైవ న త్వస్మాకమిత్యవధారణార్థ వివకారః, వయం తు క్రేయసాముపదేశా దత్ర కార్యేఽంశభాగినః త్వమేవాత్ర ఫలభాగ్యముముపదేశ్చైర ఇతి భావః.

అణిమాదిగుణోపేతమస్పృష్టపురుషాంతరమ్,
శబ్దమిశ్వర ఇత్యుచైః సార్థచన్ద్రం బిభర్తి యః.

75

అవ. కార్యమునే చెప్పుచున్నాడు.—

టీ. యః = ఎవ్వఁడు, అణిమాదిగుణోపేతం = అణిమాదిగుణములతోఁ గూడి నదియు, అస్పృష్టపురుషాంతరం=ఇతరపురుషులఁ దాఁచనట్టియు, ఉచైః ఈశ్వర ఇతి శబ్దం = గొప్పదియగు నీశ్వరుఁడను శబ్దమును, సార్థచన్ద్రం = అర్థచన్ద్రయుక్తమును (అర్థచన్ద్రు ననుట), బిభర్తి=భరించుచున్నదో.

తా. అణిమాదిగుణములతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై యితరులఁ బొందశక్యముగాని నిరుపపదమగు నీశ్వరశబ్దమును బాలచన్ద్రుని యెవ్వఁడు భరించునో, (ముందుశ్లోకములతో నన్వయము.)

అవ. కార్యమేవాచా.—

వ్యా. అణిమేతి.—యః శంభురణిమాదిగుణోపేతమణిమాదిభిరవృద్ధిర్నైర్వాచ్య భూతైరు పేతమ్ అవైశ్వర్యవాచకమిత్యర్థః. అత ఏవాస్పృష్టం పురుషాంతరం యే న తం తథోక్తం పురుషాంతరస్యానభిధాయకమ్ తస్యైవవంగుణత్వాదిత్యర్థః. ఉచైః వదమ మిశ్వర ఇతి శబ్దం నిరుపపదేశ్వరశబ్దమిత్యర్థః. సార్థచన్ద్రమర్థచన్ద్రయుక్తమ్ అర్థచన్ద్రం చేత్యర్థః బిభర్తి.

కలితానోన్యసామర్థ్యైః పృథివ్యాదిభిరాత్మభిః,

యేనేదం ద్రియతే విశ్వం ధురైశ్చరాన్యనమివాధ్వని.

76

టీ. యేన=ఎవనిచే, కలితానోన్యసామర్థ్యైః= ఒప్పుచున్న పరస్పరసామర్థ్యములు

గల, పృథివ్యాదిభిః అత్మభిః=భూమిమొదలగునవ్వుమూర్తులచే, ఇదం విశ్వం=ఈబాహ్య ప్రపంచము, ధురైః = గుఱ్ఱములచే, అధ్వని = మార్గమాదు, యానమిన=బండివలె, ద్రియతే=వహించబడుచున్నదో.

తా. ఎవఁడు గుఱ్ఱము బండినిఁబోలె పృథివ్యాద్యప్రమాదలతో ప్రపంచముం దాల్పుచున్నాఁడో.

వ్యా. కలితేతి.—యేన శంభునా కలితం ధృతిసంగ్రహాది స్వస్వగుణసంపాదిత మన్యోన్యసామర్థ్యం పరస్పరసహకారరూపం యైస్తభోక్తైః స్వస్వరూపసామర్థ్యమన్యోన్యస్యాభేదయ మేవేతి భావః. పృథివ్యాభిరాత్మభిః అష్టాభిర్దూర్భిత్వార్థః, ఇదం వ్యక్తం విశ్వం ధురం వహన్తీతి ధుర్యాతైః ధురైర్వైర్వైః ధురోయద్ధకా'ఇతి యత్పృథ్వయః, అధ్వని యానం గథ ఇవ ద్రియతే.

యోగినో యం విచిన్వన్తి తేత్రాభ్యన్తరవర్తిసమ్,

అనావృత్తిభయం యస్య పదమాహుర్తనీషిణః.

77

టీ. యోగినః=అభ్యాత్మజ్ఞానవేత్తలు, తేత్రాభ్యన్తరవర్తిసమ్=శరీరములనున్నట్టి, యం=ఎవనిని, విచిన్వన్తి=వెదకుదురో, మనీషిణః=విద్వాంసులు, యస్య=ఎవనియొక్క, పదం=స్థానమును, అనావృత్తిభయం = మరల సంసారమువలని భయములేని దానినిగా, అహుః=చెప్పెదరో.

తా. తత్వవేత్తలు దేహములయం దెవ్వని వెదకుదురో విద్వాంసు లెవ్వనిస్థానము జన్మరహితమైనదానినిగాఁ జెప్పెదరో.

వ్యా. యోగిన ఇతి.—యోగినో_భ్యాత్మవేదినః, తేత్రాభ్యన్తరవర్తిసం శరీరాన్తర్వరం సర్వభూతాన్త్యామిణం పరమాత్మస్వరూపిణమిత్వార్థః. ని. 'తేత్రం పత్నీ శరీరయో' ఇత్యమరః. యం శంభుం విచిన్వన్తి మృగయన్తే మనీషిణో విద్వాంసో యస్య శంభోః పదం స్థానమవిద్యమానీమావృత్తేః పునః సంసారాపత్యేర్థయం యత్ర కత్తభాతమాహుః.

స తే దుహితరం సాక్షాత్ సాక్షీ విశ్వస్య కర్తాణాం,

వృణుతే వరదః శమ్భుస్తత్సక్రామితైః పదైః.

78

టీ. విశ్వస్య=ప్రపంచముయొక్క, కర్తాణాం=పనులకు, సాక్షీ=చూచువాఁడును, వరదః=వరముల నిచ్చువాఁడును (ఆగు) నః=ఆశీర్వాదు, అస్తత్సక్రామితైః=మాయంధు వ్యాపించిన, పదైః=వాక్యములచే, తే దుహితరం = నీకొమారితను, సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగా, వృణుతే=యాచించుచున్నాఁడు.

తా. ప్రపంచవ్యాపారముఁ జూచువాఁడును వరముల నిచ్చు వాఁడు నగు నాశీర్వాదు మాముఖముల సంక్రమించినమాటలతో తానే నీకొమారితను (తనకిమ్మని) యాచించుచున్నాఁడు.

వ్యా. స ఇతి.—విశ్వస్య జగతః కర్తానాం సాక్షీ ద్రష్టా 'సాక్షాద్దృష్టి సంక్షా
యాప్' ఇతీవిప్రక్యయః. వరానిష్టాద్వదాతీతి వరదః 'అశోఽచుపసగ్నే కః' ఇతి
కప్రత్యయః. స పూర్వోక్తః శంభుంస్తత్సంక్రామితైః పదైరస్తాసు నిషేజితైర్వాక్యైస్తే
దహితరం సాక్షాత్ పృణుతే అస్తన్తుభేన స్వయమేవ యాచత ఇత్యర్థః.

తమర్థమివ భారత్యా సుతయా యోక్తుమర్హసి,
అశోచ్యా హి పితుః కన్యా సన్భర్తృప్రతిపాదితా. 79

టీ. తం=ఆయనను, భారత్యా అర్థమివ = వాక్కుతోడ నర్థమునువలె, సుత
యా=కొమారితతో, యోక్తు = కూర్చుట్టు, అర్హః=తగుదువు. హి=ఎందుకనగా?
సన్భర్తృప్రతిపాదితా = మంచిపెరిమిటి కీయఁబడిన, కన్యా = కూతురు, పితుః =
తండ్రికి, అశోచ్యా=శోకమునీయదు.

తా. వాగర్థములవలె నీకూతు నాయనతోఁ గూర్చుము, మంచి
వరుని కిచ్చిన కన్యవిషయములలో తర్వాత విచారముండదు.

వ్యా. తమితి.—శంభుం భారత్యా వాచాఽర్థమభిధేయమివ సుతయా
దుహిత్రా యోక్తుం సంఘుఃయితుఉర్హసి. అత్ర వాగర్థయోరుపమానోపసామర్థ్యాచ్చి
వయోర్నిత్యయోగో విషేషిత ఇత్యుక్తం 'వాగర్థానివ సంప్రకృ' ఇత్యత్రాపి. తథాహి -
సన్భర్తృ ప్రతిపాదితా దత్తా కన్యా పితరశోచ్యా.

యావన్ద్రేతాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ,
మాతరం కల్పనన్ద్రేవామిశో హి జగతః పితా. 80

అవ. మఱియొకగుణముచు జెప్పచున్నాఁడు.—

టీ. స్థావరాణి చరాణి చ=కదలసివియు కదలంపవియునగు, ఏతాని భూతాని=
ఈభూతములు, యావన్తి = అన్నియు, ఏనా = ఈ నీకొమరితను, మాతరం కల్ప
యంతు=తల్లినిఁ జేసికొనుఁగాక, హి=ఎందువలన, ఈకః=శివుఁడు, జగతః = జగత్తునకు,
పితా=తండ్రి.

తా. శివుఁడు జంగమస్థావరాత్మకప్రపంచమునకుఁ దండ్రి గావున
నీకొమారిత తల్లి యనిపించుకొనుభాగ్యమునుఁ బొందఁగలదు.

అవ. గుణాన్తరమప్యహ.—

వ్యా. యావన్తితి.—స్థావరాణి చరాణి చ యావన్ద్రేతాని భూతాని సన్తితి
శేషః. సర్వాణి భూతానీత్కర్థః. ఏనా తే దుహితరు మాతరు కల్పయన్తు. హి యస్తా
దీశో జగతః పితా పితృదారేషు మాతృభావో న్యాయ్య ఇతి భావః.

ప్రణమ్య శిశికణ్ఠాయ విబుధాస్తదనంతరమ్,
చరణౌ రజ్జయస్త్యస్యాశ్చూడామణిమరీచిభిః.

81

టీ. విబుధాః=దేవతలు; శిశికంఠాయ = ఈశ్వరునికొఱకు, ప్రణమ్య=మ్రొక్కి, తదనంతరం = అపిమ్మట, అశ్చాః=ఈమెయొక్క, చరణౌ = పాదములను, చూడామణి మరీచిభిః=శిఖారత్నములకాంతులచే, రుజనంతుః=రంజింపజేయుదురు గాక.

తా. దేవత లీశ్వరునికి నమస్కరించి వెంటనే కళత్రమగుటచే నీమెపాదములకును మ్రొక్కి వన్నె పెట్టుదు రనుట.

వ్యా. ప్రణమ్యేతి.—విబుధా దేవాః శిశికణ్ఠాయ శివాయ ప్రణమ్య తదనంతరం నీలకణ్ఠప్రణామానస్తదమస్యాశ్చరణౌ చూడామణిమరీచిభి రజ్జయన్తు ఈశ్వరపరిగ్రహదఖిలదేవతావస్థ్యా భవత్పితృభిః.

ఉమా వధూశ్శవాన్ దాతా యాచితార ఇమే వయమ్,
వరశ్చ భురలం హ్యేష త్వత్కులౌద్భూతయే విధిః.

82

టీ. ఉమా వధూః=పార్వతి పెండ్లికూతురు, భవాన్ దాతా=నీ విచ్చువాడవు, ఇమే వయం = ఈమేము, యాచితారః=వేడువారము, వరః శంభుః=పెండ్లికొడుకీశ్వరుడు, ఏష విధిః = ఈ సామగ్రి, త్వత్కులౌద్భూతయే = నీ కులానికియమనకు, ఆలం హి=చాలుగదా.

తా. పెండ్లికూతురు పార్వతి. పెండ్లికొడుకీశ్వరుడు. అడుగు వారము సప్తర్షులము. ఇచ్చువాడవు హిమవంతుడవు. చాలు నీకులానికి శయమునకు ఈసామగ్రి

వ్యా. ఉమేతి. ఉమా వధూః భవాన్ దాతా ఇమే వయం యాచితారః ప్రార్థకాః. శంభుర్వరో వోధా ఏష విధిరేషా సామగ్రి త్వత్కులసోద్యుతయ ఉచ్చమాంబులం పర్యాయం హి 'నమః స్వస్తి స్వాహా స్వధా'—ఇత్యాదినా చతుర్థి.

అస్తోతుస్త్రాయమానస్య వస్త్యస్యానస్యవద్దినః,
సుతాసుబధవిధినా భవ విశ్వగురోర్ధరుః.

83

టీ. అస్తోతుః=స్తుతింపనివాడై, స్త్రాయమానస్య=స్తుతింపబడుచున్నవాడును, వస్త్యస్య=మ్రొక్కిబడువాడై, అనన్యవద్దినః = ఒరులకు మ్రొక్కనివాడును, విశ్వగురోః=జగముల తండ్రియగు నాశివునికి, సుతాసంబంధవిధినా = పుత్రికాసంబంధాచరణచే, గురుః=గురువై, భవ=ఆగుము.

తా. ఒకరిని పొగడక నె పొగడ్డను, నమస్కరించక నె మ్రొక్కును, పొంది జగములకు తండ్రీయగు శివునికి. గూతు నిచ్చుకార్యముచే గౌరవము నొందువాడె వగుము.

వ్యా. అస్తోతురితి.—స్వయమన్యస్తోతా న భవతీత్యస్తోతుః కిం తు స్తాయ మానస్య సర్వస్తుత్యస్య వ్యస్య జగద్వన్యస్య స్వయమన్యం న వస్తత ఇత్యనన్యవద్దినో విశ్వగురోద్దేవస్య సుతాసంబధవిధినా యాన సంబధాచరణేన గురుభ్య యో నాన్యం స్తోతి న వస్తతే తస్మాపి త్వం స్తుత్యో వ్యస్యేత్యహా తవ భాగ్యవత్తేత్యర్థః.

ఏవంవాదిని దేవర్షా పార్శ్వే పితరభోముఖి,
లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ.

84

టీ. దేవర్షా ఏవంవాదిని=దేవముషి యిట్లు పలుకఁగా, పార్వతీ=గౌరీదేవి, పితః పార్శ్వే=తండ్రీయొక్క పార్శ్వభాగమునందు, అనోముఖి=తలవంచుకొన్నదై, లీలాకమల పత్రాణి=విలాసపద్మపురేకులను, గణయామాస=లెక్క పెట్టెను.

తా. ఆంగీరసుం డిట్లు చెప్పనప్పుడును తండ్రీపార్శ్వమునఁ గూర్చుండి తలవాంచి విలాసపద్మపురేకుల లెక్కించెను. (సంతోష మాచ్ఛాదనము జేసె ననుట.)

వ్యా. ఏవమితి.—దేవర్షాః శ్రీరస్మేవంవాదిని సతి పార్వతీ పితః పార్శ్వేఽనోముఖి సతీ లజ్జయతి శేషః. లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస సంచఖ్యో లజ్జావశాత్ కమలదలగణనావ్యాజేన హర్షం జాగోపేత్యర్థః. అనేనావహిత్యాభ్యుః సంచారి భావ ఉక్తః. తదుక్తమ్. 'అవహితా తు లజ్జాదేర్హర్షాద్భాకారగోపనమ్' ఇతి.

శైలస్సంపూర్ణకామోఽపి మేనాముఖముదైక్షత,
ప్రాయేణ గృహిణీనేత్రాః కన్యాధేవు కుటుమ్బినః

85

టీ. శైలః=హిమవతుఁడు, సంపూర్ణమోఽకాపి=సిద్ధేచ్ఛకలవాఁడైనను, మేనాముఖం ఉదైక్షత=భార్యయగు మేనకయొక్క ముఖమును జూచెను, ప్రాయేణ = తలుచుగా, కుటుమ్బినః = గృహస్థులు, కన్యాధేవు=హుతుండ్ర కార్యములవిషయములలో, గృహిణీనేత్రాః=భార్యకన్ముగలవారు.

తా. హిమవంతునికి పూర్ణముగా శివుని కుమారదేవి నిచ్చుట కిష్టమున్నను మేనక మోమును జూచెను. ఏలన, తలుచుగా గృహస్థులు కన్యకల కార్యముల నిల్లాండ్రవలనఁ దెలిసికొందురు.

న్యాయ. కైలశి.—కైలా హిమవాక్ సుపూర్ణకామోఽసి దాతుం కృతనిశ్చ యోఽపీత్సర్థః. మేనాముఖముడైతత ఉదితోత్తరజిజ్ఞాసయేతి. భావః. తథాహి— ప్రాయేణ మటుమ్మినో గృహస్థాః కన్యార్థేషు కన్యాప్రయోజనేషు గృహిణ్యేవనేత్రం కార్యజ్ఞానకారణం యేహం తే తథోక్తాః. కళత్రప్రధానప్రవృత్తయ ఇత్యర్థః.

మేనే మేనాఽపి తత్ సర్వం పత్యుః కార్యమభీప్సితమ్,

భవన్త్యభిచారిణ్యో భర్తృప్తే పతిప్రతాః.

86

టీ. మేనా అసి = మేనకాదేవియు, పత్యుః అభీప్సితం తత్ సర్వం కార్యం = పెరిమిటి కిష్టమగు నాకార్యమునంతయు, మేనే=ఇష్టపడెను, పతిప్రతాః=పతిప్రతలగు స్త్రీలు, భర్తృః=పెరిమిటియుక్క, ఇష్టే=ఇష్టమందు, అవ్యభిచారిణ్యః = తప్పనివారై, భవన్తి=అగుచున్నారు.

తా. మేనకాదేవియు పెరిమిటి కిష్టమగు నక్కార్యంబున కిష్టపడెను. పతిప్రతలగు స్త్రీలు పెరిమిటి కిష్టమగుదాని కడ్డంగా నుండరుకదా?

న్యాయ. మేన ఇతి.—మేనాఽపి పత్యుర్మిచాలయస్య తత్సర్వమభీప్సితం కార్యం మేనేఽగ్నేచకార. తథాహి పతిరేవ ప్రశం యాసాం తా భర్తృప్తేఽభీప్సితే న విద్యతే వ్యభిచారో యాసాం తా అవ్యభిచారిణ్యో భవన్తి భర్తృప్తేఽభిప్రాయజ్ఞా భవన్తితి భావః.

ఇదమతోత్తరం న్యాయ్యమితి బుద్ధ్యా విమృశ్య సః,

ఆదదే వచసామస్తే మజ్జలాలంకృతాం సుతామ్.

87

టీ. సః=ఆహిమవతుండు, వచసాం అస్తే=మాటలయొక్క తుదయందు, అత్ర = ఈవిషయమున, ఇదం ఉత్తరం న్యాయం=ఈ ప్రత్యుత్తరము న్యాయమయినది, ఇతి బుద్ధ్యా విమృశ్య=కట్టు బుద్ధిచే యోచించి, మంగళాలంకృతాం=శుభముగా నలంకరింపఁబడిన, సుతాం=కొమారితన, ఆదదే=స్వీకరించెను.

తా. ఆయాంగిరసునిమాటలచివర నిదియే జవాబుగా నెంచి శుభముగా నలంకరించికొనిన కొమారితను చేతులతో పట్టుకొనెను.

న్యాయ. ఇదమితి.—న హిమవాక్ వచసామస్తే మునివాక్యవసానేఽత్ర మునివాక్య ఇదముత్తరశ్లోకే వక్ష్యమాణం దానమేవ న్యాయ్యం న్యాయాదనపేతముత్తరమితి బుద్ధ్యా చిత్తేన విమృశ్య విచిన్త్య మజ్జలం యథా తథాఽలంకృతాం మజ్జలాలంకృతాం సుతామదదే హస్తభ్యాం జగ్రహ.

ఏహి విశ్వాత్తనే వత్సే భిక్షోఽసి పరికల్పితా,

అర్థినో మునయః ప్రాప్తం గృహమేధిఫలం మయా.

88

టీ. వత్సే=బాలా! ఏహి = రమ్మ, త్వం = నీవు, విశ్వాత్తనే = ప్రపంచరూ

పుండగు శివునికి, భిక్షా పరికల్పితా అపి = భిక్షగా నిశ్చయింపఁబడినదాన వైతివి, అర్థివః=యాచించువారు, మునయః = మునులు, మయా = నాచే, గృహ మేధిఫలం = గృహస్థుని ప్రయోజనము, ప్రాప్తుః=పొందఁబడెను.

తా. బిడ్డా రమ్ము. ని స్తీశ్వరుని కీయఁదలఁచితిని. మును లడుగ వచ్చిరి. నాకు గృహస్థధర్మము లభ్యమైనది.

వ్యా. ఏహీతి.—హే వత్సే పుత్రి ఏహ్యగచ్ఛ శ్వం విశ్వాత్తనే శివాయ భిక్షా పరికల్పితాఽసి నిశ్చితాఽసి. వి. 'రత్నాదిప్రకృత్యంతం సర్వ భిక్షా తఽస్వినః' ఇతి వచనాదితే భావః. అర్థినో యాతారో మునయః. మయా గృహ మేధినో గృహ స్థస్య ఫలం ప్రాప్తు ఇహ పుత్ర చ తారకత్వాత్ పాత్రే కన్యాదానం గార్హస్థ్యస్య ఫలమిష్టార్థః.

ఏతావదుక్త్వా తనయామృషీనాహ మహీధరః,

ఇయం నమతే వః సర్వాక్ త్రిలోచనవధూరితి.

89

టీ. మహీధరః=హిమవంతుఁడ, తనయా=కూతునుగూర్చి, ఏతావల్ ఉక్త్వా= ఇంతమాత్రముఁ జెప్పి, ఇయం త్రిలోచనవధూః=ఈ త్రినేత్ర సింహ ర్య, వః సర్వాక్= మిమ్ము నందఱి. గూర్చి, నమతి=నమస్కరించుచున్నది. ఇతి = అని, ఋషీక్ ఆహ= ఋషులనుగూర్చి పలుకుచున్నాఁడు.

తా. ఇట్లు కూతుఁగుగూర్చి పల్కి మురులఁగూర్చి 'యిదే శివ పత్ని. మీకందఱికి నమస్కరించుచున్న'దని పలికెను.

వ్యా. ఏతావదితి.—మహీధరో హిమవాం ప్రసయా మేతావల్ పూర్వోక్త ముక్త్వా ఋషీనాహ-ఃమితి. ఇయం త్రిలోచనవధూస్త్ర్యమృకపత్నీ వః సర్వాన్నమ తీతి త్రిలోచనవధూరితి సిద్ధపదభిధానేనావిప్రతిపన్నం దానమితి నూచయతి.

ఈస్మితార్థక్రియోదారం తేఽభినన్ద్య గిరేర్వచః,

ఆశీర్భిరేథయామాసుః పురఃపాకాభిమ్భికామ్.

90

టీ. తే=ఆమునులు, ఈస్మితార్థక్రియోదారం = ఇష్టార్థాచరణమున గొప్పది యగు, గిరేః వచః అభినంద్య = ఆ హిమవంతునియొక్కమాట నంగీకరించి, పురః పాకాభిః ఆశీర్భిః = వెంటనే ఫలించువగు నాశీర్వాదములచే, అంబికాం = గౌరీదేవిని, ఏథయామాసుః=వృద్ధిఁ బొందఁజేసిరి.

తా. మునులు హిమవంతునిమాటలను సంతసించి పార్వతీదేవికి వెంటనే ఫలించు నాశీర్వాదము లొనర్చిరి.

వ్యా. ఈస్మితార్థేతి.—తే మునయః ఈస్మితార్థక్రియయేష్టార్థకరణేనోదారం మహత్. ని. 'ఉదారో దాతృమహతో' ఇత్యమరః. గిరేర్భిమహతో పతో వచనమభి

నష్ట్య సాధ్యతీ సంస్తుత్యామ్మికామమ్బం పవ్యత ఇతి పాకః ఫలం పురఃపాకాభిః పుర
స్కృతఫలాభిరాశీస్థిరాశీర్వాచైః విధయామానుః సంపర్థియామానుః.

తాం ప్రణామాదరస్త్రస్తజాంబూనదవతంసకామ్,

అజ్ఞమూరోపయామీన లజ్జమానామరున్ధతీ.

91

టీ. ప్రణామాదరస్త్రస్తజాంబూనదవతంసకాం = నమస్కారావసరముచే
జాతిన బంగారపు చెవులకమ్ములుగలయట్టియు, లజ్జమానాం = సిగ్గులుచున్న, తాం =
ఆ గౌరీదేవిని, అరున్ధతీ=అరున్ధతీదేవి, అంకం = తొడకు (తొడయుండు), ఆరోపమా
మాన=ఎక్కించుకొనెను.

తా. నమస్కారము చేయుతొందరలో జాతీసబంగారంపు
చెవుల కమ్ముగల్గి లజ్జగల పార్వతీదేవిని, అరున్ధతీదేవి తనతొడపై
నెక్కించుకొనెను.

వ్యా. తామితి.—ప్రణామాదరేణ నమస్కారాసక్త్యా ప్రస్తే కామ్బూనదే
నువర్ణవికారా వకంసకే కనకమణ్డలే యస్యాస్తాం లజ్జమానాం తామమ్మికామర్ష
త్వజ్ఞమూరోపయామాన. 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి పకారః.

తస్తాతరం చాశ్రముఖం దుహితృన్నేహవిక్లబామ్,

వరస్యానన్యపూర్వస్య విశోకామకరోద్భుతైః.

92

టీ. దుహితృన్నేహవిక్లబాం = కొమరితయందనురాగముచే పరవశురాల
కట్టియు, అశ్రముఖం = ముఖంబునఁ గన్నీరుగల, తస్తాతరం చ = ఆగౌరీదేవి క్ష
యగు మేనకాదేవిని, అనన్య పూర్వస్య=ఇంతకుముం దింకొకరు (భార్య) లేని, వరస్యః
పెండ్లికొడుకుయొక్క, గురైః = (మృత్యువును జయించుట మున్నగు) గుణములచే
విశోకాం=శోకము లేనిదానిగా, ఆకరోత్ =చేసెను.

తా. కూతునందలివే ముచే మేనకాదేవి దుఃఖించెను. సవతిలే
కాపురమని అల్లుడు మృత్యువును జయించిన పరమేశ్వరుడని చె
యరున్ధతి యోదార్చెను.

వ్యా. తదితి.—దుహితృన్నేహేన పుత్రికాప్రేక్షా విక్లబాం వియోజ్యత ఇ
భీతామ్ ఆత ఏవాక్రాణి ముఖే యస్యా స్తామశ్రముఖం తస్యా అమ్మికాయా మాతర
మేనాం చ అన్యా పూర్వం యస్మాప్తి సోఽన్యపూర్వః. 'సర్వనామోప్పత్తివిషదే
పుంవద్భావః' ఇతి పూర్వపదస్య పుంవద్భావః. స స భవతీత్యనన్యపూర్వస్తస్యానః
పూర్వస్య సాపత్న్యదుఃఖమకర్వత ఇత్యర్థః. వరస్య పోధుర్భుతై ర్మృత్యుజ్ఞాయత
'భి భిష్మోకాం నిమగ్నా మకరోత్'.

